

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER VE LİDER DEĞİŞİMİNİN YANSIMALARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME: CHP ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kader YILDIRIM

MAYIS - 2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER VE LİDER DEĞİŞİMİNİN YANSIMALARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME: CHP ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kader YILDIRIM

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Hüseyin BAL

MAYIS - 2017

TRABZON

ONAY

Kader Yıldırım tarafından hazırlanan Türkiye’de Siyasi Partiler ve Lider Değişimi Üzerine Bir İnceleme: Chp Örneği adlı bu çalışma 16/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İşletme Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

[Ünvanı Adı ve Soyadı] (Başkan)

[Ünvanı Adı ve Soyadı] (Jüri)

[Ünvanı Adı ve Soyadı] (Jüri)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Kader YILDIRIM

29.05.2017

ÖNSÖZ

Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak değerlendirilmekte olan siyasi partiler, içinde var oldukları toplumun siyasal koşullarının belirlenmesinde önemli sorumluluklar yüklenmektedirler. Bir toplumda demokrasinin nasıl işlediğini anlamak adına, o toplumdaki mevcut siyasi partilerin ve bunların sahip oldukları yapıların incelenmesi, sonuca ulaşmada önemli katkılar sağlayacaktır. Genel olarak siyasi partiler ve Türkiye’de siyasi partilerden yola çıkılarak, daha özelde Türkiye’nin en köklü geçmişine sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin -özellikle lider değişiminin yansımaları ve etkileri açısından- incelenmiş olması, konunun güncelliği ve özgünlüğü hususu da göz önünde bulundurulduğunda, ilgili alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

“Türkiye’de Siyasi Partiler ve Lider Değişimi Üzerine Bir İnceleme: CHP Örneği”, adlı çalışmanın konu seçiminin belirlenmesi sürecinden başlayarak, her aşamada desteğini üzerimde hissettiğim, kopma noktasına geldiğim her anda yanında yeniden motive olduğum, ben vazgeçmek üzere olduğumda bile bana güvenmekten vazgeçmeyen ve başaracağıma inanan, beni hep güler yüzü ile karşılayan değerli tez danışmanım Yard. Doç.Dr.Hüseyin Bal’a, gerek lisans gerekse yüksek lisans eğitimimde olmak üzere akademik çalışmaların inceliklerini ve yazım kurallarını kendisinden öğrendiğim ve kadın bir akademisyen olarak örnek aldığım değerli hocam Nezahat Altuntaş’a, ilk kez öğrencilerle buluşmamı sağlayan ve öğretme işini her geçen gün daha çok arzulamama vesile olan kıymetli hocam Onur Hacısalıhoğlu’na, bugüne kadar eğitimimde katkısı olan diğer tüm hocalarıma, kilometrelerce mesafeye rağmen bile yanımda olmayı başaran, maddi ve manevi hiçbir desteğini benden esirgemeyen, bana inanmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyen sevgili annem ve babama, bu süreçte her daim yanımda olan ve çalışmama katkı sağlayan değerli arkadaşlarım Nisa Edem, Fatih Şahin ve Mahmut Çelebier’e, tüm zor zamanlarda yanımda olan sevgili arkadaşlarım Serpil Gündüz ve Merve Köz’e teşekkürü bir borç bilirim. Eğer sizler olmasaydınız hiçbir şey bu kadar kolay olmazdı.

Mayıs, 2017

Kader YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASİ PARTİLER: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3-39
1.1. Siyasal Parti Kavramı.....	3
1.2. Siyasi Partilerin Kökeni Hakkında Teoriler.....	8
1.2.1. Kurumsal Teori.....	9
1.2.2. Modernleşme Teorisi.....	10
1.2.3. Kriz Teorisi.....	12
1.2.3.1. Meşruluk Krizi.....	13
1.2.3.2. Bütünleşme Krizi.....	13
1.2.3.3. Katılma Krizi.....	14
1.3. Siyasi Partilerin Yapısı.....	15
1.3.1. İdeolojilerine Göre Partilerin Yapısı.....	15
1.3.1.1. Muhafazakâr ve Liberal Partiler.....	15
1.3.1.2. Sosyalist Partiler.....	16
1.3.1.3. Komünist ve Faşist Partiler.....	16
1.3.2. Dolaylı ve Dolaysız Yapı.....	17
1.4. Siyasal Parti Tipolojisi.....	19
1.4.1. Yapılarına Göre Siyasal Partiler.....	19

1.4.1.1. Kütle (Yığın-Kitle) Partileri	20
1.4.1.2. Kadro Partileri	20
1.4.2. İşlevlerine Göre Siyasi Partiler	23
1.4.2.1. Bireysel Temsil Partileri	23
1.4.2.2. Sosyal Bütünleşme Partileri.....	23
1.4.2.2.1. Demokratik Bütünleşme Partileri	24
1.4.2.2.2. Totaliter Bütünleşme Partileri	24
1.4.2.3. Hepsini Yakala Partileri (Catch-all Parthy).....	24
1.4.2.4. Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler	25
1.4.2.5. Kartel Partiler	26
1.4.2.6. Modern Kadro Partileri.....	26
1.5. Siyasi Parti Sistemleri.....	27
1.5.1. Tek Parti Sistemi	27
1.5.1.1. Muhalefet Partilerinin Varlığı ve Fonksiyonları Bakımından Tek Parti Sistemleri	30
1.5.1.1.1. Hâkim Tek Parti Sistemi	30
1.5.1.1.2. Hegemonyacı Parti Sistemi	31
1.5.1.1.3. Gerçek Tek Parti Sistemi.....	32
1.5.1.2. İdeolojik Nitelikleri Bakımından Tek Parti Sistemleri.....	33
1.5.1.3. Sosyal ve Kurumsal Niteliği Bakımından Tek Parti Sistemleri	33
1.5.2. İki Partili Sistemler	34
1.5.2.1. Saf İki Partili Sistem.....	35
1.5.2.2. Destekli İki Partili Sistem.....	36
1.5.3. Çok Partili Sistemler	36
1.5.3.1. İlmli Çok Partili Sistem	37
1.5.3.2. Aşırı Çok Partili Sistemler.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER	40-77
--	--------------

2.1. Türkiye’de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Unsurlar.....	40
2.2. Osmanlı Döneminde Kurulan Siyasi Oluşumlar	41
2.2.1. II. Meşrutiyet’ten Önce	42
2.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi	43
2.2.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	46
2.2.2.2. Osmanlı Ahrar Fırkası	48
2.2.2.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	50
2.2.3. Mütareke Dönemi	52
2.3. Cumhuriyet Döneminde Kurulan Siyasi Partiler.....	53
2.3.1. Tek Parti Dönemi: Halk Fırkası’ndan Cumhuriyet Halk Partisi’ne.....	53
2.3.2. Tek Parti Döneminde Muhalefet Denemeleri	56
2.3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	58
2.3.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	60
2.3.3. Çok Partili Dönem	62
2.3.3.1. Çok Partili Döneme Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler	63
2.3.3.2. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	66
2.3.3.3. Millet Partisi	69
2.3.3.4. Hürriyet Partisi	71
2.3.3.5. Diğer Türk Siyasi Partileri.....	71
2.3.4. 1960-1980 Döneminde Başlıca Siyasi Partiler	72
2.3.4.1. Adalet Partisi	72
2.3.4.2. Yeni Türkiye Partisi.....	73
2.3.4.3. Türkiye İşçi Partisi.....	73
2.3.4.4. Milliyetçi Hareket Partisi.....	74
2.3.4.5. Milli Nizam Partisi	75
2.3.5. 1980 Sonrası Dönemde Başlıca Siyasi Partiler.....	75
2.3.5.1. Anavatan Partisi.....	75
2.3.5.2. Doğru Yol Partisi.....	76
2.3.5.3. Demokratik Sol Parti	77
2.3.5.4. Adalet ve Kalkınma Partisi.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER VE LİDER DEĞİŞİMİNİN

YANSIMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: CHP ÖRNEĞİ.....	78-101
3.1. Lider ve Liderlik Kavramı.....	78
3.2. Liderlik Türleri	80
3.3. Bürokrasi Kavramı	80
3.4. Elit Teorisi	82
3.5. Türk İktidar Seçkinleri.....	86
3.6. Devleti Kuran Parti: CHP	87
3.6.1. İsmet İnönü ve “Ortanın Solu” Söylemi	87
3.6.2. Bülent Ecevit ve “Demokratik Sol” Söylemi.....	91
3.6.3. Deniz Baykal ve “Yeni Sol-Kemalist Sol” Söylemi.....	92
3.6.4. Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi.....	95
3.6.5. Baykal’dan Kılıçdaroğlu’na: CHP’den Yeni CHP’ye	96
SONUÇ.....	102
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	106
ÖZGEÇMİŞ.....	112

ÖZET

Siyasi partiler demokrasinin temel yapı taşlarıdır. Ancak kavramın tanımlanması konusunda yazarlar arasında tam anlamıyla sağlanmış bir görüş birliği yoktur. Bu bağlamda kavram, siyaset bilimcilerin konuya bakış açısına göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

Bu çalışma ile siyasi partilerde yaşanan lider değişiminin etkileri, topluma ve partiye yansımaları Cumhuriyet Halk Partisi örnek model seçilerek verilmektedir. Çalışmanın amacı, yaşanan her bir lider değişimi sonrasında partide nasıl bir değişim ve dönüşüm olduğunu ortaya koymaktır. Cumhuriyet'in en eski partisi olma özelliğine sahip olan bir partinin bu bakımdan inceleme konusu edilmesi önem arz etmektedir.

Atatürk'ün kurmuş olduğu CHP'den başlanılarak, Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'sine gelinen süreçte yaşananların, temel söylemlerin, değişen siyaset tarzlarının elit teorisi bağlamında ortaya konması ile yürütülen çalışmada dört liderin, İsmet İnönü, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Kemal Kılıçdaroğlu, parti için arz ettiği önem ve ortaya konan farklı tarzda siyaset anlayışları, özellikle son iki lider karşılaştırmalı olarak verilerek, inceleme konusu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, CHP, Elit Teorisi, Lider Değişimi,

ABSTRACT

Political parties are the fundamentals of democracy. Yet, there is not an agreement between the righters about the accomplishment of the concept. In this sense, the concept is accomplished in different ways based up on the politicians' perspectives.

In this study, the effects of alteration of leaders in political parties, reflection of it to the public and the party are given by taking Republican People's Party in hand. The aim of the study is to reveal the alteration and transition after the alteration of each leader. It has importance to examine a party which is on of the oldest parties of Republic.

From Republican People's Party which was found by Atatürk, to Kemal Kılıçdaroğlu's RPP and the experiences until this period, basic discources and chancing politic styles by revealing as part of elite theory, it has been studied that the importance of four leader - Ismet İnönü, Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Kemal Kılıçdaroğlu – and their different political perspectives by comparing the lost two leaders

Keywords: Politicial Parties, RPP, Elite Theory, Leader Change

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Deniz Baykal Dönemi CHP'nin Seçim Performansı ve Birinci Parti ile Karşılaştırılması.....	98
2	Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi CHP'nin Seçim Performansı ve Birinci Parti ile Karşılaştırılması	99

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
HF	: Halk Fırkası
HP	: Halkçı Parti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
PRI	: Devrimci Kurumlar Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrat Parti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Vb	: Ve benzeri
Vd	: Ve diğerleri
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Siyasi partiler, toplum ve devlet meselelerini tümüyle kavrayan ve genel bir programa dayanan, demokratik düzen içinde kişiler tarafından meydana getirilmiş en önemli kurumlardır.

“Türkiye’de Siyasi Partiler ve Lider Değişiminin Yansımaları Üzerine Bir İnceleme: CHP Örneği” isimli bu çalışma Cumhuriyet Halk Partisi’nin değişen liderleri bakımından ortaya ne gibi sonuçlar çıktığını ve yaşanan her bir değişimin partiyi ve tabanı nasıl etkilediğini, toplumun değişime gösterdiği tavrın siyasete ve seçim sonuçlarına nasıl yansıdığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel varsayımı, siyasi partilerde lider değişiminin partiye kısa süreli etkisi olduğu ve yaşanan lider değişiminin olumlu olmasının birtakım şartları olduğudur. Genel olarak bu şartlar; halkın partiyi benimsemesi, halkın sahip olduğu değerlerin bilinmesi ve buna göre hareket edilmesi ile son olarak da yapılan çalışmaların samimi bulunması ve toplum tarafından içselleştirilmesidir. Çalışma üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde, genel olarak siyasi parti kavramının tanımlanma sorunsalından yola çıkılarak yapılmış olan farklı tanımlar ve partilerin ortaya çıkışı hakkında ortaya atılan teorilerden bahsedilerek kavramsal ve tarihsel bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra, siyasi partilerin sahip oldukları yapılar bakımından nasıl kategorize edildiği üzerinde durulmuştur. Buna göre siyasi partiler ilk olarak ideolojilerine göre bir yapı analizi ile sınıflandırılmakta ve daha sonra da Duverger’in kavramsallaştırması olan dolaylı ve dolaysız yapılar inceleme konusu olmaktadır. Yapılan yapı analizinden sonra, siyasi partiler sahip oldukları farklı tipolojilere göre bir ayrıma tabii tutulmakta, bu başlık altında işlevlerine göre siyasi partiler ve yapılarına göre siyasi partiler şeklinde ikili bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Son olarak birinci bölümün genel çerçevesi altında siyasi parti sistemlerinden bahsedilmektedir.

İkinci bölümde, ilk olarak Türkiye’de siyasi partilerin ortaya çıkışını hazırlayan unsurlardan söz edilerek, öncelikle bu konu ile ilgili genel bir fikrin oluşmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yapılan ayrımlardan hareketle öncelikle Osmanlı Döneminde kurulan oluşumlardan bahsedildikten sonra, Cumhuriyet döneminde kurulan siyasi partilere geçilmiştir. Cumhuriyet dönemi kendi içinde dört ana döneme ayrılarak, siyasi partilerin ortaya çıkışı dönemsel analizler içerisinde verilmektedir. İlk olarak tek-parti dönemi ele alınmakta ve daha sonra çok partili dönem sürecinde kurulan siyasi partilerden bahsedilmektedir. Çok partili dönemin başlangıç yılı olan 1946 dönemi 1960 darbesi yıllarına kadar götürülerek bu ara dönemdeki partiler bir başlık altında ele alınmaktadır. Daha sonra iki darbe arası yıllarda, 1960-1980, kurulan belli başlı siyasi partilerden bahsedilmektedir. Son olarak da 1980 darbesi sonrasında kurulan siyasi partiler burada incelenmektedir.

Üçüncü bölümde, asıl olarak çalışmanın ana konusu ortaya çıkmaktadır. Birinci bölümde yapılan siyasi partilerin tarihsel ve kavramsal çerçevesinin ortaya konmasından sonra, ikinci bölümde genelden özele doğru yapılan evrimle, Türkiye’de siyasi partiler konusu işlenmektedir. Son bölümde ise daha özele doğru gidilerek Cumhuriyet Halk Partisi ve yaşanan lider değişimleri inceleme konusu olmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak lider ve liderlik kavramları tanımlanmakta, liderlik türlerinden bahsedilerek rota bürokrasi kavramına doğru çevrilmektedir. Bölümün genel perspektifi ise elit teorisi üzerine oturtulmaktadır. Atatürk’ün 1938’de vefatından sonra parti lideri olan İsmet İnönü’den başlanılarak Bülent Ecevit’e doğru yol alınan süreç ve Deniz Baykal’dan Kemal Kılıçdaroğlu’na geçen liderlik kavramlarının ne gibi anlamlar içerdiği elit teorisi hafızaların bir kenarında tutularak açıklanmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASİ PARTİLER: TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Anayasanın 68. maddesi “*siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*” demektir. Gerçekten çağdaş demokrasilerde siyasi partiler demokratik siyasi düzenin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Ünlü Amerikalı siyaset bilimci Schattschneider ’ın dediği gibi “*demokrasiyi yaratmış olan partilerdir, modern demokrasi partiler dışında düşünülemez.*” O halde bir ülkede siyasi partileri inceleyerek o ülkede demokrasinin nasıl işlediğini gözlemlemek mümkündür (Türköne, 2009: 254). Bu bakımdan siyasi partilerin incelenmesinde, bunların demokrasi ile olan bağlarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

1.1. Siyasal Parti Kavramı

Demokratik düzende, kişiler tarafından meydana getirilen çeşitli topluluklar içinde en ehemmiyet sahibi olan şüphesiz siyasi partilerdir. Siyasi partilerin, günümüzde demokrasinin temel varlık koşullarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasi partiler aslında çoğulcu toplumu oluşturan gruplardan biridir ancak diğer gruplarla aralarında önemli farklılıklar mevcuttur (Kapani, 1993: 272). Bu farklılıkların ortaya konması ile bir siyasi parti tanımına ulaşılması mümkün olacaktır.

Teziç (2003: 310) ’e göre siyasi parti, “*Üyelerinin düşünce ve menfaatlerini gerçekleştirmek için, iktidarı kısmen, ya da tamamen elde etmek amacı ile, siyasi hayata katılan teşkilatlanmış bir gruptur.*” Bu tanım ile siyasi partileri öteki gruplardan ayırt etmek için siyasi iktidarı elde etme bir ölçüt olarak görülmüştür.

Özbudun (1977: 4) ise siyasal partileri, “*halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar*” olarak ifade etmektedir.

Bu tanımdaki vurgu -halkın desteğini sağlamak suretiyle- ifadesinde ön plana çıkmaktadır. Bu destek ise her zaman yarışmacı bir seçim yoluyla ortaya çıkmayabilir. Dolayısıyla tek-partiler ve plüralist rejimlerdeki totaliter ve ihtilalci partiler bu tanımın içine dâhil olmaktadır. Diğer yandan Sarıbay (2001: 6) 'a göre, *“politik parti, kendini politik bir etiketle tanımlayan, yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan politik bir topluluktur.”* Son olarak Tunaya (1995) 'ya göre ise siyasi parti, *“belli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı özellikle olağan seçim yollarıyla gerçekleştirmek amacıyla kurdukları bir örgüttür.”*

Özbudun ile benzer bir tanım yapmış olan Kapani 'ye göre ise siyasi partiler, *“ bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır.”* Kapani 'nin yapmış olduğu bu tanımda önemli olan, siyasal iktidarı ele geçirmek veya hiç değilse onu başka partilerle paylaşmak gayesidir. İşte bu gaye siyasi partileri özellikle siyasal iktidarın kullanılmasını etkilemeye çalışan baskı gruplarından ve öteki sosyal gruplardan farklılaştırmaktadır (Kapani, 2016: 174).

Sezen (2000) ise siyasi partiyi *“belli bir siyasi program üstünde birleşip örgütlenerek bu programı siyasal iktidarı ele geçirerek uygulamak amacıyla kurulan tüzel kişilik”* olarak tanımlamıştır.

Yazarlar tarafından farklı şekillerde yapılmış olan siyasi parti tanımlamalarından sonra son bir tanım da Türkiye'de siyasal partilere ilişkin yasal düzenleme olan 22.04.1983 tarih ve 2820 numaralı, 18027 sayılı Siyasi Partiler Kanunundan verilebilir. Bu kanunun 3. maddesinde yapılan siyasi parti tanımına göre, *“siyasi partiler, anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli idarenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”*

Yapılan tüm bu tanımlar incelendiğinde siyasi partiler için ortak vurgunun “süreklilik” ve “iktidarı elde etme veya kullanma isteği” noktalarında toplandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Vurgulanan bu noktalar siyasi partileri toplumdaki diğer gruplardan ayırmakta, onu başlı başına ayrı bir unsur haline getirmektedir. Fakat ne kadar fazla siyasi parti tanımı yapılırsa yapılsın kesin bir parti tanımına ulaşılması mümkün görünmemektedir. Siyasi partilerle ilgili bir diğer uzlaşma sağlanamayan nokta ise siyasi partilerin kökeni hakkında ortaya çıkmaktadır.

Siyasal partilerin, modern siyasi sistemlerin en önemli unsurlarından biri olduğu düşünüldüğünde; demokrasinin ortaya çıkması, gelişmesi ve yaygınlaşmasının da siyasi partiler sayesinde olduğunu söylemek gerekecektir. Siyasi partiler, demokrasiyi ayakta tutan ve çalıştıran, aynı zamanda varlıklarını bu rejime borçlu olan kurumlardır. Zaten günümüzde siyasi partiler, halk iradesinin en etkin biçimde yansıtıldığı önemli bir kurum olarak işlev görmektedirler (Sarıbay, 2001: 1-3).

Modern anlamda siyasi partilerin siyaset sahnesine çıkışları oldukça yeni bir olay olmasına rağmen, bu kuruluşlar çok hızlı gelişme göstererek hemen hemen tüm ülkelerde siyasi hayatın temel unsurları haline gelmeyi başarmış ve temel dinamik güç olmuşlardır. Bu sebeple siyasete ister iktidar ilişkileri açısından ister karar alma süreci açısından bakalım; bu iki yaklaşımın merkezinde siyasi partilerin yer aldığını görürüz (Kapani, 2016: 173).

Çağımızda bu kadar önemli bir role sahip olan siyasi partilerin tanımlanması meselesi ele alınması gereken temel sorunsaldır. Ancak bu sorunsalın çözümüne ulaşmak pek kolay görünmemektedir. Çünkü, siyasi partileri yine modern siyasi sistemlerde önemli bir yeri olan baskı ve çıkar gruplarından ve aynı zamanda siyasi partilerin iktidar mücadelesi yaptığını görmekte olduğumuz hizip, klik ve bu gibi bunlara benzeyen gruplaşmalardan ayırabilme güçlüğü ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu güçlüğü ortaya çıkardığı sonuç ise yazarlar arasında siyasi parti tanımı üzerine bir fikir birliği olmayışıdır (Özbudun, 1977: 1). Bugüne kadar yapılmış olan siyasi parti tanımlarına bakıldığında bu durum daha net bir şekilde açığa çıkacaktır. Çünkü bu konuyla ilgili çok geniş bir açıdan çokça tanım yapılmıştır.

Çeşitli şekillerde yapılmış olan siyasi parti tanımlamaları incelendiğinde yazarların bu konuda uzlaşa sağlayamadıkları hususlar ortaya çıkmaktadır. En önemli ayrılık noktalarından biri, tek-partinin parti sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Bazı yazarlara göre, ancak birden çok partinin faaliyet gösterdiği yarışmacı sistemlerde gerçek anlamda siyasal partinin varlığından söz edilmesi mümkündür. Bu düşüncede olan Sartori ve Neumann 'a göre tek partinin parti sayılabilmesi olanaklı değildir. Neumann “*bir tek-parti sistemi, terimlerde çelişki demektir. Ancak hiç değilse bir tane daha yarışmacı grubun varlığı, bir siyasal partiyi gerçek parti haline getirir*” demektedir. Aynı doğrultuda fikir sahibi olan Sartori 'ye göre “parti” kelimesi “bölüm”, “parça” anlamına gelmektedir. Bir bütün çeşitli parçalardan meydana gelir. O halde bütün tek bir parçadan ibaretse, artık parçalardan söz etmeye imkan yoktur (Özbudun, 1977: 2). Yine Neuman ve Sartori ile benzer görüşleri taşıyan yazarlar olarak karşımıza Ranney ve Kendall çıkar. Bu iki yazara göre, ancak yarışmacı ve plüralist sistemlerde gerçek anlamda siyasi partinin varlığından söz edilebilir (Yanık, 2013: 9).

Buna karşılık La Palombara ve Weiner gibi kimi yazarlar, yarışmacı partilerle tek-partinin gördükleri fonksiyonlar arasındaki benzerliklere işaret etmekte ve bu iki parti tipinin tamamen ayrı olgular olarak ele alınmasının doğru olmayacağını, tek-partinin gerçek anlamda parti olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Özbudun, 1977:2). Aynı görüşte olan Payaslıoğlu ise, birçok açıdan tek-partinin bir partiden beklenen işlevleri yerine getirmiş olduğuna işaret ederek, tek-partinin siyasal parti tanımlaması içinde yer alması gerektiği görüşünü savunmaktadır (Payaslıoğlu, 1952'den aktaran: 1977: 13).

Özbudun (1977: 2)'a göre, siyasal fonksiyonlar hem yarışmacı partiler hem tek-parti tarafından yerine getirilir. Hem yarışmacı partiler, hem tek-parti halkın siyasete katılmasının bir aracıdır. Bu sebeple, tek-parti ile yarışmacı partiler arasındaki farklılıklar göz ardı edilmeksizin tek-parti, parti kavramı içinde değerlendirilmelidir (Yanık, 2013: 9-10). Gerek yarışmacı partilerin olduğu gerekse tek-partinin mevcut olduğu bir siyasal sistemde siyasal parti, devlet mekanizması dışında kalan ve halk ile devlet idaresi arasında bağlantı kuran bir mekanizmadır ve hem yarışmacı partiler hem tek-parti, halkın siyasete katılmasının birer vasıtasıdır. Tek-partinin, yönetilenlerin isteklerini hiçbir şekilde yerine getirmediği, sadece bir baskı aracı işlevi gördüğü düşüncesi abartılıdır (Özbudun, 1977: 2).

Yukarıdaki düşünceler, yazarlar arasında bu konuda görüş birliği olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Siyasi partilerin tanımlanması konusunda bir diğer fikir ayrılığı örgüt ve yapı sorunundan kaynaklanmaktadır. Siyasal bilimcilerin çoğu bir siyasal gruplaşmanın parti sayılabilmesi için, az çok istikrarlı ve sürekli bir örgüte sahip olması gerektiğini ifade etmektedir (Özbudun, 1977: 2). Siyasal partiler genel olarak düşünüldüğünde zaten örgüt ve kadro bakımından sosyal gruplardan daha geniş bir alana sahiptirler ve çoğunlukla bunların bir kısmını yan örgüt olarak kendi içine alırlar (Kapani, 1993: 272). Benzer bir görüşte olan Duverger 'e göre, “*modern siyasal partilerin temel ayırıcı özelliği bunların kuvvetli ve orijinal bir organizasyona sahip olmuş olmalarıdır*” (Payaslıoğlu, 1952'den aktaran: Özbudun, 1977: 3). Bu sebeple Duverger, siyasal partileri ele alırken ağırlıklı olarak örgütlenme açısından görüşlerini ileri sürmüştür.

Örgüt kavramı, partiyi meydana getiren kişiler arasındaki karşılıklı ilişkilerin belirli kalıplara göre yürütülmesini, parti içerisinde bir iş bölümünün yapılmasını, yerel ile merkez arasında bir haberleşme sağlanmasını ve diğer bazı ilişkilerin kurulmuş olmasını ifade etmektedir. Diğer yandan, siyasal partiler için örgütlenmeye bağlı olarak süreklilik konusu büyük önem arz etmektedir. Partinin ömrü tek bir seçimle, tek bir sorunla veya belli bir anda partinin lideri olan kişinin ömrüyle sınırlı olmamalıdır. Bunu sağlamanın yolu sağlam bir örgüte sahip olmaktan geçmektedir. Zaten siyasal partiler ortaya çıkmadan önce var olan kulüp, klik, hizip gibi çeşitli siyasal toplulukları modern siyasal partilerden ayıran nokta bunların sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmayışları, lider değişimi söz konusu olduğunda ortadan kaybolmaları, geçici bir nitelik taşımalarıdır (Özbudun, 1977: 3).

Yapılan siyasi parti tanımlamalarının farklı olmasına yol açan son bir neden ise siyasi partilerin fonksiyonunun ne olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Siyasi partilerin işlevleri tümüyle düşünüldüğünde, bu işlevlerden biri de belirli insan gruplarının çıkarlarını temsil etmektir. Bu temsilin, her istekle ilgili sorunsuz olabilmesi için, demokratik düzende bazı taleplerin öncelikle meşrulaştırılması gerekmektedir. Siyasi partiler bu talepleri meşrulaştırıp, etkin kılma amacıyla olan kuruluşlardır (Perinçek, 2008: 34).

Kuruluş ve faaliyet alanları düşünüldüğünde, siyasi partilerin diğer topluluklarla aralarındaki farklar gün yüzüne çıkmaktadır. İlk olarak, siyasal partiler, hemen hemen tüm toplum ve devlet meselelerini kapsayan genel bir siyasal programa dayanırken, diğer gruplar belirli ve dar gayeler etrafında toplanmışlardır. Ayrıca siyasi partiler amaç ve yöntem bakımından öteki gruplardan ayrılırlar. Diğer gruplar kamuoyu üzerinde bir etki oluşturarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken, siyasi partiler doğrudan iktidarı ele geçirmek veya onu paylaşmak amacı güderler. Zaten siyasi parti ile diğer gruplar arasındaki en temel fark bu noktada ortaya çıkmaktadır (Kapani, 1993: 272).

Siyasal partilerin amacı, devlet yönetimi makamlarına kendi temsilcilerini getirmek ve böylece devlet politikasını kendi fikirlerine uygun olarak belirleyip yürütmektir. Menfaat ve baskı grupları ise iktidarı çeşitli yollardan etkilemeye çalışır, kimi zaman da seçim sürecine dâhil olarak kendi fikirlerine yakın buldukları adayları çeşitli yollarla destekler. Ancak siyasal partilerden farklı olarak kendi adları altında bir aday göstermezler. Bu özellikleri, menfaat ve baskı gruplarını siyasi partilerden farklılaştırır (Özbudun, 1977: 3).

1.2. Siyasi Partilerin Kökeni Hakkında Teoriler

İnsanların iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider etrafında birleşmeleri çok eski bir olgudur ancak modern siyasal partilerin ortaya çıkışı oldukça yenidir. Duverger (1974: 15), gerçek anlamda partilerin ortaya çıkmasından bu yana ancak yüz yıl gibi bir sürenin geçtiğini, 1850'lerde Amerika dışında dünyanın hiçbir yerinde bugünkü anlamıyla siyasi partilerin tanınmadığını ifade etmiştir. Siyasi partilerin tanınmadığı bu yerlerde parlamento grupları, fikir akımları, çeşitli dernekler vardır ancak gerçek anlamda partiler yoktur. Yirminci yüzyıl ortalarından itibaren ise partiler siyaset sahnesine çıkmaya başlamıştır (Özbudun, 1977: 19).

1850 'den 1950 yılına kadar geçen süreçte ne gibi bir değişim yaşanmıştır da siyasi partiler ortaya çıkmaya başlamıştır? Yani modern anlamda siyasi partilerin ortaya çıkmasında rol oynayan etkenler nelerdir? Öncelikle yanıtlanması gereken sorular bunlardır. LaPalombara ve Weiner (1977: 19), bu sorunun yanıtını siyasi partileri ortaya çıkaran teorileri üç başlık altında toplayarak vermişlerdir. Onlar siyasi partilerin doğuşunu

kurumsal teori, modernleşme teorisi ve kriz teorisi bağlamında üç başlık altında inceleyerek yapmıştır.

1.2.1. Kurumsal Teori

Bu teori, siyasi partilerin ortaya çıkışını bir takım kurumsal sebeplerle açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre siyasal sistemin işleyişinde belirli rolü olan kurumlarda yapılacak olan bir takım düzenlemelerle, diğer kurumların niteliğinde ve işleyişinde bazı değişiklikler yaratılması ve bu şekilde siyasetin biçimlendirilmesi mümkün olmaktadır (Tosun, 1999: 42-43).

Partilerin doğmasına sebep olan kurumsal koşullar 19. yüzyıl Batı Avrupası 'ndaki oluşumları açıklar, yani partilerin ortaya çıkışı ile demokrasinin genişlemesi arasında bağlantı kurar. Demokrasi yaygınlaştıkça siyasal meclislerin işlev ve bağımsızlığı artmış, bu artışla birlikte meclis üyeleri yaptıkları eylemlerde uyum sağlayabilmek için türdeş olan niteliklerine göre gruplaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Yine benzer perspektiften bir başka etken, oy hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte adayları tanıtmaya ve bu adayların oy almalarını sağlama gayesiyle, seçmenlerin belli noktalarda örgütlenmesi mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Sonuçta parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin ortaya çıkışı, siyasi parti örgütlerinin doğmasını zorunlu kılmıştır (Sarıbay, 2001: 6).

Duverger (1974: 16), siyasi partilerin ortaya çıkması ve gelişmesi ile demokrasinin gelişmesi arasında bir bağlantı olduğuna işaret eder. Yani demokrasinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan oy hakkı ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesi ile siyasi partilerin ortaya çıkış zamanı arasında paralellik söz konusudur. Temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin var olmadığı bir durumda zaten siyasi partilerin ortaya çıkması mümkün olamazdı. Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının arttığını gördükçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerini ortak bir paydada buluşturmak ve daha uyumlu hale getirmek için ortak özelliklerine göre gruplaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Böylelikle modern siyasal partilerin atası olarak ifadesi mümkün olan 'hizipler' ortaya çıkmıştır. Ancak bu hizipleri bugünkü anlamda modern siyasal partilerle bir tutmamız mümkün değildir. Çünkü hizipler siyasal partilerde var olması gereken belirli yapıya sahip olmama, modern siyasal partilerin işlevlerini sürekli ve düzenli bir biçimde yerine getirmeme,

üyelerde var olması gereken ‘biz’ duygusunu taşımama yönünden modern anlamda siyasi partilerden ayrılırlar. Bu hiziplerin, modern anlamda siyasi partiye dönüşmesi ise oy hakkının genişletilmesi neticesinde olmuştur (Özbudun, 1977: 20).

Seçmen sayısının artmasıyla birlikte o zamana kadar egemen olan kişilerin etkin olma durumu ortadan kalkmış ve seçim sürecinin niteliği değişmiştir. Çünkü seçmen sayısının çok daha fazla olduğu bir durumda seçim kampanyasının yürütülmesi, daha ileri düzeyde bir örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla ilk ortaya çıkışı itibarıyla sınırlı oy hakkı döneminde faaliyet gösteren aristokratik nitelikte olan bu hizipler zamanla parlamento duvarını aşmak ve her seçim çevresinde az çok sürekli nitelikte olan örgütler kurmak durumunda kalmışlardır. Zamanla, kurulan bu örgütlerle partinin parlamento grupları arasındaki ilişkiler daha açık hale gelmiş ve belirli kurallara bağlanmış ve böylece modern anlamda siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Özetle, siyasi partilerin ortaya çıkışındaki aşamalar, ilk olarak parlamento gruplarının yaratılması süreciyle başlar ve daha sonra seçim komitelerinin örgütlenmesiyle devam eder. Son aşamada bu iki unsur arasında kurulan sürekli bağlantıyla süreç tamamlanmış olur (1977: 20).

Siyasi partilerin ortaya çıkışını bu şekilde açıklayan kurumsal teori, 19. yüzyıl Batı ülkeleri için geçerlidir, onların ortaya çıkışını doğru olarak yansıtmaktadır. Ancak günümüzde bu durum Duverger (1974: 28-31) ’in da belirttiği gibi istisnai bir durumdur. Siyasi partilerin parlamento dışında kurulmuş olmaları ise kuraldır. Çünkü seçimlerin ve parlamentonun çok fazla öneme sahip olmadığı modern otoriter ve totaliter sistemlerde partilerin doğuşunun bu etkenlerle açıklanması mümkün değildir. Özbudun, her ne kadar siyasal katılmanın artmasıyla siyasal partilerin ortaya çıkışı arasında bir bağlantı varsa da siyasal partilerin doğuşuna daha geniş bir perspektiften yani siyasal katılmanın genişlemesi açısından bakılması gerektiği düşüncesindedir (Özbudun, 1977: 21).

1.2.2. Modernleşme Teorisi

Gelişimsel koşullar, siyasi partilerin ortaya çıkışında yaşanan modernleşme süreciyle ilgilidir. Yani partilerin ortaya çıkışı modernleşmenin getirmiş olduğu bir sonuçtur. O halde modernleşmemiş bir toplumda partilerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bugün modern sanayi toplumlarına bakıldığında, en azından bir tane siyasi

partinin olduğu gör÷lmektedir. Modernleşmemiş yani geleneksel toplumlara bakıldığında ise buralarda partisiz sistemlere rastlanılmaktadır. Sarıbay, partilerin ortaya çıkışını modernleşmenin belli aşamaları dikkate alınarak açıklamanın doğru olmayacağı yönünde bir fikre sahiptir. Ona göre doğru olan, partilerin hiç ortaya çıkmadığı toplumlar ile partilerin sonradan bastırılmış ve ayaklanmış olduğu toplumlar arasında bir ayırım yapmaktır. Yapılacak olan bu ayırma göre partilerin hiç ortaya çıkmadığı toplumlar ciddi anlamda az gelişmiş toplumlara özgüdür. Partilerin sonradan bastırıldığı ve ayaklanmış olduğu toplumlar ise belirli düzeyde modernleşme seviyesine ulaşmış olmasına rağmen siyasi gerileme içinde bulunan toplumları anlatır (Sarıbay, 2001: 7-8).

Modernleşme ile siyasal partilerin ortaya çıkışı arasında kurulan ilişkiye göre, modernleşme ile birlikte siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Belirli düzeyde modernleşme yaşamamış olan geleneksel toplumlarda ise zaten siyasal partilerin ortaya çıkması mümkün olamazdı. Modernleşme ile birlikte oluşmaya başlayan olumlu hava neticesinde siyasal partiler doğmuş ve gelişmiştir. Modernleşme ile birlikte insanlarda kendi faaliyetleriyle yaşama koşullarını değiştirebilecekleri yönünde bir düşünce ortaya çıkmıştır. Böylelikle bilinçli ve örgütlü siyasal eylemin ön şartı da gerçekleşmiş olmaktadır (Özbudun, 1977: 21).

Modernleşmenin diğer bir getirisi olarak köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçilmesi, geleneksel toplumdaki bir takım otorite merkezlerini zayıflatmış ve yeni otorite biçimleri doğurmuştur. Bunun sonucunda yaşanan modern devletin ekonomik hayata müdahalesi, sosyal grupları, bu müdahaleleri önlemeye ya da en azından kendi çıkarlarına uygun hale getirmeye yöneltmiştir. Bu yöneliş beraberinde siyasal alanda örgütlenmeyi getirmiştir. Ulaşım ve haberleşme alanlarında yaşanan olumlu gelişmeler ulus çapında siyasal örgütlenmeler yaratılmasına imkan sağlamıştır. Modernleşme ile birlikte geleneksel toplumlarda var olan güvensizlik duygusu ortadan kalkmış ve bunun yerini güven ve işbirliği almıştır. Hâkim olan bu güven ve iş birliği duygusu örgütlenme yeteneğinin gelişmesine katkı sağlamıştır (1977: 22).

Modernleşme ile siyasal partilerin ortaya çıkışı arasındaki ilişki incelendiğinde, gerçekten birçok ülkede siyasal partilerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi yüksek olan bölgelerde daha önce ortaya çıktıkları ve gelişme gösterdikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Örneğin İngiltere 'de seçim komiteleri ilk önce kalabalık olan endüstri şehirlerinde kurulmuştur (1977: 23).

Özbudun (1977: 24) 'a göre sosyal modernleşme, siyasal partilerin gelişmesini daha çok siyasal katılma aracılığıyla etkilemiştir. Sosyal modernleşme ile birlikte siyasal katılma artmış ve bu durum siyasal partilerin gelişimine yansımıştır. Siyasal katılmada modernleşmenin etkisi vardır ancak bu durumun tek başına etki sahibi olduğunu söylemek eksik bir ifade olacaktır. Çünkü bir toplumdaki siyasal katılma düzeyini belirleyen daha birçok etken vardır. Bu etkenlerden biri toplumun sahip olduğu değer sistemidir. 19. yüzyıl başlarında A.B.D, ekonomik gelişme düzeyi bakımından İngiltere 'den geri olmasına rağmen, burada siyasi partilerin İngiltere 'den yaklaşık 50 sene önce ortaya çıkmış olması, Amerikan toplumunun sahip olduğu değerler sisteminin aristokratik İngiltere 'ye oranla daha demokratik, daha eşitlikçi ve daha katılımcı bir nitelik taşımasıyla ilgilidir.

1.2.3. Kriz Teorisi

Kriz kavramı ile, siyasal sistem içinde geleneksel biçimden modern biçime geçişte karşılaşılan ve sistemin işleyişini ciddi olarak zora sokan bazı durumlar kast edilmektedir. Ortaya çıkan bu krizlerde siyasal elitlerin takınacakları tavır sistemin geleceği açısından hayati bir önem taşımaktadır. LaPalombara ve Weiner'e göre tarihsel krizler hem siyasi partilerin doğuşu hem de varlıklarını sürdürmeleri açısından önemli olmaktadır. Partiler yönünden dikkate alınması gereken krizler, meşruluk bütünleşme ve katılma krizleridir (LaPalombara ve Weiner, 1966 'den aktaran: Özbudun, 1977: 24).

Kavramsal olarak kriz yerine bunalım ifadesini kullanmayı tercih eden Sarıbay (2001)'a göre bunalımsal koşullar, bir ülkede siyasi partilerin ortaya çıkışını politik seçkinlerin karşılaştıkları belirli sorunlarla ve bu sorunlardan yola çıkarak yöneldikleri amaçlara bağlar. Bu şekilde oluşmuş olan üç tür bunalımdan -partilerin ortaya çıkışını zorlamaları bakımından- bahsetmek mümkündür: meşruluk, bütünleşme ve katılma bunalımları (Sarıbay, 2001: 6-7).

1.2.3.1. Meşruluk Krizi

İlk olarak meşruluk krizi, toplumun kim tarafından nasıl yönetileceği konusunda fikir birliğinin ortadan kalkmasını ifade eder. Tarihsel açıdan yaşanan en önemli meşruluk krizi monarşik egemenlik yerine geçen halk egemenliğidir. Daha yakın zamanda ortaya çıkan bir başka meşruluk krizi ise sömürge durumundaki az gelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin, sömürge yönetiminin meşruluğuna karşı çıkmalarıdır. Bu iki çeşit meşruluk krizi neticesinde siyasi partilerin ortaya çıkması mümkündür. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Partisinin monarşik meşruluğa karşı oluşan mücadeleden ortaya çıktığı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 'nin ise sömürge yönetimine karşı veya az gelişmiş bir toplumu sömürgeleştirmeye çalışan dış güçlere karşı ulusal kurtuluş savaşını vermek için kurulduğu söylenebilir (Özbudun, 1977: 24). Kısacası meşruluk krizi, devlet mekanizmasını kimlerin elinde tutacağı ve bu devlet mekanizmasını elinde tutanların nasıl yöneteceğiyle ilgili bir durumdur (Sarıbay, 2001: 7).

1.2.3.2. Bütünleşme Krizi

Bütünleşme krizi çeşitli din, dil ve ırk gruplarını bir arada bulunduran bir toplumda ulusal bir devlet yaratılmasının karşı karşıya kalındığı güçlüklerden ötürü ortaya çıkmaktadır. Bir toplumdaki azınlık gruplar çoğu zaman egemen olan kültürün ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına türlü yollardan karşı koyarlar. İşte bu yollardan biri azınlık grubun kendi kültürel değerlerini korumak adına kurduğu siyasi partilerdir. Bu tür partilere özellikle din, dil veya ırk bakımından homojen olmayan toplumlarda rastlanmaktadır. Baktığımız bu perspektiften, meşruluk ve bütünleşme krizleriyle siyasal partilerin ortaya çıkışı arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat Duverger, burada toplumdaki siyasal katılma potansiyelinin bir ara değişken olarak oynadığı rolün önemli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü meşruluk ve bütünleşme krizleri, sadece toplumda asgari düzeyde olsa dahi, bir katılma potansiyeli bulunduğu takdirde siyasal partilerin ortaya çıkışına neden olmaktadır (Özbudun, 1977: 25-26). Kısacası dinsel, dilsel veya ırksal farklılıkların olduğu bir toplumda ulus devlet yaratma girişimi problemlili bir mesele olmaktadır. Dil, din veya ırk üzerine kendini konumlandıran azınlık gruplar, bazen ulusal devlet girişimine karşı koymak için, bazen ulusal devlet içinde kendi

konumlarını muhafaza etmek amacıyla bir siyasi parti oluşturmaktadırlar (Sarıbay, 2001: 7).

1.2.3.3. Katılma Krizi

Weiner katılma krizini, “*yönetici elit, siyasal sisteme katılma çabasındaki birey veya gruplardan bu istek ya da davranışlarını gayrimeşru gördüğü zaman ortaya çıkan bir çatışma*” şeklinde tanımlamaktadır. Bu şekilde tanımlanan katılma krizi, siyasal sistemde etkin bir rolden yoksun olan ve siyasal sistemde söz sahibi olmak isteyen grupların çabaları neticesinde ortaya çıkan bir krizdir. Batı ülkelerinde liberal ve radikal partiler, hükümdar ve aristokrasinin siyasal iktidarı karşısında orta sınıfın siyasal haklarını duyurmak için, daha sonraları ise işçi partileri ile sosyalist partiler, işçi sınıfının siyasal katılması için çaba göstermişlerdir. Türkiye’de Demokrat Parti (DP) ’nin ortaya çıkışı tam da bu durumla ilişkilidir. CHP ’nin tek parti iktidarı boyunca devlet yönetiminde fazlaca ağırlık taşımayan taşra burjuvazisinin, tüccar ve esnaf kesimi ile köylü kesiminin siyasal iktidardaki paylarını arttırma çabasının bir ürünü olarak DP siyaset sahnesine çıkmıştır. Bu olayla, yani DP’nin kurulmasıyla, Türkiye’de tek-partili sistemden çok-partili sisteme geçilmesi, siyasal katılmayı genişletmiş ve siyasete karşı duyulan ilgi ile birlikte siyasal iktidarın kullanılmasında pay sahibi olanların sayısı da artmıştır (Özbudun, 1977: 26-27).

Kısacası katılma krizi, siyasal elitlerin kendileri dışında kalan grupların devleti ele geçirme veya paylaşma isteğinin yasal görmemelerinden ötürü ortaya çıkan bir krizdir. Batı’da ve Türkiye’de siyasi partiler bu kriz neticesinde ortaya çıkmıştır (Sarıbay, 2001: 7).

Sonuç olarak, modern siyasal partilerin ortaya çıkışı ile siyasal katılmanın artması arasında yakın bir ilişkinin mevcut olduğu söylenebilir. Yönetimde söz sahibi olmaya çalışan alt ve orta sınıfların bu istekleri oy hakkının genişlemesine sebep olmuş ve bu şekilde artan seçmen sayısı seçim kampanyalarını sürdürecektir parlamento dışı parti örgütlerinin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Siyasal katılmayla birlikte sosyal modernleşme süreci, meşruluk ve bütünleşme krizleri siyasal katılmanın artmasına sebebiyet vererek siyasal partilerin doğuşuna neden olmuştur (Özbudun, 1977: 35).

Siyasi partilerin kökeni hakkında verilen bu bilgilerden sonra siyasi partilerin genel yapısı hakkında bilgi vermek ve konuyu bir de bu açıdan ele almak, konunun daha kapsamlı bir şekilde çalışılması ve anlaşılması bakımından yerinde bir davranış olacaktır.

1.3. Siyasi Partilerin Yapısı

Siyasi partilerin yapısı doğdukları ülkenin şartlarına ve yapısına göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda, ülkeden ülkeye farklılaşan siyasi parti yapıları karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde Dünyada yaygın olarak görülen siyasi parti yapılarından bahsedilmektedir.

1.3.1. İdeolojilerine Göre Partilerin Yapısı

Siyasi partilerin yapısı incelendiğinde en temel özelliğin bu yapıların homojen olmayışı noktasında açığa çıkacağı görülecektir. Duverger (1974) Siyasi parti adı altında, temel unsurları, üyelik bağları ve genel çatıları bakımından birbirinden farklı üç ya da dört sosyolojik tip olduğunu ifade etmektedir. Bu tiplerden ilkinin muhafazakar ve liberal partiler, ikincisini sosyalist partiler, üçüncüsünü komünist ve faşist partiler oluşturmaktadır.

1.3.1.1. Muhafazakâr ve Liberal Partiler

Hala muhafazakar ve liberal partiler şeklinde varlığını sürdürmekte olan 19. yüzyıl burjuva partileri bu tiplerden ilkinin oluşturmaktadır. Bu partiler dar bir çevreden devşirilmiş, genellikle âdem-i merkezîyetçi, birbirinden oldukça bağımsız olan bir yapıya sahiptirler ve komitelere dayanırlar. Bu partilerin amaçları genel olarak seçkinleri bir araya getirmekten ibarettir, bunun dışında kitleleri örgütlenmek veya üye sayılarını arttırmak gibi bir amaçları yoktur. Bu parti yapısında faaliyetler tamamen seçimlere yöneliktir yani yapılan çalışmalar dönemselsel olarak yapılır ve biter, süreklilik arz etmez. Parti sadece siyasal alandaki meselelerle ilgilenir, siyasal sorunlar dışında kalan ideolojik sorunlar burada ancak ikincil bir nitelikte olup, asli bir öneme sahip değildir. Parti üyeliği daha çok çıkarlar ya da alışkanlıklar doğrultusunda ortaya çıkmaktadır (Özbudun, 1977: 33). Bu tür

partilerin örgüt yapısı zayıf olup, parti hayatı klikler arasındaki mücadeleye dayanmaktadır (Türköne, 2009: 259).

1.3.1.2. Sosyalist Partiler

Kara Avrupası sosyalist partileri, halkın olabildiği kadar geniş bir şekilde örgütlendirilmesi esasına dayanan ve bu şekilde ilk bahsi geçen yapıdan farklılaşan daha değişik bir yapıya sahiptirler. Bu yapıda çok sıkı bir bireysel aikat mekanizması vardır, üyelik sistemi bu şekilde açığa çıkar. Yani parti, mali bakımdan aikalara dayanır. Bu aikalalar, vergiye bağı olan bir kamu maliyesi yöntemidir. İlk tipteki yapılar ise bu noktada farklılığa yol açarak özel finansman esasına dayanmaktadırlar. Yani bu ilk tipteki yapıların mali kaynakları birkaç taraftarın sağladığı bağış ve yardımlardan oluşur. Üyelerin sayıca çok olması ve aikalaların toplanması büyük bir yönetim örgütünü gerekli kılmaktadır. Böylece parti bürokrasisi kuvvetlenmiş olur. Birinci tipte var olan komitelerin yerini bu ikinci yapı tipinde artık ocaklar alır. Ocaklar komiteye oranla daha geniş çevreli, daha açık ve seçime ilişkin yürüttükleri faaliyetlerin yanı sıra, üyelerinin siyasal eğilimlerini göz önünde bulunduran çalışma gruplarıdır. İlk yapı tipinde var olan salt siyasal sorunlarla ilgilenme durumu da bu yapı tipinde ortadan kalkar. Parti siyasal alanın dışına çıkarak, ekonomik, sosyal, ailevi alanlar başta olmak üzere diğer bir takım alanlara da el uzatır (Özbudun, 1977: 34; Türköne, 2009: 259).

1.3.1.3. Komünist ve Faşist Partiler

Komünizm ve faşizm, yeni bir sosyolojik tipin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sosyalist partilerde ortaya çıkan yarı âdem-i merkezîyetçi yapı yerine komünist ve faşist partilerde aşırı bir merkezîyet ve partiyi her türlü tehdit ve bölmelere karşı koruyacak olan bir dikey bağlantı sistemiyle birlikte otokratik esaslara dayanan bir liderlik anlayışı söz konusudur. Bu iki parti yapısında da seçimler ve seçim mücadeleleri asli nitelikte bir öneme sahip değildir. Yani seçim mücadelesine verilen önem ikincil nitelikte olup, bunların asıl faaliyetleri sürekli propaganda ve kışkırtma alanlarındadır. Daha çok yaptıkları faaliyetlerde grevler, baskınlar ve bazen cebri metotlara başvururlar. Hem faşist hem de komünist yapıda üyelerden tam bir aidiyet duygusu içinde olmaları ve bu aidiyet duygusuyla birlikte sadece siyasal katılma gösterilmesi değil, bütün varlığını mutlak

şekilde partiye adanmasını istedikleri bir durum söz konusu olmaktadır. Üyelerin kamusal ve özel alanları arasında ayırım yapılmamakta, kamusal alanın olduğu kadar özel alanın da müdahale konusu olabileceği şeklinde bir inanış bulunmaktadır. Duverger (1977), komünist ve faşist partilerde mevcut olan bu benzerliklere rağmen aralarında bazı önemli farklılıkların da olduğuna işaret eder. Bu farklılıklardan ilkinin partilerin yapıları bakımından ortaya çıktığını, komünist partilerin, işyeri hücre sistemine, faşist partilerinse bir çeşit özel milise dayandığını ifade eder. İkinci farklılık noktası ise bu partilerin sosyal bileşimleri bakımından ortaya çıkar. Komünizm, işçi sınıfının siyasal dayanağını oluşturup, kendi kurtuluşu ve geleceği için savaş veren proletaryanın öncü gücü olduğunu savunurken, faşizm ise siyasal iktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesi amacıyla orta sınıfların ve burjuvazinin savunma gücünü meydana getirir. Komünizm kütlelere inanıp onları muhatap alırken faşizm sadece seçkinlere inanır. Komünizmin eşitlikçiliğinin karşısında faşizm aristokratiktir. Faşizm insanlığı gördüğü kötümser çerçeveden akılcılığı ve bilimciliği reddedip, daha çok ırk, kan, toprak gibi ilkel değerler üzerinde dururken, komünizm buna karşılık daha iyimserdir. Komünizmin en yüce değerleri canlandıran kişisi işçiyken, faşizminki köylüdür (Özbudun, 1977: 34-35; Türköne, 2009: 260).

1.3.2. Dolaylı ve Dolaysız Yapı

Duverger (1974), son elli yıl içinde, Batı'nın büyük uluslarında, devletin genel yapısının ana hatlar bakımından kendini koruduğunu, fakat partilerin yapısında bazı köklü değişikliklerin olduğunu ifade etmiştir. Siyasi hayatın genel koşullarının değişmesine sebep olan iki -bazı ülkelerdeyse üç- devrim yaşanmıştır. İlk olarak 1890 ile 1900 yılları arasında sosyalist partiler, sınırlı ve birbirinden oldukça bağımsız komitelerden meydana gelen yapılarının yerine, tüm üyelerine olabildiğince açık olan ve kendi aralarında sıkı bir şekilde bağlantılı halk ocakları sistemini getirmişlerdir.

1925 ile 1930 yılları arasında ise komünist partiler, demokratik merkezîyetçilik yöntemiyle birbirine sıkıca bağlanmış fakat aynı zamanda da dikey bağlantılar yoluyla bölmelere ayrılmış, oldukça küçük iş yeri gruplarına dayanan daha da yeni bir yapı geliştirmişlerdir. Halk kütlelerinin bu şekilde ortaya çıkan başarılı örgütlenilişi, Komünizmin başarısında, Marksist doktrinden ya da işçi sınıflarının düşük hayat standartlarından daha etkili olmuştur. Son olarak, hemen hemen aynı zamanlarda faşist

partiler, devleti zapt edip sonra da ona muhafızlık edebilecek olan özel milisleri ortaya çıkarmışlardır. Yaşanan gelişmeler bu şekildedir. Ancak bütün Batılı ulusların bu değişimleri geçirdiğini söylemek doğru değildir. Çünkü partilerin, hala eski geleneksel örgütlerini korudukları Amerika 'da böyle bir değişim ortaya çıkmamıştır. İngiltere ve Dominyonları önemli sayılabilecek nitelikte bir komünist veya faşist akımla karşı karşıya gelmemiştir. Bu ülkelerdeki sosyalist partilerse, sendikal bir temele dayanmaları bakımından özgün bir şekil almışlardır. Diğer ülkelerde istisnai olarak ortaya çıkan bu dolaylı yapı siyasi partilerin genel unsurlarına yer vermeden önce incelenmeye değer görülmektedir.

Genel olarak iki çeşit parti dolaylı parti grubuna girer. Bunlardan biri sosyalist partilerken diğeri Katolik partilerdir. Sosyalist partilerde partinin ham maddesini oluşturan şey, işçi sendikaları, kooperatifler ve işçi yardımlaşma dernekleridir. Bu şekilde oluşan parti tek bir sosyal sınıfa dayanan bir topluluk biçiminde ortaya çıkar. Katolik partiler ise, işçi sendika ve kooperatifleriyle, köylü derneklerinin, ticaret ve sanayi odalarının bir federasyonu görünümündedir. Parti, her biri kendi örgütünü korumakta olan farklı sosyal sınıfları birleştirir. Hem sosyalist parti hem de Katolik parti biçiminin çok farklı biçimleri olmakla beraber her iki partinin orijinal bir tarafı vardır. Bahsi geçen sosyalist partilere temel örnek olarak İngiliz İşçi partisi ile Belçika İşçi partisi, Katolik partilere ise Belçika Katolik Bloku ve Avusturya Halk partisi verilebilir.

Genel olarak iki çeşidi olduğunu vurguladığımız dolaylı partilere bir üçüncü çeşidi daha eklenebilir: çiftçi partileri. İşçi sendika ve kooperatiflerinin sosyalist partilerde oynadığı rolü çiftçi partilerinde tarım sendika ve kooperatifleri oynar. Fakat bunların hiç biri, sosyalist partiler düzeyindeki kadar yüksek bir örgütlenme düzeyine ulaşamamıştır.

Dolaysız partilerin ortaya çıkışı kuralken dolaylı partilerin ortaya çıkışı istisnai bir nitelik teşkil etmektedir. Yani dolaysız partiler, dolaylı partilere göre daha çok yaygındır. Günümüzde var olan büyük Hristiyan-Sosyal partilerin çoğu, özellikle Fransa, Almanya ve İtalya'dakiler, dolaysız bir yapıya sahiptirler. Duverger, dolaylı yapıdaki işçi partileriyle, dolaysız yapıdaki gerçek sosyalist partiler arasında bir mücadele olduğunu vurgular. Çoğu ülkede bu iki tip aynı anda mevcut bulunuyordu fakat genellikle sosyalist partiler, İşçi partileri yararına ortadan silinip gitmişlerdir. Diğer bazı ülkelerde ise sadece dolaysız

yapıdaki saf Sosyalist partiler gelişmiş ve sendikalar siyasal eylem dışında özerk örgütler olarak kalmışlardır. Buralarda dolaylı yapı, sendikaların partiden önce gelişmiş olmalarının doğal sonucu gibi görünmekte, tersi durum ise dolaysız yapıya yol açmaktadır. Yani, işçi hareketi, ilk olarak mesleki alanda sendikalar ve kooperatifler aracılığıyla ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamış ve bunlar daha sosyalist partiler ortaya çıkmadan önce güçlü bir örgütlenme düzeyine ulaşmışlardır. Siyasal sistem ve seçim sisteminde meydana gelen değişimler Sosyalist partilerin doğuşuna izin verdiğinde, zaten hali hazırda mevcut bulunan mesleki örgüt onlara hazır bir kadro ve sağlam bir destek sağlamıştır, işte dolaylı yapının eğiliminin kaynağı budur. Böylece sosyalist parti, mevcut bulunan sınıf örgütlerine dayanarak kurulmak ve dolaylı bir yapı kabul etmek zorunda kalmıştır.

Dolaylı ve dolaysız yapı adına tüm bu anlatılanların genel ifadesi için diyebiliriz ki, sendikalar veya kooperatifler eğer sosyalist partiden önce ortaya çıkıyorsa, partinin genel yönelimi dolaylı bir katılma esasına göre ortaya çıkmaktadır. Fakat buna karşılık eğer parti, sendikalardan önce doğmuşsa klasik dolaysız katılma söz konusu olmaktadır (Duverger, 1974: 37-51).

1.4. Siyasi Parti Tipolojisi

Siyasal partiler dönem dönem yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal şartlara uyum sağlamak için bir evrim geçirmişlerdir. Bu evrimde siyaset bilimciler farklı parti tipolojileri geliştirerek yaşanan değişimi ortaya koymaya çalışmışlardır (Türköne, 2009: 260). Bu bakımdan ilk olarak siyasi partileri sahip oldukları yapılar ve işlevler yönünden farklı şekillerde incelemek mümkündür.

1.4.1. Yapılarına Göre Siyasi Partiler

Siyasi partiler konusunda yapı bakımından bir tasnif yapmış olan Duverger, siyasi partileri kadro ve kütle partileri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yapılan bu ayrıma göre, kütle partileriyle kadro partileri arasındaki fark, bunların üye sayısı veya büyüklükleriyle ilgili değil, yapı farkıdır (Duverger, 1974: 106).

1.4.1.1. Kütle (Yığın-Kitle) Partileri

Kütle partilerinin ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına denk gelir. Bu tarihlerde Batı'da sosyalistler, seçim mücadelesinde farklı bir yapıya göre örgütlenmişlerdir. Yaşadıkları temel sorunsu, gösterdikleri adaylara seçim kampanyaları için gerekli olan finansal desteği sağlamaktır. Bu erevde sosyalist partiler, belli bir çevrenin finansal desteğini alma konusunda yeterli olanağa sahip olmadığı için, bunlar çok sayıda üyenin düzenli olarak vereceği küçük miktardaki paraların toplanması yolunu seçmişlerdir. Bunun için öncelikle parti örgütüne çok sayıda üyenin entegre edilmesi gerekmiştir. Bu sistem aynı zamanda halk yığınlarına sahip olamadıkları siyasi eğitimi vermiş, bu şekilde işin siyasi ve mali yönü birleşmiştir (Teziç, 2003: 335).

Kütle rgtn yaratan ilk partiler sosyalist partilerdir. Bunlar sadece seçim kazanmak gayesinde olmayan, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yollardan değişiklikler yapma amacında olan partilerdir. Yani bu partiler için seçim, ana amaç değildir, ana amacı gerçekleştirmeye yarayan bir araçtır. Dolayısıyla, kütle rgt, sosyalist partiler için vazgeçilmesi mümkün olmayan bir zorunluluktur (zbudun, 1977: 64).

Kütle partilerinin ayırıcı özelliği onun halka hitap etmesidir. Bu halk kütlesi, yaptığı ödemelerle seçim kampanyasının kapitalist baskılardan kurtulmasını mümkün kılar ve demokratik bir finansman sağlanmış olunur. Bu halk kütlesi aynı zamanda partiyle i içe olan aktif bir kütle olarak kendisine siyasal bir eğitim sağlamış olur ve böylece devlet hayatına nasıl katılacağını da öğrenmiş olur (Duverger, 1974: 107).

1.4.1.2. Kadro Partileri

Burada seçimlerin hazırlanması ve kampanyaların yürütülmesinde ye sayısının arttırılmasından çok seçkinlerin bir araya getirilmesine önem verilir. Bu seçkinler içinde ilk olarak, adı, prestiji veya ilişkileri dolayısıyla parti adaylarına destek verebilecek ve aynı zamanda oy sağlayabilecek nüfuzlu kişiler, daha sonra seçmene yön verme kabiliyetine sahip olan kampanyaları örgütlendirme inceliklerini bilen teknisyenler ile son olarak da seçimin asıl gücü olan parayı tedarik eden mali destekçiler vardır (Teziç, 2003: 334).

Kadro partisi farklı bir anlayışa uygun düşmektedir. Burada nitelik en önemli görülen şeydir: geniş servet, büyük prestij gibi. Bu tür bir partiye üye olma yolu, kişinin tamamen bireysel özelliklerine göre belirlenen bir işlemle ortaya çıkmaktadır. Kadro partisinde üye sayısının fazla olmayışı sert ve disiplinli bir yapıya olan ihtiyacı ortadan kaldırdığı için bu partilerde iç örgütlenme zayıftır. Avrupa'daki muhafazakâr ve liberal partilerin çoğu ile Amerikan partileri bu modele göre ortaya çıkmışlardır (2003: 334).

Kadro ve kütle partileri arasında ortaya çıkan fark, bir sosyal ve siyasal alt-yapı farkından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta bu fark, sınırlı oy sisteminin yerini genel oy sistemine bırakışı anına denk gelmektedir. 19. yüzyılda esas olan servet esasına dayalı seçim sistemidir. Bu yüzden partiler açık bir biçimde kadro partisi şeklini almışlardır. Bu dönemde kütlelerin hiçbir siyasal etkisi olmadığı için örgütlenmeleri de söz konusu olmamıştır. Fakat genel oyun kabulüyle gerçek kütle partilerinin doğuşu hemen ortaya çıkmış bir sonuç değildir. Sadece bundan sonra kadro partileri kendilerini kütlelere açmış gibi görünerek, örgütlerini esnekleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu noktada ortaya çıkan problem, bir yandan kütlelere belli bir siyasal faaliyet alanı bırakmak, bir yandan da komiteyi meydana getiren seçkinlere iktidarını halktan almış görünümü vermektir. Bu devrede kütle partilerinin siyasal ve mali temelleri henüz yoktur. Bu sebeple adayları ve seçimleri kapitalist finansmandan kurtarmak söz konusu olmadığı gibi kütlelerin eğitilmesi ve bunun neticesinde onlardan siyasal hayatta faydalanmak da mümkün değildir. Burada ortaya çıkan durum daha çok kütlelerin siyasal ve mali gücünü yardımcı bir kuvvet olarak görüp bundan yararlanma yoluna gitmekten ibarettir (Duverger, 1974: 109).

Genel oyun kabulü ile Amerika hariç hemen her yerde Sosyalist partiler gelişmeye başlamıştır ancak bu gelişme birdenbire olmamıştır. Örneğin, Fransa'da ilk Sosyalist gruplar, burjuva partilerinden çok da farklı değildir. Çünkü üye kayıtlarının yapılması, aidatların toplanması, seçimlerin özerk şekilde finansmanı ancak yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan bir durum olmuştur. İtalya ve siyasal bakımdan diğer az gelişmiş ülkelerdeyse bu durum daha da yavaş bir şekilde olmuştur. 1914-18 Savaşı arifesinde Avrupa Sosyalist partileri ise, daha önceki kadro partilerinden farklı olarak, büyük insan topluluklarına sahip olmuşlardır. Özellikle, bir milyondan fazla üye ile Alman Sosyal Demokrat Partisi, birçok ulus devletten daha güçlü gerçek bir devlet meydana getirmiştir. Bu kütle yapısına vücut veren şey ise Marksist sınıf partisi anlayışı olmuştur; eğer ki parti

bir sınıfın siyasal ifadesi ise, o zaman sınıfın tamamını örgütlendirmeye, ona siyasal bakımdan şekil vermeye ve içinden yönetsel elitleri çıkarmaya çalışması gerekmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan örgütlendirme işçi sınıfının, burjuva partilerinin vesayetinden kurtulmasını da mümkün kılmıştır. Bu şekilde kadro ve kütle partileri arasındaki ayrımın, sağ ve sol, burjuva ve işçi partileri ayrımına paralel düştüğü açığa çıkmış olmaktadır (Duverger, 1974: 110).

Burjuva sağ, ne mali ne de siyasal bakımdan kütleleri örgütlendirmeye ihtiyaç duymuştur. Çünkü onun sahip olduğu kendi seçkinleri, mali destekçileri zaten vardır ve aynı zamanda kendi siyasal eğitimini yeterli görmektedir. Bu sebeple, faşizm ortaya çıkana kadar, muhafazakâr kütle partileri yaratma girişimi genellikle başarısız olmuştur. Burjuvazinin, örgütlenilmeye ve ortak eyleme karşı duyduğu içgüdüsel muhalefet bunda pay sahibi olmuştur. Aynı şekilde işçi sınıfındaki karşıt eğilim sosyalist partilerin kütle karakterini teşvik etmiştir. Bu noktada burjuvazi, ancak komünizmin veya devrimci metotların gelişmesi üzerine, kadro partilerinin yetersizliğini anlamış ve kütle partisi kurma yolunda adımlar atmaya başlamıştır (Duverger, 1974: 111).

Duverger, kadro partileri ile kütle partileri arasında ayrım yapılırken, Komünist ve Faşist partilerin durumunu ayrıca ele alır. Bunların da gerçek anlamda kütle partisi mi sayılabileceği ya da ‘müminler’ (inançlılar) partisi adı altında mı toplanması gerektiği konusunu dile getirir. Komünist ve faşist partiler incelendiğinde, çok sayıda kayıtlı üyeye sahip oldukları göze çarpar fakat nicelikten çok niteliği göz önünde bulundurmaları, üye seçimi konusunda diğer partilerden çok daha titiz bir eleme yöntemi uyguladıkları da gözden kaçmaz. Leninist anlayışa göre parti, işçi sınıfının tümünü değil, onun öncü kuvvetini yani en bilinçli olan kesimini içine almalıdır. Bu yapılsa artık sınıf-parti anlayışı değil, elit-parti anlayışıdır. Faşist doktrinler ise, zaten temelden aristokratik ve eşitlik aleyhtardır. Böylelikle, komünist ve faşist partilerin, kadro partilerinden daha açık fakat kütle partilerinden daha kapalı oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine Duverger komünist ve faşist partileri de ortaya koyduğu farklılıkları göz ardı etmeyerek kütle partisi tasnifinin içine almaktadır (1974: 114-115). Bu şekilde kadro ve kütle partileri arasındaki temel farkların ne olduğu da anlaşılmış olmaktadır.

1.4.2. İşlevlerine Göre Siyasi Partiler

Duverger'in yaptığı yapı tasnifinden sonra, Amerikan siyaset bilimci Sigmund Neuman siyasi partileri işlevlerine göre, temsil partileri ve bütünleşme partileri şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur (Teziç, 2003: 335).

1.4.2.1. Bireysel Temsil Partileri

Bireysel temsil partileri, faaliyetleri seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları ile sınırlı olan parti türüdür. Üyelerin parti ile olan ilişkisine bakıldığında, bu ilişkinin seçim kampanyalarında partinin iktidarı elde edecek çoğunluğu sağlamaktan öteye geçmediği görülür. Parti, üyelerin hayatında sınırlı bir rol oynar ve onların düşünce ve yaşayış tarzları üzerinde bir hâkimiyet kurmaya çalışmaz. Tüm bu sebeplerden ötürü bunlara '*sınırlı partiler*' denir. Bu tür partilerin üyelerini bir dünya görüşü etrafında toplayıp bir uzlaşma sağlamak gibi nihai bir amacı yoktur. Bunlar daha çok mümkün olduğu kadar geniş bir seçmen topluluğuna yani tüm sınıflara hitap etmek isterler. Bireysel temsil partilerinin en başta gelen işlevi, aday göstermek ve bu adayın seçilmesini sağlamaktır. ABD siyasi partileri bu türün tipik örnekleridir (Teziç, 2003: 336).

1.4.2.2. Sosyal Bütünleşme Partileri

Sosyal bütünleşme partilerinin ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına, bireysel temsil partileri ortaya çıktıktan sonraki bir zamana denk gelmektedir. Bu partileri ortaya çıkaran neden, endüstri devrimi ve kentleşme süreciyle birlikte yaşanan değişim ve dönüşümde, geldikleri yerlerden bağını koparan ve yalnız kalan bireyleri toplumla yeniden bütünleştirmektir. Bu sebeple sosyal bütünleşme partileri, bireyi kendi kaderine bırakan bireyci liberal anlayışın aksine, bireyin yeniden topluma kazandırılması ve bütünleşmenin sağlanması amacıyla olan örgütler olarak gelişme göstermişlerdir. Sosyal bütünleşme partilerini bireysel bütünleşme partilerinden farklılaştıran nokta, bunların üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatı altında birleştirerek, onlarla sürekli iletişim halinde olmaları ve sosyal hayatları ile ilgilenmeleridir (Teziç, 2003: 336). Sosyal bütünleşme partileri kendi içinde demokratik bütünleşme partileri ve totaliter bütünleşme partileri olarak ikiye ayrılır.

1.4.2.2.1. Demokratik Bütünleşme Partileri

Bu tür partilerde üyelerin parti ile olan ilişkisi bireysel temsil partileri ile kıyaslandığında daha sıklıdır fakat totaliter bütünleşme partilerinden daha gevşektir. Aynı zamanda demokratik bütünleşme partileri yalnızca seçimden seçime faaliyet göstermezler, üyeleri üzerinde sürekli bir etkiye sahiptirler. Partinin yan kuruluşları niteliğinde olan sosyal yardımlaşma kuruluşları, kooperatifler, dinlenme kampları da üyelerini toplumla bütünleştirmek için çalışırlar. Kıta Avrupası sosyalist partileri bu tipe örnek gösterilebilir. Bu tür partilerde sahip olunan ideoloji mutlak olmasa da nispi ölçüde kapsayıcı ve bağlayıcıdır (Teziç, 2003: 336).

1.4.2.2.2. Totaliter Bütünleşme Partileri

Bu tür partilerde diğer partilerden farklı olarak, üyenin tüm hayatı üzerinde partinin etkisi mevcuttur. Yani burada özel alan ve kamusal alan arasındaki ayırım ortadan kalkmıştır. Parti her şeyin üstünde ve ilk planda yer alırken parti dayanışması da en üst düzeyde tutulur. Totaliter partilerde önemli bir rol oynayan ideoloji partinin homojen olmasını sağlar. Bu şekilde ortaya çıkan ideolojinin kapsayıcılığı parti üyelerinin düşünce ve davranış alanlarını sınırlandırır. Demokratik bütünleşme partilerinde ise tüm üyelerin düşünce ve davranışlarında mutlak bir özdeşlik yoktur (Teziç, 2003: 336-337).

1.4.2.3. Hepsini Yakala Partileri (Catch-all Parthy)

Otto Kircheimer'in yaptığı bu kavramsallaştırma Duverger'in yaptığı tasnif kadar önemlidir. Hepsini yakala partileri, belirli toplumsal kesimlerin veya sınıfların sözcüsü olmaktan ziyade tüm ulusun sözcülüğünü yapmak isteyen bir parti türüdür. Bu tür partilerde finansman hem özel hem kamusal olmak üzere pek çok kaynaktan sağlanır ve burada üyelerden çok liderlerin etkin olduğu bir yapı söz konusu olur. Baskın bir ideolojik karakter taşımayan örgütsel bir yapı mevcuttur.

Bu tür partilerin ortaya çıkışı ise 1945 yılı sonrasında olmuştur. Çünkü bu dönem itibariyle yaşanan siyasetin teknik bir alana dönüşmesi, ideolojilerin artık gücünü yitirmeye

başlaması ve kitle iletişim araçlarının gücünün artmaya başlaması lider merkezli bu tür partilerin ortaya çıkışı için uygun şartları sağlamıştır (Türköne, 2009: 261).

Duverger ve Neuman'ın ortaya koymuş olduğu parti tipleri günümüzde aşılış durumdadır. Ortaya attığı kavramsallaştırma ile Kircheimer de gelişmiş toplumlarda parti taraftarlığının değişim yaşadığına vurgu yapmaktadır. Ona göre, gelişmişlik ve beraberinde gelen ekonomik yayılma ile birlikte sınıfsal farklılıklar ve uyuşmazlıklar da ortadan kalkmaktadır. Topluma gelen bolluk ve refah ile birlikte ideolojik çatışmalar da yok olmaktadır. Bu şekilde var olan anlaşmazlık toplumu yerini uzlaşma toplumuna bırakmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Kıta Avrupası ülkelerinde görülen bu tip partiler toplumsal farklılıkları bir kenara bırakarak, geniş seçmen kitlesine yönelmişlerdir. Bu tip partileri kitle ve sosyal bütünleşme partilerinden ayıran nokta, bunların kendi üyeleri yerine daha çok seçmenlere hitap etmeleridir. Bu bakımdan da ideolojik yönleri sıkı değil serbest olmaktadır. Bu tür partilerde, parti içi iktidar, üyelere değil, parti dışından gelen seçkinlere aittir. Bütün mesleki ve sosyal kategorilerin oylarını elde edebilmek için ilişkilerini menfaat grupları ile sürdürmektedirler. Çünkü büyük seçmen kitlesini oluşturanlar bunlardır (Teziç, 2003: 337). ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler bu türün tipik örnekleridir. Aynı zamanda İngiltere'deki İşçi Partisi ile Alman Sosyal Demokratları da bu grup içine girer.

1.4.2.4. Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler

Panbianco'nun geliştirdiğı bu kavram, Kircheimer'in tipolojisinde görülen eksiklikler neticesinde ortaya çıkmıştır. Panbianco'nun ortaya attığı 'seçimlere dönük-profesyonel parti' kavramı, kitlesel bürokratik partiler kavramı ile ilişkilidir. Hem kitlesel bürokratik partiler hem de seçimlere dönük profesyonel partiler birer ideal tip olarak değerlendirilmiştir. Panbianco'nun kitlesel bürokratik partiler dediğı şey, Duverger'in kitle partisine ve Neumann'ın bütünleşme partisine denk gelmektedir. Yani bu parti tipi ideolojik karakterlidir, güçlü bir teşkilatlanmaya sahiptir ve finansman yine üye aidatlarından sağlanmaktadır. Seçimlere dönük-profesyonel partiler ise bunun aksine, ideolojinin hâkim olmadığı, profesyonellerin teşkilat içinde hâkim ve baskın olduğu, finansmanını sağlamak için belli çıkar gruplarına ve devlet yardımlarına başvuran parti tipidir (Türköne, 2009: 262).

1.4.2.5. Kartel Partiler

Kartel parti kavramsallaştırması Katz ve Mair tarafından yapılmıştır. Bu kavramsallaştırma partilerin devlet ile olan ilişkisine dayanmaktadır. Katz ve Mair'e göre, kartel partilerin ortaya çıkmasına sebep olan unsur siyasi partiler ile üyeleri arasında ortaya çıkan güven bunalımıdır. Finansmanını üye aidatlarından sağlayan siyasi partilerin zayıflamaya başlayan örgütsel yapıları, bu partilerin üyelerinin partilerine olan sadakatlerinden şüphe duymaya başlamalarına neden olur. Bunun neticesinde siyasi partilerin devlet yardımlarından yararlanma isteği artar ve bir süre sonra siyasi partiler gittikçe devlete bağımlı olmaya başlayan bir unsur haline gelir. Bu partiler genel olarak geniş ve dağınık bir seçmen kitlesini cezbetme amacı güderler ve özellikle seçim kampanyalarında yapılan harcamalarla kendisini, göstermeye çalışırlar. Sürekli olarak yönetim konusundaki maharetine vurgu yapan bu partilerin üyeleri ile olan bağı ve örgütsel yapısı son derece zayıftır. Zamanla bu partiler sivil toplum ile devlet arasında bir arabuluculuk olan görevlerini bir kenara bırakmış ve devletin elinde bir vasıta haline gelmişlerdir (Türköne, 2008: 262).

1.4.2.6. Modern Kadro Partileri

Modern kadro partileri Ruud Koole tarafından, Duverger'in kadro partilerinden hareketle, ortaya atılmış bir kavramsallaştırmadır. Bu tipoloji Hollanda'daki siyasi parti yapılanmasına bakılarak ortaya atılmıştır. Koole, Hollanda'daki siyasi partilerin, üye olarak kaydettikleri taraftar oranı çok düşük olduğu için, modern kadro partisi olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu parti tipinde özellikle parlamentodaki partilerde profesyonel lider grubunun hâkimiyeti söz konudur. Ancak yine de bunlar parti tabanına hesap verirler. Üye sayıları ve seçmen oranı düşüktür fakat var olan üyeler parti finansmanı ve aday belirleme süreçleri açısından önemli bir görev üstlenmektedirler. Parti içi disiplini sağlamaya dönük dikey bir örgüt yapısı söz konudur ve bu partilerin finansmanında hem üye aidatları hem de devlet yardımları rol oynamaktadır. Son olarak da bu partiler seçmenlere dönük ve geniş bir yönelme durumunun mevcut olduğu yapılardır. Hollanda'daki partiler dışında Fransa'daki merkez, sağ ve Fransız Sosyalist Partisi'nin modern kadro partisi niteliği olduğu iddia edilmektedir (Türköne, 2008: 262-263).

1.5. Siyasi Parti Sistemleri

Siyasal partilerin her ülkede değişik şekillerde ortaya çıktığı ve değişik şartlarda bir arada bulunduğu bir gerçektir. Bu durum sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayısını, büyüklüğünü ve önemini ülkeden ülkeye göre değiştirmektedir. Bu sebeple her bir siyasi rejimde var olan farklı parti sistemlerinden bahsetmek mümkündür (Kapani, 2016: 190-191).

Partiler, örgütlenmeleri ya da yapıları bakımından değişik tiplere ayrıldığı gibi partiler arası ilişkiler bakımından da farklı kategorilere ayrılmaktadırlar. Her bir ülkede mevcut olan parti sayısı, bu partilerin boyutları, aralarındaki ittifaklar ve stratejileri nispi bir istikrar ilişkisi bütünü oluşturur. Bu yapı ve ilişkiler bütününe parti sistemi adı verilir. Bir ülkenin siyasi rejiminin işleyişini anlamada parti sisteminin kurumlar sistemi ile nasıl bir birliktelik içinde olduğunu bilmek önemlidir (Teziç, 2003: 342).

Parti çeşitlerinin farklı şekillerde tanımlanması mümkün olduğu gibi parti sistemlerinin de farklı şekillerde tanımlanması mümkündür. Parti sistemlerinin sınıflandırılması ve karşılaştırılmasında kullanılan esas kriter parti sayısıdır. Özellikle Duverger tarafından savunulan bu tasnif, çağdaş siyasi bilimcilerin çoğu tarafından da destek görmüştür. 1950-70 yılları arasında, siyaset bilimciler demokratik ülkelerde sınırlı parti sistemleri olduğu görüşündeydiler. Bu şekilde ilk sınıflandırmalar iki partili ve çok partili sistemler şeklinde yapılmıştır. Daha sonraları ise sayı kriterine ideoloji, parti disiplini, kurumsallaşma gibi çeşitli kriterler eklenmiştir (Özbudun, 1977: 111; Türköne, 2009: 263). Tüm bu görüşlerin yanında salt sayısal kriterlerle siyasi parti sistemlerinin doğru bir şekilde ortaya konmasının mümkün olmayacağı yönünde görüş bildiren yazarlar da mevcuttur.

1.5.1. Tek Parti Sistemi

Tek parti ifadesi ilk bakışta her ne kadar muğlak olmayan bir kavram gibi gözükse de bunları çok partili sistemlerden ve partisiz sistemlerden ayırmak her zaman çok da kolay bir iş değildir. Çünkü bazı ülkelerde tek partinin varlığına rağmen gerçekte partisiz bir sistemden bahsetmek daha doğru olabileceği gibi, bazı ülkelerde ise birden çok partinin

var olmasına rağmen gerçekten tek bir partinin faal olduğundan şüphe yoktur. İlk olarak tek parti sistemleriyle partisiz sistemleri birbirinden ayırırken yapılması gereken şey parti adı verilen siyasal kuruluşun niteliklerinin neler olduğu hususu üzerinde durmaktır. Bu noktadan hareketle ilk olarak siyasal partinin, kendisini yaratan sosyal güçler karşısında örgütsel bir özerkliğe sahip olduğunu ifade etmek gerekir. Fakat bir siyasal partinin, belli bir sosyal sınıfın veya elit bir kesimin menfaatlerini temsil etmesi mümkün hatta doğaldır fakat gerçek anlamda bir partiden söz etmek için bu partinin bir sınıfa, gruba veya elite indirgenmesinin mümkün olmaması gerekmektedir. Çünkü siyasal parti adını taşıyan bu varoluş eğer herhangi bir sosyal grubun temsili olma özelliğine sahip ve bir göstermelikten ibaret ise burada bir tek-parti sisteminden değil, partisiz bir sistemden bahsetmek daha doğru olur (Özbudun, 1977: 111-112).

Bir partinin örgütsel özerkliğinin var olup olmadığı çeşitli şekillerde anlaşılabilir. İlk olarak bu noktada partinin tüzüğü, kongreler ve parti programı gibi partinin biçimsel yapısıyla ilgili olan çeşitli kural ve yöntemler partiye özerklik kazandırmak için ortaya konur. Dolayısıyla bunlara uyulması örgütsel özerkliğin var olduğunun bir göstergesidir. Diğer bir gösterge ise parti liderinin üye kütesine karşı asgari düzeyde bile olsa sorumlu olması yani onların istek ve eğilimlerini az çok dikkate almasıdır. Partinin kendisini diğer sosyal gruplardan ayıracak bir ideolojiye sahip olması ise örgütsel özerkliğin başka bir göstergesidir. Bunlardan başka bir tek parti sistemini partisiz bir sistemden ayıran en önemli nokta ise partinin geleneksel statüden veya devlet bürokrasisinden ayrı bir siyasal devşirme yolu teşkil edip etmemesidir. Eğer bir ülkenin yüksek yöneticileri, bu yönetim mevkilerine parti kanalıyla değil de geleneksel statüleri vasıtasıyla veya devlet bürokrasisi içindeki görevleri dolayısıyla geliyorsa, burada bir tek parti sisteminden çok partisiz bir sistem mevcuttur (1977: 111-112).

Duverger (1974), *“tek parti genellikle, yirminci yüzyılın büyük siyasal yeniliğidir. Diktatörlük dünyamız kadar eski olmakla birlikte, Almanya ve İtalya’da görülmüş, Sovyet Rusya ve Halk Demokrasilerinde görülmekte olduğu üzere, partiye dayanan diktatörlük ancak yeni bir sistem teşkil eder. Fakat, kişisel temsil ve milletvekillerinin bağımsızlığı esası üzerine kurulmuş olan 19. yüzyıl demokrasileri ile seçmenlerin ve seçilenlerin sıkı bir şekilde örgütlenmesi esasına dayanan bugünkü demokrasi arasındaki fark da aynı derecede büyüktür. Gerçek yenilik ise örgütlenmiş partilerin varlığındadır. Tek-parti*

sistemi demokrasi çevresinde doğmuş olan genel bir yöntemin diktatörlüğe uydurulmasından başka bir şey değildir. Yirminci yüzyılın büyük siyasal yeniliği tek-parti değil, partidir.”

Tek parti sistemi de kendi içinde önemli farklılıklar barındırmaktadır. Afrika örneğinde olduğu gibi bazı ülkelerde tek parti varmış gibi görünmesine karşılık gerçek anlamda partisiz bir rejimden bahsetmek daha doğrudur. Çünkü tek parti, siyasi partilerin yerine getirdiği temel işlevi yerine getirememekte, bir kabile partiyi basit bir iktidar aracı olarak kullanmaktadır. Eğer bir ülkede tüm kamusal süreçler tek partinin elinde ise, sistem fonksiyonel olarak tek partili sistem halinde şekillenmektedir (Türköne, 2009: 265-266). Bu durumun ortaya çıkışı ise farklı şekillerde olmaktadır.

Afrika örneğinden daha başka olarak Mısır'daki Arap Sosyalist Birliği askeri ve sivil bürokrasinin bir uzantısı olmaktan öteye geçemediği için örgütsel bir özerklik kazanamamış, İspanya ve Portekiz siyasal sistemleri tek partili sistemlerle partisiz sistemler arasında ortada bir yerde kalmıştır. Buna karşılık, Komünist, Faşist ve Nasyonal Sosyalist tek partilerle, bazı az gelişmiş ülkelerde görülen milliyetçi ve modernleştirici tek partiler, örneğin Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi, bahsi geçen tek parti sistemine uygun düşmektedirler (Özbudun, 1977: 113).

Tek parti İtalya ve Almanya'da yaratılmıştır. Daha sonra bu ülkelerden her biri kendi partisine özgü bir teori, Almanya'da Nasyonal Sosyalist parti teorisi ve İtalya'da Faşist parti teorisi, ortaya çıkarmıştır. Genel bir kurum olarak tek partinin çözümlenmesi ise 1936 yılında yapılmıştır. Tek parti karşısında bir taraftar birde hasım olan kesim vardır. Hasımlar da taraftar olan kesimin önerdiği planları kabul ederler fakat birçok noktada onlardan farklı yorum yaparlar. Sistemin savunucuları olan kesim tek partide iki fonksiyon görürler: Tek parti hem bir elit hem de bir bağıdır. Kütleler çağı geleneksel sosyal elitlerin gelişmesine yol açmıştır. Bu noktada tek partinin amacı da yeni elitler meydana getirmek, yeni bir yönetici sınıf oluşturmak, ülkeyi örgütlendirme yeteneğine sahip olan siyasal liderleri bir araya getirmek ve onları yetiştirmektir. Çünkü kütleler kendini yönetme yeteneğine haiz değildirler (Duverger, 1974: 337).

Tek parti sistemini, çok partili sistemden ayıracak kriterleri sadece bir ülkede tek partinin var olup olmadığı hususu ile ilişkilendirmek doğru bir ifade olmayacaktır. Çünkü eğer bir ülkenin yöneticilerinin devşirilmesi ve kamusal siyasetin saptanması süreçleri sürekli olarak bir partinin kontrolünde ise ya da diğer partiler bu konuda önemli sayılabilecek nitelikte bir etkide bulunamıyorsa burada sistemin biçimsel yönden olmasa da fonksiyonel açıdan tek parti şeklinde olduğu savunulur. Buna karşılık bir parti uzun süredir iktidarda bulunmasına rağmen bir gün bu durumu kaybetme ihtimali varsa bile yani bu tekelci durumun sonlanma olasılığı varsa burada da yine farklı bir durumdan söz etmek daha doğru olacaktır (Özbudun, 1977: 113). İşte bu sebeplerden ötürü tek parti sistemleri aslında adı kadar net ve açık olan sistemler değildirler. Bu sistemleri kendi içinde kategorize ederek incelemek daha ayrıntılı ve doğru bilgi sağlayacaktır.

1.5.1.1. Muhalefet Partilerinin Varlığı ve Fonksiyonları Bakımından Tek Parti Sistemleri

Tek parti sistemleri hakkında en kapsamlı çözümlenmeleri ortaya koymuş olan kişi Sartori'dir ve bunları kendi içinde hâkim parti, hegemonyacı parti ve gerçek tek-parti olmak üzere üç başlığa ayırmıştır.

1.5.1.1.1. Hâkim Tek Parti Sistemi

Bu parti sisteminde, hâkim partinin karşısında bağımsız ve meşru sayılabilecek nitelikte olan rakipleri vardır. Ancak bunlar küçük muhalefet partileridir. Dolayısıyla bu sistem aslında iktidarın el değiştirme olanağının mevcut olmadığı bir plüralist istemdir. Bu sistemin belirgin özelliği, hâkim partinin seçmen kütlesi içindeki büyük gücü nedeniyle uzun bir süre boyunca parlamentodaki salt çoğunluğu kazanabilmesidir. Üstelik sağlanan bu başarıda hileli seçimlerin etkisi yoktur, dürüst ve adil olarak yapılan seçimler neticesinde bu sonuç ortaya çıkmaya devam etmektedir. Fakat burada hâkim partinin her zaman için elinde bulundurduğu bu hâkimiyeti kaybetmesinin de mümkün olduğunu göz ardı etmemek gerekir (Özbudun, 1977: 114).

Diğer partilerin iktidar yarışında hiç olmadığı tek parti sistemlerinden farklı olarak hâkim tek parti sisteminde üstünlüğün elde edilmesi rakiplerin çokluğundan ve ufulanmış

olmasından ileri gelmektedir. Zaman zaman diğer partilerin hâkim tek partiye karşı koalisyon kurması da mümkün olmaktadır. Bu şekilde, Norveç'te 1965, Danimarka'da 1968 ve İsveç'te 1977 yılında Sosyalist partilerin uzun süren iktidarı son bulmuştur. Ancak bir süre sonra hâkim partiler iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır (Teziç, 2003: 346).

Ülkede hâkim olan partinin üst üste sağladığı zaferler onu diğerlerinden ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Günümüzde hâkim partinin başlıca örneği olarak Meksika'daki Devrimci Kurumlar Partisi (PRI) gösterilebilir. Hindistan'daki Kongre Partisi yakın zamana kadar bu alandaki klasik örneklerden biri olarak verilmekteydi ancak 1977 yılında yapılan genel seçimlerde Kongre Partisi Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından bu yana ilk defa seçimleri kaybetmiş ve iktidardan düşerek sağladığı üstünlük durumunu kaybetmiştir. Fakat bu parti daha sonra yapılan seçimlerde yeniden iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Hâkim parti sistemi özü itibarıyla aslında çoğulcu bir sistemdir. Muhalefet fonksiyonunu yerine getirmek için küçük partiler bu sistem içinde mevcuttur ve iktidar ile kurmuş oldukları ilişkiler de vardır. Bu şekilde kurulan ilişkilerle zaman zaman iktidarı etkileme kabiliyetine de sahip olurlar. Ancak hâkim partinin üstün gücü sebebiyle iktidarın partiler arasında el değiştirmesi çok kolay olmaz. Fakat Kongre Partisi örneğinde olduğu gibi bu durumun ortaya çıkması imkânsız bir olay da değildir (Kapani, 2016: 194).

Kısacası hâkim parti, ülkede serbest seçimlerin olduğu ve birden fazla partinin adil şartlarda yarıştığı bir düzen içinde sürekli olarak aynı partinin iktidara geldiği bir sistemdir.

1.5.1.1.2. Hegemonyacı Parti Sistemi

Bu sistemde iktidar mücadelesi ne gerçek anlamda ne de biçimsel anlamda mevcuttur. Hegemonyacı parti dışındaki partilerin varlığına ancak uydu partiler olarak müsaade edilir. Yani bunların hegemonyacı parti ile eşit şartlarda yarışmalarına müsaade edilmez. Burada iktidarın el değiştirmesi olayı fiili olarak gerçekleşmeyeceği gibi bunun teorik açıdan düşünülmesi bile imkansız bir olaydır. Burada asıl olan şey, hegemonyacı partinin sürekli olarak iktidarda kalmasıdır. Dolayısıyla hâkim tek parti plüralist sistemler arasında yer alırken hegemonyacı partinin yeri monokratik sistemler arasındadır. Burada gerçek birçok parti sistemi mevcut değildir ve böylece çok partili sistemin özü değil sadece görünüşü taklit edilmiş olmaktadır. Bunun yapılmasındaki amaçlardan biri halkın

hoşnutsuzluklarını ifade edebilecekleri bir sistem ortaya koymak ve aynı zamanda tek parti mekanizmasının elde edebileceğinden daha fazla ve doğru bilgi temin etmektir (Özbudun, 1977: 115).

Hegemonyacı parti sistemi, çok partili sistemlerle tek partili sistem arasında bir ara sistem olarak değerlendirilmelidir. Çünkü ülkede birden fazla parti bulunmakla beraber bunların eşit ve özgür bir ortamda rekabet etmelerine izin verilmemektedir.

1.5.1.1.3. Gerçek Tek Parti Sistemi

Hâkim tek parti ve hegemonyacı tek parti sistemlerinin yanında bir de birden çok partinin ne hukuken ne de fiilen mevcut bulunduğu gerçek tek parti sistemleri vardır. Sartori bu noktada ikinci bir ayırım daha yapar ve ideolojinin yoğunluğuna, baskının şiddetine göre gerçek tek partiyi otoriter, totaliter ve pragmatik olmak üzere üç başlık altında inceler. İdeolojinin en yoğun olduğu totaliter parti sistemleri devletin toplum üzerindeki baskısının en şiddetli ve toplum kaynaklarını seferber edebilme yeteneğinin de en yüksek olduğu sistemlerdir. Pragmatik tek parti sistemleri ise ideolojik unsurun ve mobilizasyon yeteneğinin zayıf olduğu sistemlerdir. Otoriter tek partiler ise totaliter ve pragmatik tek partiler arasında bir yerde yer almaktadırlar (Özbudun, 1977: 115-116).

Totaliter tek parti sisteminin ayırt edici özelliği, evreni bütünüyle açıklama iddiasında olan sistemli bir dünya görüşüne sahip olmasıdır. Parti bu duruma uygun olarak yeni bir toplum modeli yaratma gayesindedir ve bu gaye ile toplum hayatını bütünüyle kontrol altında tutmaya çalışır, her türlü ekonomik ve siyasal faaliyete müdahalelerde bulunur. Komünist ve faşist tek parti rejimleri bu sistemin birer örneğini teşkil etmektedir.

Otoriter ve pragmatik tek parti sistemleri ise katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmazlar. Bunlar daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal bütünleşmeyi sağlama gibi belirli amaçlara yönelmişlerdir. Parti tüm toplumu kontrol altında tutmak gibi kapsayıcı bir amaç gütmeyiz. Pragmatik tek parti sistemine örnek olarak CHP'nin tek parti dönemi verilebilir (Kapani, 2016: 192-193).

1.5.1.2. İdeolojik Nitelikleri Bakımından Tek Parti Sistemleri

Sartori yaptığı tasnifte daha çok muhalefet partilerinin varlığı ve bunların fonksiyonları üzerinde dururken Clement H. Moore tek parti sistemlerini incelerken daha çok ideoloji unsurunu göz önünde bulundurmuştur. Moore tek parti sisteminin ayırıcı özelliğini, onun yeni bir meşruluk kaynağı oluşunda görür. Hatta ona göre bu nitelik sayısal kriterden daha da önemlidir. Polonya ve Meksika örneklerinde olduğu gibi, marjinal muhalefet partilerinin var olmasına karşılık sistemin yegane meşruluk kaynağı iktidarda olan partiden geldiği takdirde gerçek anlamda bir tek partiden söz edilebilir. Yani burada tek parti sadece bir örgütten ibaret olmakla kalmaz, onun tarihsel görevi diğer kurumların yokluğu veya bozulmuş olmaları nedeniyle yeni bir siyasal kültür yaratmaktır (Özbudun, 1977: 116).

1.5.1.3. Sosyal ve Kurumsal Niteliği Bakımından Tek Parti Sistemleri

Tek parti sistemi ile sosyal yapı arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere ortaya atılmış olan iki teori mevcuttur. Bu teorilerden ilkinin savunduğu görüşe göre tek parti, derin çatışmalar sonucu bölünmemiş olan türdeş ve odayaşmaya dayanan toplumlar bakımından söz konusu olmaktadır. Bu görüşe göre çok partili sistem asıl olarak toplumdaki çatışma ve bölünmeler sonucunda var olmuştur. Dolayısıyla türdeş bir toplumda birden çok partiye ihtiyaç yoktur. Buna karşılık ikinci görüşe göre ise tek parti sistemi henüz bütünlüşmemiş olan ve çok çeşitli gruplara bölünmüş heterojen toplumları ayakta tutabilmek için ortaya çıkmıştır. Fakat bu iki görüş, Huntington tarafından eleştirilmiştir. Ona göre tek parti sisteminin kökeni, toplumun türdeş olup olmaması ile ilgili değildir, onun derin bir bölünme ile iki kampa ayrılmış bulunmasındadır. Bu noktada geleneksel bir toplum modernleşmeye başlayınca yaşanacak olan sosyal bölünmelerin ve çatışmaların ortaya çıkması doğaldır. Yaşanacak olan bu bölünme ve çatışmalar neticesinde eğer ortaya çıkan şiddet azalmak yerine birbirine eklemlenme suretiyle daha da artarsa ve bu olay diğer tüm bölünmeleri geride bırakacak kadar büyük bir etkiye sahip olursa bu noktada tek parti sisteminin ortaya çıkışını kuvvetle teşvik eden bir olay var demektir. Tek parti sistemi, kamplardan birisinin büyük bir mücadele vererek diğer kampı zorla egemenliği altına alması ve ülkede kendi yönetimini kurması demektir (Özbudun, 1977: 119-120). Böylelikle tek parti sisteminin toplumda yaşanan belirgin bir kutuplaşmadan ortaya çıktığı göz önünde

bulundurulduğunda, bu sistem ortaya çıkmadan önce yaşanan bölünme ne kadar derinse ve çatışma da ne kadar şiddetli ise, tek partinin bir o kadar güçlü ve istikrarlı olacağı sonucuna ulaşılabilir.

1.5.2. İki Partili Sistemler

İki partili sistemden söz ederken bir ülkede, iktidar yarışında olan yalnızca iki partinin mevcut olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü bu sistemin temel niteliği, belli bir ülkede var olan partiler içinde yalnızca iki büyük partinin siyasi hayata egemen olmasıdır. Bu iki büyük parti dışında eğer diğer partilerin iktidara ağırlıklarını koyabilecek güçleri yoksa o ülkede iki partili sistem var demektir (Teziç, 2003: 344).

Sartori'ye göre birden çok partinin var olduğu sistemler incelenirken sistemin sınıfı ile tipi arasında yani biçimsel yapısı ile fonksiyonel özellikleri arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Herhangi bir ülke için iki parti sistemine sahiptir dendiğinde bununla o ülkede ya iki parti bulunduğu ya da o ülkedeki parti sisteminin işleyişinin iki parti özelliği gösterdiği kast ediliyor olabilir (Özbudun, 1977: 128).

Tek parti sisteminden iki parti sistemine geçildiğinde, rejim farkını belirleyen önemli bir sınır da aşılmış olur ve tek parti bir düzenden demokratik plüralizm alanına geçilmiş olunur. Bir ülkede ikiden fazla parti mevcut olmakla birlikte iktidar yarışı büyük iki parti arasında el değiştiriyor ise burada iki parti sisteminin mevcut olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalara göre, bu sistemin yürürlükte olduğu ülkelerde, seçimlerde kullanılan oyların yüzde doksandan fazlası büyük iki partiye gitmektedir. Bu sistemin belirgin olan özelliği, büyük partilerden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak koalisyona ihtiyaç duymaksızın tek başına hükümet kurabilmesidir (Kapani, 2016: 195-196).

Bu sistemin en çarpıcı örneklerinden biri olarak İngiltere gösterilebilir. İstikrarlı olan parlamentoda bir üçüncü parti, liberal parti, yer almaktadır. Hatta bu liberal partiden başka seçimlere katılan ancak yeterli sandalye kazanamayan başka partiler de mevcuttur. Bu noktada önemli olan husus iktidarın sadece büyük iki parti arasında el değiştiriyor olması ve burada üçüncü bir partinin etkinliğinin söz konusu olmayışıdır. Fakat İngiltere'de istisnai bir durum olarak, 1974 seçimlerinde büyük iki parti tek başına iktidarı sağlayacak

çoğunluğu elde edememiş ve Liberal Parti ile koalisyona gidilmek zorunda kalınmıştır. Bundan başka Kanada’da işleyen sistem iki partili sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İngiltere’dekinden farklı olarak buradaki büyük iki partiden (Liberaller ve Muhafazakarlar) birinin çoğunluğu elde etmesi nadir görülen bir durumdur. Fakat koalisyona gitme yolu tercih edilmemekte, diğer partilerin azınlık hükümetine destek vermesi suretiyle bu sorun çözülmeye çalışılmaktadır (Türköne, 2009: 266-267). Ülkemiz açısından bakıldığında ise, 1946-60 yılları arasında bu sistemin egemen olduğu söylenebilir. Bu dönem itibariyle mecliste temsil edilen başka partiler de, Millet Partisi (MP), mevcut olmakla birlikte sistemin işleyişi iki partili bir biçimde olmuştur.

Bir ülkede iki partili sistemin işleyişinin sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için büyük iki partinin rejimin temel sorunları konusunda fikir birliği içinde olmaları gerekmektedir. Eğer rejimin temel sorunlarının ne olduğu konusunda büyük fikir ayrılıkları var ise burada iki partili sistemin işleyişi de ortadan kalkmaktadır (Teziç, 2003: 344). İki partili sistem de kendi içinde saf iki partili sistem ve destekli iki partili sistem olarak ikiye ayrılmaktadır.

1.5.2.1. Saf İki Partili Sistem

Bu sistemin temel özelliği büyük iki partiden birinin parlamentoda salt çoğunluğu sağlayarak hükümeti tek başına kurabilmesidir. Bu sistemde seçmenlerin yöneleceği iki eğilim mevcuttur. Partiler bu iki eğilim dışında kararsız olan seçmenin oylarını kendi partilerine alabilmek için mücadele ederler. Örneğin saf iki parti sisteminin bulunduğu İngiltere’de büyük iki partinin sahip olduğu belirli bir seçmen kitlesi vardır. Bunlar dışında kalan kararsız seçmen kitlesi mevcuttur. Bu çevredeki oylara ‘yüzen oylar’ denir. Çünkü bu seçmenler her bir seçimde farklı bir partiye oy verme potansiyeline sahiptir. Partiler için asıl mücadele bu noktada yüzen oyların elde edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Seçmenler iki büyük parti dışında kalan üçüncü bir partiye oy verdikleri takdirde oylarının boşa gideceği kanaatinde olduklarından ötürü, oy kullanırken sistem içindeki iki büyük partiden birini tercih ederler. Bu şekilde ortaya çıkan oyların iki büyük partide toplanması olayı neticesinde üçüncü bir partinin gelişmesinin önüne geçilmiş olunur. (Teziç, 2003: 344). Bu sistemin başlıca örnekleri İngiltere, ABD, Avustralya ve Yeni Zelanda’dır.

1.5.2.2. Destekli İki Partili Sistem

Bu sistem içinde siyasi hayata egemen olan iki büyük parti var olmakla birlikte bir üçüncü partinin de zorunlu olarak sürece dâhil olmasını gerektirecek koşullar ortaya çıkmaktadır. Böylelikle saf iki parti sisteminden uzaklaşmış olunur. Destekli iki parti sisteminin mevcut olduğu ülkelerde yapılan seçimler neticesinde büyük iki partiden hiç birinin tek başına iktidara gelmesi söz konusu olmamaktadır. Bu şekilde tek başına hükümet kurabilmek için gerekli salt çoğunluğun sağlanamadığı durumda, iki büyük parti arasında ya da büyük partilerden biri küçük parti ile anlaşmak suretiyle hükümeti kurma yoluna gider. Genellikle ortaya çıkan sonuçta ise büyük partilerden birinin küçük parti ile anlaşma yolunu tercih ettiği görülür. Bunun için buna destekli iki parti sistemi ya da Jean Blondel'in söyleyişi ile '*iki buçuk parti sistemi*' denir. Hükümet kurmada iki büyük partiden birinin küçük partinin desteğine ihtiyaç duyması onun kilit parti haline gelmesine yol açmaktadır. Nispi temsil sisteminin uygulandığı, Federal Almanya ve Belçika destekli iki parti sisteminin tipik örnekleridir (Teziç, 2003: 345).

İki parti sisteminde iktidarın özellikle iki parti arasında kısa aralıklarla el değiştirmesi bazı önemli siyasal sonuçlar ortaya çıkarır. Bu sistemin işleyişi partileri daha ılımlı ve sorumlu, aynı zamanda daha gerçekçi olmaya iter. Her iki partinin amacı da, siyasal merkeze yaklaşarak her iki partiye de güçlü bir şekilde bağlı olmayan merkez oylarını almaktır. Böylece bu sistem siyasette daha ılımlı bir hava ile birlikte partiler arasındaki ortak görüşlerin kuvvetlenmesini sağlamış olur. Bu şekilde İngiltere'de İşçi Partisi ile Muhafazakar parti birbirlerine oldukça yaklaşmışlardır. Bu sistem aynı zamanda partileri sorumlu olmaya ve gerçekçi bir tutum takınmaya da zorlar (Özbudun, 1977: 131-132).

1.5.3. Çok Partili Sistemler

Çok parti sistemi, ikiden fazla partinin siyasal yarışmada birbirini takip ettikleri ve iktidar dengesini etkileme gücüne sahip oldukları sisteme verilen addır. Bu sistemde kriter olarak verilen rakamlar yanıltıcı olabilmektedir. İtalyan yazar Sartori, çok partili sistemi kendi içinde ılımlı çok partili sistem ve aşırı çok partili sistem olarak ikiye ayırarak yeni bir ayırım yapmıştır. Buna göre bir ülkede bulunan parti sayısı beş ve daha az ise ılımlı çok

parti sistemi, beşten daha fazla ise aşırı çok parti sistemi söz konusu olmaktadır. (Kapani, 2016: 198).

1.5.3.1. İlimli Çok Partili Sistem

İlimli çok partili sistemin mantığı iki partili sisteme benzer şekilde ortaya çıkmaktadır. Burada da partilerin iki ana kutup etrafında kümelenme eğiliminde oldukları gözlemlenir. Eğer bu kümelenme sürekli bir güç birliği, özellikle ortak bir program ve parlamentoda ortak davranış temeline dayanıyor ise, bu şekilde sistemin işleyişi iki partili sistem mantığına çokça yaklaşmış demektir. Burada bahsi geçen kutup ifadesinden ideolojik bir kutuplaşmayı anlamamak gerekir (Kapani, 2016: 199).

Bu sistemde ülkede var olan partiler arasında ideolojik ayrılıklar derin olmadığı gibi, mevcut rejime karşı olan sağ ve sol uçtaki partiler güçlü değildir. Partiler, herhangi bir rejim sorunu yaşandığında birbirleri ile uyuşabilecek ortak nokta bulma kabiliyetine sahiptirler. İki parti sisteminde, kurulan hükümetler parlamentoda çoğunluğu sağlayan tek bir partinin oluşturduğu hükümetler olmasına rağmen, bu sistem içinde kurulan hükümetler ya koalisyon hükümetleri ya da partinin seçmen karşısında siyasi sorumluluk mekanizması dışında kalarak, küçük bir partinin kurduğu azınlık hükümetleri şeklinde olmaktadır. İki parti sistemine benzer olarak, hükümetlerin çekilmesi ya da düşmesi, bir partiler bloku yerine öteki partiler blokunun geçmesi şeklinde gerçekleştiği için burada da partilerin sorumlu ve gerçekçi olmaları zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Teziç, 2003: 343).

İstikrarlı tek parti sisteminin başlıca örnekleri Hollanda, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerdir. Özellikle İsveç ve Norveç hem tek başına hükümet kurabilecek güçteki sosyal demokrat partiler hem onların karşısında yer alan ortanın sağındaki partiler koalisyonu ile istikrarlı çok parti sisteminin en temel örnekleri sayılırlar. Ülkemizde bugünkü partiler düzeni ve bunların yapmış olduğu yönelişler bizde de ortanın sağında ve solunda yoğunlaşan iki kutuplu ve ilimli bir sistemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Kapani, 2016: 199).

1.5.3.2. Aşırı Çok Partili Sistemler

Bu sistem ılımlı çok parti sisteminden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Aşırı çok parti sisteminde kutup sayısı ikiden fazladır ve temel sorunlar üzerinde sağlanması gereken fikir birliği oldukça zayıftır. Sistemin her iki ucunda da rejim aleyhtarı olan bir parti vardır ve bu partilerden biri veya her ikisi de önemli oranda bir güce sahiptir. Aşırı partilerin dışında, birkaç merkez partisinden meydana gelen bir merkez koalisyonu vardır. Dolayısıyla bu sistem ılımlı çok parti sisteminden farklı olarak iki kutuplu değil, üç kutuplu ya da çok kutuplu bir görünüme sahip olmaktadır. Bu sistem içindeki merkez partiler daima hükümet etmekte iken, aşırı partiler hiçbir zaman hükümet etme şansına sahip olamamaktadırlar. Bu olayın sistem üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlar vardır. İlk olarak kimi partilerin sürekli muhalefette bulunuşu onları sorumsuzluğa sürükleyebileceği gibi bu durum aynı zamanda hükümette olan partiler açısından da nasıl olsa karşılığında bir iktidar alternatifi bulunmayışı düşüncesiyle kamuoyu karşısında sorumsuz olmalarına neden olabilir. Aşırı çok parti sisteminin ortaya çıkardığı bir başka sorun da merkez partilerden meydana gelen hükümet koalisyonlarının genel olarak cesaretli ve tutarlı siyasetler izleme yeteneğinden yoksun oluşlarıdır. Çünkü bu merkez partiler çoğu zaman siyasal görüşleri ve programları birbirinden farklı olan partileri içine almak zorunda kalmaktadırlar (Özbudun, 1977: 134-135).

Bu sistemi belirleyen temel nitelik parti sayısının çokluğu değil, siyasal kutupların çokluğudur ve bu kutuplar arasında ideolojik açıdan görüş ayrılıkları oldukça fazladır. Yani partiler arasında tam bir bölünme vardır. Bu durumun da yaratacağı olumsuz sonuç, istikrarsız sistemlerin ortaya çıkmasıdır. Sağlam çoğunlukların ve sürekli bloklaşmaların yokluğu hükümetlerin kurulmasını güçleştirir. Kurulan koalisyonlar yüzünden sürekli olarak kabine bunalımları ortaya çıkar. Hükümetler, çoğunlukla sisteme temelden karşı olan iki-üç parti dışında, merkez partilerin koalisyonları olarak ortaya çıkarlar. Bu merkez koalisyonlarının karşısında da gerçek anlamda bir iktidar alternatifi yoktur. Bu sistemin günümüzdeki tipik örneğine İtalya'da rastlanmaktadır (Kapani, 2016: 200).

Parti sistemlerinden genel olarak bu şekilde bahsettikten sonra, bir ülkede siyasi parti sistemini belirleyen çok farklı sebeplerin olabileceği hususunu vurgulamak gerekir. Bu etkenlerin başında sosyo-ekonomik faktörler yer alırken aynı zamanda her ülkenin

kendine özgü tarihi gelişme çizgisini ve siyasal kültürünü göz önünde bulundurmak gerekmektedir (2016: 201).

Siyasi partiler açısından, bu bölümde, siyasi parti tanımından ve kapsamından başlayıp farklı yazarlar tarafından yapılmış olan tanımlar üzerinde durulduktan sonra siyasi partilerin kökeni hakkında ortaya atılmış olan teorilerden bahsedilmiş, genel olarak siyasi parti yapısına değinilmiş ve son olarak da parti sistemleri hakkında bilgi verilmiştir. Çizilen bu genel çerçeveden sonra tezin ikinci bölümünde Türkiye’de siyasi partilerden bahsedilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER

2.1. Türkiye'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Unsurlar

Türk siyasi tarihi incelendiğinde ortaya bir partiler mezarlığı çıkacaktır. Çünkü 1859'dan başlayarak günümüze kadar adı fırka, cemiyet, teşkilat ve en sonunda parti olan yaklaşık olarak 250 örgüt kurulmuştur (Coşkun, 1995: 229). Bu noktada ilk olarak değinilmesi gereken şey, siyasi partilerin ortaya çıkışını hazırlayan unsurların neler olduğudur.

Siyasi partilerin ortaya çıkışı yerel ve işlevsel olmak üzere, iki farklı eksen etrafında toplanan çatışmalara verilebilecek cevap olma yönünden inceleme konusu olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de siyasi partilerin yerel eksen etrafında toplanan çatışmalara verilebilecek bir cevap olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde yerel eksen etrafında toplanan çatışmalar, yönetici elitin temsil ettiği merkez ile yönetilenlerin oluşturduğu kenar arasında ortaya çıkmış ve partiler bu çatışmadan ötürü doğmuşlardır. Tarihsel olarak bakıldığında Osmanlı'da merkezi simgeleyen saray, Tanzimat bürokrasisi ile İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet döneminde ise sivil-asker bürokrasisine dayanan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Merkeze karşı yerel elitlerin köylü sınıfından oluşan kenar güçler belirli partilerde temsil olanağı bulmuşlardır. Demokrat Parti bu oluşumun tipik bir örneğidir. Aynı zamanda yönetici-elit arasında ortaya çıkan çatışmalar da merkeze karşı muhalif partilerin doğmasına sebep olmuştur, nitekim Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu şekilde İttihat ve Terakki Fırkasına karşı ortaya çıkmış bir partidir (Sarıbay, 2001: 34).

Parti (fırka) ifadesi yerleşmeden önce Osmanlı'da ortaya çıkan siyasi cemiyetlere bakıldığında da benzer bir sosyolojik durum gözlemlenmektedir.

Çünkü Osmanlı'da da siyasi cemiyetlerin ortaya çıkışı yine merkeze karşı azınlıkları temsil eden kenar ile aralarında olan çatışmadan veya yönetici elit içindeki bölünmelerden olmuştur. Örneğin Etnik-i Eteryia Cemiyeti Yunan bağımsızlık hareketini destekleyen ve milliyetçi bir azınlığı temsil eden bir hareket olmuştur. Ayrıca 'Fedailer Cemiyeti' adıyla ortaya çıkan siyasi bir gruplaşma, ordunun da desteğiyle Padişah Abdülmecid yerine Abdülaziz'i tahta çıkarmaya yönelik, merkezi yönetici- elit arasındaki çatışmayı temsil etmiştir (2001: 35).

Yaşanan toplumsal değişim süreci ile birlikte ilk olarak yerel eksen etrafında ortaya çıkan çatışmalar yerini işlevsel eksen etrafında şekillenen çatışmalara bırakmıştır. Bu doğrultuda 1950 yılları ile birlikte hızlanan toplumsal değişim süreci, partilerin ortaya çıkışına da etki etmiştir. İşlevsel çatışmalardan doğan partiler daha çok Türkiye'nin gelişmiş, sanayileşmiş ve kentleşmiş bölgelerinde var olmuşlardır. Tüm bunlardan hareketle ülkemizde siyasi partilerin ortaya çıkışının hem tarihsel olarak yöresel ve elit arasındaki çatışmaları karşılamak üzere kenarın merkeze direnmesiyle ekonomik çıkar, hem de ideolojik değer çatışmalarına yol açan işlevsel bölünmelerden ibaret olduğu söylenebilir (2001: 35).

2.2. Osmanlı Döneminde Kurulan Siyasi Oluşumlar

Osmanlı Hanedanı'nın altı yüzyıl süren hükümdarlığı, şüphesiz ki hem olumlu hem de olumsuz anlamda hiç kimsenin göz ardı edemeyeceği bir miras yaratmıştır. Anayasal hareket ile birlikte 1908'de iktidara gelen Jön Türkler, hanedanı muhafaza etmiş ve onun bıraktığı mirası radikal bir reform ve yapısal değişim programını gerçekleştirmek için düzenlemeye ve kullanmaya çalışmışlardır. Jön Türkleri izleyen Mustafa Kemal'in önderliğindeki rejim ise Osmanlı mirasını bütünüyle reddetmeye çalışmış, monarşiyi kaldırmış ve hanedanı yasaklayıp laik bir cumhuriyet kurmuştur. Eğer hanedanın biçimsel olsa da hala bir rolü ve etkisinin olmasına izin verilmiş olsaydı yeni bir Türkiye kurma girişimi tehdit edilmiş olacaktı. Bu açıdan bakıldığında bu reddediş bile Osmanlı Hanedanı'nın karizmasını ortaya çıkarmaktadır (Ahmad, 2015: 25).

2.2.1. II. Meşrutiyet'ten Önce

Avrupa'da siyasal partiler ilk olarak seçim komiteleri şeklinde ortaya çıkmış ve sonra oy hakkının genişlemesi ile birlikte yığın partilerine dönüşmüşlerdir. Bu bakımdan siyasal partilerin ortaya çıkması ve gelişmesi, siyasetin dar bir zümreden çıkarak tüm sınıflara yayılması ve her kesimin faaliyet alanına girmesiyle ilişkilidir (Perinçek, 2008: 36).

Türkiye'de örgütlü siyasal muhalefet hareketinin köklerini 19. yüzyılda bulmak mümkündür. Bu anlamda 1808 tarihli Sened-i İttifak ve 1839 tarihli Tanzimat Fermanı padişahın yetkilerini sınırlandırmaktadırlar fakat örgütlü bir siyasal hareket olarak değerlendirilmeleri mümkün olmamaktadır (Uyar, 1998: 53).

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ilk siyasal dernekler, azınlıkların milli bağımsızlık amacıyla kurmuş oldukları bazı ihtilal komiteleridir. Türklerin kurmuş oldukları siyasal dernekler I. meşrutiyetten önce ortaya çıkmış ve anayasal bir yönetim için savaşımlardır. Tanzimat ile birlikte güçlenen merkezi yönetimin mutlak iktidarını sınırlandırmaya yönelik gizli derneklerden ilki Fedailer Cemiyeti'dir. Bu cemiyet daha sonra padişahın şahsına ve hükümete karşı bir ayaklanma girişimi olarak kabul edilmiştir. Fedailer Cemiyeti ile başlayıp daha sonra Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ile devam eden ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kökleri olan bu hareket Cumhuriyet Devrimi'ne önderlik etmiştir (Tunaya, 1995: 84).

Fedailer Cemiyeti'nin amacı, Padişah Abdülmecid'i tahttan indirmek ve Ali Paşa hükümetini devirmektir. Abdülmecid yerine Abdülaziz'i tahta geçirmek istemektedirler. 1865 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ortaya çıkan ikinci örgütlü muhalefet olma özelliğine sahip olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ise meşruti bir yönetimin kurulması gayesinde olmuşlardır. Avrupa'da Jön Türkler olarak adlandırılan Yeni Osmanlılar, Fedailer Cemiyeti gibi uzun soluklu olmayı başaramamıştır (Uyar, 1998: 54).

23 Aralık 1876 tarihinde gerçekleşen Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devleti anayasal bir döneme geçmiş yani I. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Fakat I. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, II. Abdülhamit Kanun-u Esasi'yi rafa kaldırarak meşrutiyet

rejimine son vermiştir. Kanun-u Esasi'nin askıya alınması ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra ortaya çıkan istibdat rejimine yönelik tepkiler neticesinde İttihat-ı Osmaniye adlı yeni bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün üyeleri daha sonraları Paris'teki Ahmet Rıza ile de ilişki kurmuş ve örgüt adını İttihat ve Terakki olarak değiştirmiştir. İttihat ve Terakki istibdat rejimine son verilmesini ve Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini istemişlerdir. Fakat daha sonra kendi içinde yaşadıkları bazı sorunları çözmek için toplandıkları, 1902 yılında gerçekleşen kongre kesin bir ayrılık ile sonuçlanmış ve ortaya iki ayrı grup çıkmıştır. Bu gruplardan ilki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ve lideri Ahmet Rıza Bey, ikincisi ise Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ve lideri ise Prens Sabahattin olmuştur. Ahmet Rıza Bey önderliğindeki grup Auguste Comte'un etkisi altında olup, merkezi bir meşrutiyeti savunurken, Prens Sabahattin önderliğindeki grup ise Frederic La Play'in etkisi altında olup, federatif bir devlet yapısı savunmuşlardır. Bu gruplardan birincisi II. Meşrutiyet döneminde iktidarda bulunurken, diğer grup ise muhalefette Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları içinde yer almıştır. 1902 yılında ortaya çıkan bu ayrılık, II. Meşrutiyet döneminde farklı farklı partilerin kurulmasına yol açtığı gibi Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan sorunların bir bölümü de bu iki grup arasındaki meselelerden ötürü ortaya çıkmıştır (1998: 55-56).

2.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Sultan Abdülhamit'in otuz yıl önce rafa kaldırdığı 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konduğu tarih olan 23 Temmuz 1908, Türkiye için 20. yüzyılın başladığı tarihtir. Bu olay tahmin edilenin ötesinde kişilerin hayatlarını değiştirmede büyük öneme sahip olmuştur. Dışa kapalı olan toplum kentlerde ve kasabalarda bir anda dışa açılmış, sansür kaldırılmış ve çeşitli fikirleri temsil eden gazete ve dergiler piyasaya sürülmüştür (Ahmad, 2015: 44).

Burada cevaplanması gereken önemli bir soru; gerçek anlamda siyasi partilerden bahsedebilmek için neden II. Meşrutiyet döneminin beklenmesi gerektiğidir. 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet, dernek kurma hürriyeti tanımamış ve I. Meşrutiyet Anayasası da bu niteliği ile siyasal partilerin kurulmasına hukuken imkan vermemiştir. 1909 yılında Anayasa kapsamında yapılan değişiklik ile dernek kurma hürriyeti sağlanmış ve bu

düzenleme ile siyasi partilerin hukuken var olmasına olanak tanınmıştır (Perinçek, 2008: 37; Sarıbay, 2001: 36).

İkinci Meşrutiyet olarak anılan ve 1908 ile 1918 yılları arasındaki on yılı kapsayan süreç, Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri birçok adımın atılmasına neden olmuştur. Bu dönemde II. Abdülhamit ile özdeşleşmiş olan istibdat rejimi yıkılmış ve Jön Türkler daha etkin bir rol ile iş başına gelmiştir. Bu yönü ile II. Meşrutiyet yüzyıllardır çekilen sıkıntıların sonu, umut ve özlemlerin başlangıcı niteliğini taşımaktadır. Fakat, hukuki metinlerde yapılan düzenlemeler istenildiği kadar başarılı olamamış, baskıcı yönetim tam anlamıyla yok edilememiş ve gerçek anlamda hürriyetçi bir rejim kurulamamıştır (Tunaya, 2015a: 35-36).

Hürriyetçi rejime ulaşabilmede yaşanan söz konusu bu başarısızlığın temel nedenleri olarak toplumsal ve ekonomik koşullar gösterilebilmektedir. Bu dönemde yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan milli burjuvazi ve işçi sınıfının ekonomik olarak zayıf temeller üzerinde yer alıyor olması, onların siyasi girişimlerine yansımış ve hürriyetçi bir rejim kurmak için gerçekleştirilen hamleler sekteye uğramıştır. II. Meşrutiyet döneminde baskıcı rejimin ortadan kaldırılamayıp gerçek bir hürriyetçi rejime geçilememesinin bir diğer nedeni olarak da Türk ekonomisinin yabancı sermayenin kontrolünde olması ve milli kapitalizmin oluşturulamaması gösterilmektedir (Perinçek, 2008: 38-39).

Meşrutiyet döneminin genel karakteristiğini belirleyen ve en hassas noktalarından biri, hatta en önemlisi olarak gösterilebilecek nokta, ise seçimlerdir. II. Meşrutiyet dönemini kapsayan 10 yıl gibi kısa süre içerisinde 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında olmak üzere tam 4 genel seçim gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, önemli siyasi neticeler barındırması nedeni ile 1911 yılında gerçekleştirilen ara seçim döneminin siyasi hareketlerini önemli ölçüde etkilemiştir (Tunaya, 2015a: 38).

23 Temmuz 1908 yılında Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ile Osmanlı imparatorluğu tekrar seçim sürecine girmiştir. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulmasından yalnızca 5 gün sonra Dahiliye Nazırı tarafından sadrazama sunulan seçim yasa tasarısı 3 Ağustos'ta padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Demir, 1994: 24-25).

Seçim yasasının yürürlüğe girmesi ile birlikte II. Meşrutiyetin ilk genel seçimi 1908 yılının Kasım ayında gerçekleştirilmiştir. Bu seçim sürecinde İttihat ve Terakki rakipsiz bir pozisyondaydı ve seçim sonucunda beklenildiği gibi Mebusan Meclisinin büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki'nin elindedir. Ancak, çoğunluğu oluşturan İttihat ve Terakki'nin meclis üyeleri geleceğin muhaliflerini barındırmaktadır. Söz konusu bu durumu kanıtlar nitelikte olan 1911 ara seçimleri, parlamentoda İttihat ve Terakki'nin zayıfladığını göstermektedir. Henüz 1 ay önce kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı 196 oy alarak, İttihat ve Terakki adayına bir oyla üstün gelmiş ve ara seçimi kazanmıştır (Tunaya, 2015a: 38).

İttihat ve Terakki, parlamentoda eskisi kadar güçlü olmaması, Kanun-i Esasi'yi değiştirme isteklerinin zora girmesi nedeniyle meclisi feshettirmiş ve güçlü bir çoğunluğu tekrar kurmak amacıyla 1912 yılında yeni bir genel seçime gidilmesini sağlamıştır (Ahmad, 1986: 132). “*Sopalı ve dayaklı seçim*” olarak isimlendirilen bu seçim sonucunda İttihat ve Terakki amacına ulaşmış ve çok az sayıda muhalif mebus parlamentoya girebilmiştir. Bu seçimler sonucunda İttihat ve Terakki toplam parlamentoda 264 koltuğu ele geçirmiş muhalifler ise yalnızca 6 mebus çıkarabilmişlerdir (Tanör, 1998: 154). Ancak, Başkentte muhalif subaylar tarafından kurulan Halaskaran Zabitan grubu, İttihatçı hükümete ve Meclise karşı harekete geçmiş ve İttihat ve Terakki yeniden muhalefete düşerek yalnızca birkaç ay çalışabilen Mebusan Meclisi tekrar feshedilmiştir. 1913 yılına gelindiğinde ise İttihat ve Terakki önemli bir dönüm noktasındadır. Tanör (1998), 1913 yılına kadarki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli bir örgüt yapılanmasında olduğunu öne sürmektedir. Yazara göre 1913 yılından itibaren İttihat ve Terakki siyasi bir partiye dönüşmeye başlamıştır. Bu sayede yeniden bir genel seçim sürecine gidilmiş ve 1914 yılında yeni bir genel seçim gerçekleştirilmiştir. Ancak, Halaskaran hareketinin çabalarına rağmen İttihat ve Terakki siyasi kimliğini güçlendirmesi nedeni ile bu seçimde tek partidir (Tunaya, 2015a: 38).

On yıllık süreçte yaşanan seçimlere bakıldığında kapalı bir iktidar sisteminin bu dönemde egemen olduğu ve tek parti rejimine ulaşıldığı, yasal olarak nefes alma alanlarının iktidar partisince tıkandığı bir durum söz konusu olmuştur (2015: 59).

Toplamda on yıl süren II. Meşrutiyet dönemi, ilk yarısında çok partili ikinci yarısında ise tek partili siyasi hayatı barındırmaktadır. Bu dönemin parlamentosu Meclis-i

Umumi olarak isimlendirilmektedir ve iki meclisten oluşmaktadır. Bunlar; Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'dır. II. Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakki'nin egemenliği altında geçmiştir. Bu durum partiler arası ilişkiyi doğrudan etkilemiş, egemen parti mevcut olan tüm sorunları sahiplenerek tek başına çözmek isteyince muhaliflerin ana hedefi haline gelmiştir. Söz konusu bu gelişmeler kutuplaşmanın önünü açmış ve kutuplaşmalar da din savaşlarına dönmüştür. Gazetecilerin öldürülmesi, Halaskaran hareketi, 31 Mart olayı, Bab-ı Ali baskını, Sadrazamın öldürülmesi, Hükümeti devirme girişimleri ve Sinop sürgünleri gibi olaylar kutuplaşmanın ne denli etkili olduğu göstermektedir (Tunaya, 2015c: 39-40). Siyasi hayatta ortaya çıkan bu kutuplaşmalar, İttihat ve Terakki'nin hukuk yolu ile gerçekleştiremedikleri bazı isteklerini demokrasi dışına çıkararak fiilen gerçekleştirmesini sağlamıştır.

Toplam 10 yıllık kısa bir süreyi içermesine rağmen, birçok siyasi çalkantılara tanıklık eden II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda pek çok siyasi partinin kurulmasına ön ayak olmuştur. Küçüklü büyüklü toplam 25 civarında siyasi partinin ortaya çıktığı (Payaslıoğlu, 1952'den aktaran: Perinçek,2008: 40) bu dönemin baskın siyasi aktörü ise daha önce belirttiğimiz gibi İttihat ve Terakki'dir. Muhalif hareketlerin tüm çabalarına rağmen, gerek siyasi ve ekonomik alt yapısının güçlü olması gerekse de bazı durumlarda demokrasi dışı hareketlere başvurması nedeniyle İttihat ve Terakki Fırkası dönemin en önemli siyasi unsuru olmuştur. Dönemin önemli siyasi isimlerini içinde barındıran ve farklı muhalif grupların birleşmesi ile kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, İttihat ve Terakki'ye karşı en güçlü muhalif grup olmuş ve dönemin bir diğer önemli siyasi aktörü olmayı başarmıştır.

2.2.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

II. Meşrutiyet döneminin simgesi olarak adlandırılan (Tunaya, 2015c: 51) İttihat ve Terakki Fırkası, aynı zamanda bu dönemin kurucusu olduğu için tarihi daha eski yıllara dayanmaktadır. Cemiyet 1889 yılında ilk olarak "İttihad-ı Osmanî" ismiyle siyasi hayatına başlamıştır. 1895 yılına kadar örgütlenmesini tamamlamaya çalışan cemiyet (Tanör, 1996: 129), Paris'teki Jön Türklerin lideri olan Ahmet Rıza Bey ile birlikte hareket etme kararı almış ve ismini Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir (Tunaya, 2015a: 51). Dönemin önemli siyasi güçlerinden birisi olan Damat Mahmut Paşa, padişahın

yanında olmaktan vazgeçmiş ve bu sayede İttihat ve Terakki hareketi bir anda önemli bir siyasi unsur haline gelmiştir. Bu durum, sarayın Mahmut Paşa'ya karşı tavrını sertleştirmesine neden olmuş ve Mahmut Paşa, oğlu Prens Sabahattin ile Paris'e kaçarak Ahmet Rıza'nın yanında yer almışlardır. İttihat Terakki ile Prens'in örgütü olan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti hürriyetin ilanından hem sonra birleşmişlerdir (Akşin, 2009: 56). İlk başlarda iyi giden Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza Bey ilişkisi, daha sonradan bozulmaya başlamış ve ikili birbirlerine rakip haline gelmişlerdir (Shaw ve Shaw, 1994: 311). Sabahattin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde umduğunu bulamayınca, adamları Ahrar Fırkasını kurmuşlardır (Akşin, 2009: 56).

Cemiyet, amacına ulaşabilmek ve tanınırlığını arttırabilmek amacı ile muhalif kişi ve çevreler ile ilişkiler kurmuş ve kısmen de olsa amacına ulaşmıştır. Ülke içinde ve dışında şubeler kurma ve örgütlenme yoluna giden cemiyet, kuruluşunun ilk yıllarında büyük fikir ayrılıklarına ve bölünmelere maruz kalmıştır. Paris şubesi ile İstanbul şubesi Abdülhamit'in tahttan indirilmesi başta olmak üzere birçok eylem konusunda fikir ayrılığına düşmüş, iki şubenin ve liderlerin arası açılmıştır (Tunaya, 2015a: 52).

Prens Sabahattin ile Ahmet Rıza Bey arasındaki görüş ayrılıklarının giderek derinleşmesi Cemiyetin diğer üyelerini rahatsız etmiş ve iki isim arasındaki fikir ayrılıklarını düzeltmek amacı ile Paris'te kongreler düzenlenmiştir. 1902 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen kongreler amacına ulaşmak bir yana, görüş ayrılıklarının daha da derinleşmesine, hatta bölünmeye sebebiyet vermiştir (Kuran, 1956: 321-322).

Bu bölünmeden iki farklı hareket ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey ve grubu Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurmuştur. Öte yandan Prens Sabahattin ve grubu ise Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Söz konusu bu çatışma Paris'ten Türkiye'ye aktarılacak ve Meşrutiyet dönemi boyunca siyasal alanda iktidar-muhalefet akımlarını şekillendirecektir (Tunaya, 2015a: 53).

II. Meşrutiyetin kabulü ile İmparatorluğun en önemli siyasi gücü haline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendilerinden olmayı bir vatan borcu, karşı çıkmayı ise ihanet olarak nitelendirmektedir. Heyecan ve hareket içindeki kitleleri uyandıran ve peşinden

sürüklemeyi başaran cemiyet, kısa süre içerisinde rakipsiz bir konuma gelmiştir (2015a: 56).

Fırka, birbiriyle çok farklı özelemleri barındıran grupları bir arada bulundurduğundan ötürü türdeş bir yapıya sahip olması söz konusu olmamıştır. İttihat ve Terakki'nin en önemli yapısal sorunu ise yaşanan Fırka-Cemiyet ikilemi olmuştur. Bu ikilem yalnızca muhalifleri değil, İttihat ve Terakki'nin kendi üyelerinin zihinlerini bir hayli meşgul eden bir sorun olmuştur. Bir süre sonra ise hem bir Cemiyet hem de Fırka olmanın gerektirdiği özellikleri barındırdığı konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Fakat yapılan 1913 kongresinden sonra ise İttihat ve Terakki yalnızca bir siyasal parti (fırka) olduğunu duyurmuştur (2015a: 63-64).

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanması ile yalnızca Osmanlı Devleti'nin çöküşü hazırlanmamış, aynı zamanda bu olay İttihat ve Terakki içinde kopmaların yaşanmasına da sebep olmuştur. Mondros Mütarekesinin başlarında ise İttihat ve Terakki son kongresini toplamış ve 14 Kasım 1918'de yapılan bu kongre ile kendini feshettiğini, yeni bir partiye dönüşerek Teceddüt (Yenilik) Fırkası adını aldıklarını ve İttihat ve Terakki'nin siyasi hayatının sona erdiğini duyurmuşlardır (Sarıbay, 2001:38).

2.2.2.2. Osmanlı Ahrar Fırkası

1900'lü yıllarda oluşan Prens Sabahattin akımının, Osmanlı siyasetine dâhil olması ile 14 Eylül 1908'de Osmanlı Ahrar Fırkası kurulmuştur. Bu fırka meşrutiyet döneminin ilk siyasal partilerinden biri olmak gibi önemli bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır (Tunaya, 2015a: 175-176).

Siyasi partiler tarihine bakıldığında, çok partili hayata geçişte bir ilki temsil eden ve liberal bir parti olma özelliğine haiz olan bu Fırka'nın kurulmasına sebep olan kişi Prens Sabahattin olmasına rağmen, resmi olarak Fırka'nın kurucuları içinde kendisi yer almamıştır. Prens, oluşumu üstü kapalı bir şekilde dışarıdan desteklemeyi yeğlemiş, böylelikle İttihat ve Terakki karşısında Ahrar mağlubiyete uğrasa dahi kendi şahsına gelebilecek eleştirilerin önüne geçmek istemiştir (Kuran, 1956: 445).

Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki gücü karşısına büyük bir cesaretle çıkarak 1908 seçimlerine katılacağını duyurmuştur. Ancak seçimden önce yeterince örgütlenemeyen Fırka, seçime yalnızca İstanbul'dan katılabiştir. İstanbul'da da hâkim olan İttihat ve Terakki rüzgarı Fırka'nın seçimden başarı ile çıkmasının önüne geçmiştir. Ahrar Fırkası bu şekilde tek bir mebus bile çıkaramayarak yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgiye rağmen Meclis-i Mebusan'da kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. (Akşin, 2015: 285).

Hürriyet'in ilan edildiği günlerde aralarında birleşme olduğunu duyursalar da, Ahrar Fırkası yapısı itibariyle İttihat ve Terakki'nin tepkisine ve öfkesine maruz kalmıştır. Ahrar'cılarının sahip olduğu adem-i merkezîyetçi zihniyet ve Osmanlı'da var olan etnik unsurlara eşitlik tanınması fikri bu öfkenin temel sebebi olmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin bünyesinde barındırdığı Türkçülük karşısında bu Fırkanın diğer Türk olamayan herkesi peşinden sürüklemesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda İttihat ve Terakki halka dayanan bir parti olmamış ve gücünü Türklerin okumuşlarından almıştır. Tüm bu durumlar Ahrar'ın halk tarafından büyük bir destekle savunulacağı düşüncesini yaratmış ve iki fırkanın arası açılmıştır (2015a: 288-290).

Tüm muhalefet partileri içinde 31 Mart olayı ile en fazla ilgilenen Ahrar'cılar olmuştur. Bu olay ile ulaşmak istedikleri iki temel hedef vardır; hem Abdülhamit'ten hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmak. Tam anlamıyla örgütlenmeden girdikleri seçimlerin başarısızlıkla sonuçlanması onları iktidarın değiştirilmesi noktasında hukuk dışı yollara sürüklemiştir. Fakat bu olay ile Ahrar'ın istediği amacın gerçekleşmesi bir yana suçlu sandalyesine oturan taraf kendileri olmuş ve bu olayın ağırlığı altında ezilmişlerdir (Tunaya, 2015a: 180-181).

İttihat ve Terakki'den kurtulmak amacı ile yoğun bir şekilde odaklandıkları, ancak hedeflerinin tam tersine kendi sonlarına zemin hazırladıkları 31 Mart olayları, Ahrar'cılar için bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. 31 Mart isyanının bastırılması sürecinde İttihat ve Terakki, tüm muhalif grupları birer ikişer kapatmıştır (Kuran, 1956: 468). Bu sindirme ve baskı hareketlerinden kendilerine en güçlü rakip olarak gördükleri Ahrar'cıları muaf tutmamaları da beklenmedik bir son değildir.

Yaşanan gelişmeler neticesinde, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile içerisinde Ahrar'cılarının da bulunduğu bazı muhalif milletvekillerinin Divan-ı Harb'de yargılanması gündeme gelmiştir. Mecliste kalan Ahrar'cılar bu duruma sıkı bir şekilde karşı çıkmış ve İttihat ve Terakki'cilerin isteğine rağmen arkadaşlarının yargılanmalarının Meclis-i Mebusan tarafından engellenmesini sağlamışlardır (Özçelik, 1963'den aktaran: Kaluç, 2009: 220).

Yaşanan bu gelişmeler ışığında Ahrar'cılar zor günleri atlatamamış ve parti içi disiplin tamamıyla ortadan kalkmıştır. Mebusların bir kısmı farklı partilere geçmiş hatta bu geçişlerde bazı mebusların baskı ve zorlamalara direnemeyerek İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldıkları da görülmüştür (Kaluç, 2009: 222-223). Bu gelişmeler, Eylül 1908 - Nisan 1909 arasında yalnızca 6 ay varlığını sürdürebilen Ahrar Fırkasının 31 Mart olayları içinde yok olmasına sebebiyet vermiştir (Tunaya, 2015a: 187).

2.2.2.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hâkimiyeti altında geçen II. Meşrutiyet döneminin en güçlü ve etkili muhalif gücü olarak ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Partinin ortaya çıkış tarihi ülke içinde ve dışında büyük çalkantıların yaşandığı dönemlere denk gelmiştir. Partinin kuruluşundan yalnızca 10 gün önce İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması ve Trablusgarb'ın adeta savunmasız bir şekilde bırakılması, gerek yurtiçinde gerekse Avrupa'da İttihatçıların yoğun eleştirilere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebepler ile ülke içinde giderek yükselmeye başlayan muhalif seslerin yeni bir oluşum istekleri, partinin güçlü bir şekilde siyaset sahnesine girmesine olanak tanımıştır (Tunaya, 2015a: 295).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakkicilerin Türkçü ideolojisine, merkeziyetçi ve baskıcı yönetim anlayışına karşı örgütlenmiş ilk siyasi muhalefet olma özelliğini taşımaktadır. İttihat ve Terakkicilere karşı, Osmanlıcılık, ademi merkeziyetçilik ve bireycilik ilkelerine dayanan ideolojisiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kendilerine temel amaç olarak çoğulcu toplum yapısını belirlemişlerdir. Kısacası Fırka, İttihat ve Terakkicilerin Türkçülük bakış açısının aksine, Osmanlı'da din esasına göre ayrılmış milletlere eşitlik

sağlanması görüşünü taşımış ve bunun yegâne yolunun ise Osmanlılık olduğunu savunmuştur (Sarıbay: 2001: 38-39).

İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasi mücadele başlangıcından itibaren şiddetli bir şekilde sürmüştür. Ülke içindeki kaos ortamının artması, ülke dışında ise İmparatorluğu zora sokan durumların olması ile İttihat ve Terakkicilere yapılan eleştirilerin şiddetlenmesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının güçlenmesini sağlamıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra mecliste boşalan İstanbul mebusluğu için yapılan ara seçimi İttihat ve Terakkicilere karşı bir oy farkla kazanması, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının toplumda gördüğü geniş kabulü kanıtlar bir nitelik taşımaktadır (2001: 39).

Osmanlı siyasi hayatına hâkim olduğu II. Meşrutiyet dönemi boyunca anti demokratik eylemler gerçekleştirmekten çekinmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın söz konusu bu yükselişini frenleyebilmek amacı ile 1912 yılındaki genel seçimlerde her türlü hukuk dışı faaliyetlerde bulunarak meclisteki muhaliflerin sayısını altıya kadar indirmiştir. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Halaskar grubu tarafından İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırılması kısa süreliğine de olsa Hürriyet ve İtilaf Fırkasını en önemli siyasi aktör konumuna getirmiştir. Ancak, Babıali baskını ile İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidarı ele geçirmesi ve Prens Sabahattin'in de içinde bulunduğu grubun hazırladığı bir darbe planının ortaya çıkması Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sonunu hazırlamıştır. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 14 Haziran 1913 yılında öldürülmesi ile birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın üyeleri tutuklanmış ve sonuç olarak Fırka dağıtılmıştır (Tunaya, 2015a: 312-315; Sarıbay, 2001: 39).

Kuruluşundan itibaren henüz iki yılını doldurmadan dağıtılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mondros Mütarekesinden hemen sonra, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan öç almak amacı ile yeniden kurulmuş ve siyaset sahnesine geri dönmüştür.

II. Meşrutiyet dönemini kapsayan on yıllık süreçte Türk siyasi hayatına damga vuran parti İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur. Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkabilen en önemli muhalif partiler olarak görülmektedirler. Söz konusu dönemde bu üç önemli parti dışında kurulan ancak siyasi arenada bir türlü etkili olamayan pek çok Fırka da ortaya çıkmıştır. Söz konusu partilerden

bir kısmı şunlardır; Fedakaran-I Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-I Muhammedi Fırkası, Heyet-İ Müttefika-İ Osmaniye, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Islahat-I Esasiye-İ Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Halaskar Zabitan Grubu, Milli Meşrutiyet Fırkası.

2.2.3. Mütareke Dönemi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgi neticesinde 30 Ekim 1918 yılında imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Mütareke Dönemi başlamaktadır. Bu dönemde ülkenin birçok yeri işgal edilmiş ve bu duruma sessiz kalan İstanbul Hükümeti'ne karşı birleşen yerel kurtuluş hareketlerinin bir örgütü olarak ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvayı Milliye hareketi ilk olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC), daha sonra da TBMM çatısı altında birleşmiştir (Uyar, 1998: 58).

Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin ezeli rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kendisini dönemin egemen gücü olarak görmektedir. Fakat sahip olduğu bu zihniyete rağmen, iktidar partisi olmayı başaramamıştır (Tunaya, 2015b: 60).

Mütareke döneminin en belirgin niteliği bu dönemde İstanbul hükümeti ile Müdafaa-i Hukukçular arasında ortaya çıkan kutuplaşmadır. Ortaya çıkan bu kutuplaşma, siyasi nitelikli fırka ve cemiyetlerin sayısının oldukça fazla olmasına sebebiyet vermiştir. Çok sayıda siyasi partinin ortaya çıkması, aynı zamanda yaşanabilecek olan siyasal çatışmaların önüne geçmek için ara buluculuk ve müşterek eylem için çeşitli oluşumların da doğmasına neden olmuştur. Bu amaçla ittihatçılıktan vazgeçmiş, Mütareke dönemi seçkini olmak için çaba sarf eden Ahmet Rıza Bey ile Hürriyetperver Avam Fırkası'nın çalışmaları başta gelir. Türk siyasal tarihine bakıldığında II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana, 1918 ile 1922 yılları arasında bu tür kuruluşların en yüksek sayıda oldukları dönemdir (2015: 60-61).

Bu dönemde, Mondros Mütarekesi sonucu İttihat ve Terakki'nin çekilmesi ile ortaya çıkan İktidar boşluğunu doldurma amacı ile yeniden gün yüzüne çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışında pek çok oluşum vardır. Söz konusu bu oluşumlar; Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Radikal Avam Fırkası (Mütareke Dönemi'nin ilk siyasal

partisi), Selamet-i Amme Heyeti (dönemin ilk siyasal Derneği), Teceddüt Fırkası (İttihat ve Terakki'nin varlığını sürdürebilmek amacıyla ittihatçılar tarafından oluşturulan parti), Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti (küçük kuruluşların birleşmesi sonucu bir parti oluşturmanın ilk örneği), Milli Türk Cemiyeti, Milli Kongre, Ahali İktisat Fırkası (programına ilk kez sosyo-ekonomik sorunları alıp, mütareke döneminin siyaset sahnesine ekonomik bir bakış getiren parti), Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, milli Ahrar Fırkası, Amele Fırkası, Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası, Milli Türk Fırkası, Müstakil Sosyalist Fırkası ve Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası başta olmak üzere adı verilmeyen daha pek çok fırka ve cemiyetten ibarettir (Sarıbay: 2001: 40-42; Tunaya, 2015b: 91-300).

2.3. Cumhuriyet Döneminde Kurulan Siyasi Partiler

Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması ile artık yeni bir döneme girilmiştir ve bu tarihten Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreçte pek çok önemli olay yaşanmıştır. Birinci TBMM'nin işlevini ve süresini tamamladığı bu dönem itibariyle 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı alınmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra ise II. TBMM ilk kez, 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanmıştır ve bu II. meclis Lozan'ı onaylayarak Cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte hilafetin kaldırılmasının önü açılmış ve laikleşme süreci başlamıştır (Uyar, 1998: 62).

2.3.1. Tek Parti Dönemi: Halk Fırkası'ndan Cumhuriyet Halk Partisi'ne

Cumhuriyet Halk Partisi, 1925 ile 1945 yılları arasını kapsayan süreçte yalnızca bir ara dönem hariç olmak üzere ülkedeki tek parti olma statüsüyle yönetime egemen olmayı başarmıştır. Fakat 1923 yılı itibari ile ülkede çok partili hayata geçmek için girişimlerin mevcut olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır (Uyar, 1998: 80).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra son kongresini yapıp kendisini feshettiğini duyursa da İttihat ve Terakki'nin kapatılması, İttihatçıların ve İttihatçılığın son bulduğu anlamına gelmemektedir. Bu zihniyete sahip olan kişiler başka ad ve örgütler altında da olsa eylemlerine devam etmişlerdir. Bu doğrultuda Milli

Mücadele döneminde kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esasen İttihatçılar tarafından oluşturulmuştur. Müdafaa-i hukuk cemiyetleri ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Her ne kadar Atatürk İttihatçılara ve İttihatçılığa ağır eleştiriler yapmış olsa da, bu durum iki parti arasındaki sosyolojik bağı ortadan kaldırmayı başaramamaktadır (Sarıbay, 2001: 42-43).

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet tarihinin en eski partisi olmasının yanı sıra, daha sonraki yıllarda kendi içinden çok fazla parti çıkarmış olması bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca, Milli Mücadele'nin kazanılması ile bu başarıya yadsınamayacak katkıları olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na geçiş olmuştur. Bu durum II. Meşrutiyet'in yarattığı hava içinde cemiyetten fırkaya dönüşen İttihat ve Tarakki'nin durumuna benzemektedir. Her iki geçişte de ülkede yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde bir değişim söz konusu olmuştur (Güneş, 1987: 430).

Henüz Milli Mücadele devam ediyorken, Mustafa Kemal 1922 yılının son günlerinde, barış ortamı ve şartları sağlandığında bir parti kuracağını duyurmuştur. Hatta kurulacak olan bu partinin adı bile bellidir: Halk Fırkası (HF). Adından da anlaşılacağı üzere parti halkçılık ilkesi temeline dayandırılacaktır. Halk ise, tüm sınıfları içine alacak şekilde ortaya atılmış bir kavramdır. Halk Fırkası, sınıflaşmanın olmadığı bir ülkede tüm milletleri kucaklayacaktır (Koçak, 2016: 128).

Saltanatın kaldırılması ve Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasının üzerinden henüz bir ay gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen parti programının hazırlanması için çalışmalara başlanmıştır. Fakat programın hazırlanma süreci tam sekiz yıl sürmüştür ve ancak 1931 yılında tamamlanabilmiştir. Bu doğrultuda Halk Fırkası'nın kuruluşu 9 Eylül tarihinde ilan edilmiştir. Ancak bu tarih resmi bir müracaat değildir, yalnızca Müdafaa-i Hukuk grubunun 9 Eylül tarihli toplantısında Halk Fırkası'nın tüzüğünün kabul edildiği açıklanmıştır. Koçak (2016), Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmi kuruluş tarihinin 23 Ekim olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bir partinin esas kuruluş tarihini belirleyen, bir partinin kurulmasına karar verilen ya da program ve tüzüğünün kurucuları tarafından benimsenmiş olduğu tarih değil, kurucuların dernekler yasasına göre kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na verdikleri tarihtir. CHP kurucuları da kuruluş dilekçesini 23 Ekim tarihinde vermiştir ve parti yasalara göre bu tarihte kurulmuştur (2016: 129). Halk Fırkası daha sonra

10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında yapılan 3. Kurultayında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır (Perinçek, 2008: 42). Partinin ilk başkanı Mustafa Kemaldir, Recep Peker ise Genel Sekreterliğe seçilmiştir.

1923 yılından 1945 yılına dek geçen süreçte, ülkedeki tüm reformlara ve siyasi hareketlere öncülük eden Halk Partisi olmuştur. Halk Partisi kendisini tüm milletin temsilcisi olarak görmüş ve adeta bir hükümet organı gibi çalışmıştır. Fakat zamanla hükümet, devlet ve parti öylesine bütünleşmiştir ki maruz kalınan eleştirileri partiden ayrı tutmak imkansız hale gelmiştir. Fakat şu nokta da inkar edilemez bir gerçektir ki, Atatürk diğer tek partili sistemlerde olduğu gibi belli bir kuramı dogmatik olarak uygulamak bir yana, her zaman halk arasında yaşayan görüşleri bulmaya ve parti programına dâhil etmeye çalışmıştır. Bu amaçla da Halk Partisi'nin programı yavaş yavaş genişletilmiştir. Halk Partisi 1923 yılında yapılan ilk seçimine girdiğinde programında sadece dokuz ilke vardı ve bu ilkeler, Türk milletinin tek temsilcisi olarak Millet Meclisi'nin otoritesini kurmak gibi yegâne bir amaca hizmet ediyordu (Karpaz, 2016a: 473).

1927 yılında gerçekleştirilen Parti Kurultayı ile, parti, cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi olarak tanımlanmıştır. 10 Kasım 1931 tarihli bir sonraki Kurultay ile genel olarak Kemalizm diye bilinen ve daha sonra 1937 senesinde anayasanın 2. maddesine eklenen altı ilkeyi kabul etmiştir: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık. 1935 Kurultayı kesin olarak tek partili rejimi kabul etmiş ve devletçilik ülkenin temel ekonomik ilkesi olarak görülmüştür. Aynı zamanda aşırı solcu, liberal ve sağcı fikirler reddedilmiş fakat bunların hepsinden belli kavramlar alınmıştır (2016b: 474).

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir ay sonra Kurultay toplanmıştır. Kurultayın amacı yeni parti liderini seçmektir. Bu amaçla İsmet İnönü partinin değişmez lideri seçilmiştir. Fakat bu duruma parti içinden farklı tepkiler yükselmiştir. İnönü'nün bu tepkileri önleyebilecek kudreti olduğu düşünüldüğünden ona başkanlığı ile ilgili geniş yetkiler verilmiştir. Kısa bir süre sonra da kendisine Milli Şef unvanı verilmiştir. İnönü ideolojik meseleler söz konusu olduğunda Parti'nin altı ilkesine bağlı kalmıştır fakat aynı zamanda rejimin liberalleşmesi veya en azından politik baskının azaltılması için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimin bir sonucu olarak da 1939 yılında yapılan Kurultayda liberalleşme ruhu açıkça hissedilmiştir (Karpaz, 2015: 65-66).

Kurultaydan sonra içinde bulunulan savaş yılları boyunca CHP'nin önemli bir etkinliği olmamıştır. Yoksul köylüye uygulanan ağır vergiler, bürokrasinin yozlaşması ve hükümetin zayıflığı ise sorunların patlak vermesine neden olmuştur. Vatandaşların hak ve özgürlükleri üzerinde aşırı yetkiler tanıyan Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılması ise durumu iyice kötüleştirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerden sonra 1945 yılı itibari ile CHP yönetiminin artık zayıflamaya başladığı ve tek parti yönetiminin sonsuza dek sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine İnönü, hem hükümete karşı oluşan kötü imajı silmek ve hoşnutsuzlukları bertaraf etmek hem de İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkelerin eleştirilerine yanıt vermek amacıyla ülkenin siyasal sistemini liberalleştirmek ve muhalefet partilerinin kurulmasına müsaade etmek zorunda kalmıştır (Karpaz, 2015: 67).

Sonuç olarak, CHP'nin tek parti iktidarı döneminde temel başarılarla ulaştığını söylemek gerekmektedir. Her ne kadar uygulamaya çalıştıkları bazı politikalar yanlış yönlendirilmiş de olsa, CHP bu uygulamalarda yalnızca kendi çıkarını gözetken bir amaç gütmemiştir. Parti, demokratik bir toplumun yaratılması için gerekli olan araçları hazırlamış ve bu noktada anayasa hazırlanmıştır. Hazırlanan anayasa maddelerinin uygulanmasında güçlükler çıkarılmış da olsa, CHP neticede kendisinden sonraki kuşaklara Osmanlı siteminden çok daha farklı ve işlevsel bir miras bırakmıştır. Aynı zamanda çok sayıda insanı kendisine çekerek önemli siyasetçiler yetiştirmiş ve halkı siyasi seçimleri ile yönetime katılabileceklerine inandırmıştır. Bir takım uygulamaları başarısızlıkla sonuçlansa da, daha sonra ortaya çıkacak olan çok parti sistemini sağlam temeller üzerinde oturtmayı başardığı için övgüyü hak etmektedir (2015: 71).

2.3.2. Tek Parti Döneminde Muhalefet Denemeleri

Demokrasilerde yönetme hakkı çoğunluk tarafından kullanılır. Çoğunluğun belirleyici olması demokrasinin gereğidir. Ancak, demokrasilerde çoğunluk kadar azınlığa da değer verilir, saygı gösterilir. Çünkü çoğunluk rakipsiz ve denetimsiz bir güç durumuna gelince, kişi hak ve özgürlükleri açısından büyük bir tehlike ortaya çıkabilir. Bir kararın çoğunluk tarafından verilmesi, onun mutlaka doğru ve adil bir karar olduğunu anlamına gelmez. Bu nedenle, çoğunluk (iktidar) yönetim işlevini azınlığın (muhalefetin) gözetimi

ve denetimi altında yürütür. İktidarı denetlemek ve uyarmak muhalefetin öncelikli görevidir. Dolayısıyla, demokrasilerde muhalefet önemli bir yere ve işleve sahiptir.

Ayrıca, çok partili siyasi sistem ve buna bağlı olarak demokrasi, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra Atatürk'ün en büyük hedeflerinden birisi olan Batılı medeniyetlerin arasında yer alabilmenin ön şartı olarak görülmüştür. Nitekim Atatürk, "*Çok partili rejim, gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir. Bunu Cumhuriyetin esaslarından sayıyorum.*" demiştir.

Tek parti döneminde temel anlayış ulusun homojen bir insan topluluğu olarak kavranmasıdır. Ulus, dil, kültür ve amacı ortak yurttaşlardan oluşan sosyal ve siyasal bir bütünlüktür. Amaç kültür, dil ve ulusun gayesini korumak ve mükemmel hale getirmektir. Ulusun homojen bir insan topluluğu olarak görülmesi anlayışı beraberinde ulus olarak düşünülen toplum ile devleti birleştirmeyi düşündürmektedir. Bir başka deyişle toplum içindeki farklılıklar farazi olarak reddedilmekte, bu tutum devlet-ulus ayrılığında da yapılmaktadır. Böyle bir yaklaşım bazı yazarlarca sivilleşme ve çoğulculuk karşıtlığı olarak yorumlanmaktadır (İbrahim ve Wedell, 2007: 133).

Cumhuriyetin ilanından itibaren siyasette çoğulculuğa geçiş denemeleri yapılmıştır. Bir başka deyişle geleneksel sosyal kurumlara hoşgörülü davranılmazken siyasal alanda çok sesliliğe doğru bir eğilim zaman zaman kendini açığa vurmuştur (Doğan, 2007: 7-10). Bu girişimler, gerek zamanın şartları gerek CHP iktidarının ortaya çıkan yeni partileri bir tehdit unsuru olarak görmesi gerekse de cumhuriyetin ilanı ile halifeliğin kaldırılması ve reformlardan rahatsız olan kesimin yeniliklerin önünü kesme çabalarını engelleme arzusu ile kısa sürmüş ve başarısızlıkla sonuçlanmışlardır.

29 Ekim 1923 yılında kurulan Cumhuriyet'in ilanından önce, Kurtuluş Savaşı sırasındaki önceliğin ülkenin kurtarılmasında görülmesi ve henüz iktidar nimetlerinden maddi ve manevi olarak yararlanıl(a)maması gibi nedenlerle iktidar-muhalefet mücadelesi başlamamıştır. Ancak Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra siyasal arenada iki rakip, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), ortaya çıkacaktır (Şeyhanlıoğlu, 2012: 78).

2.3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

23 Nisan 1920 yılında, I. TBMM açıldıktan sonra, vatanın bağımsızlığı ve ülkenin işgalden kurtarılması her şeyin üstünde görüldüğünden dolayı, meclisteki gruplaşmalar henüz karşılıklı bir kutuplaşmaya dönüşmemiştir. Ancak kurtuluş mücadelesinin sonuçlanması ile mecliste çatlak sesler oluşmaya ve görüş ayrılıkları yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Ayrılıkların gerçek nedeni ulusal eylemin bir devrimci eyleme dönüşmesi, Mustafa Kemal ve onunla birlikte olanların ulusu, Türk toplumunu çağdaştırma yönünde değiştirmek istemeleri, sürekli bir devrim isteğinde olmalarıdır. Bu gerçek nedenin yanında kişisel çekememezlikler, İttihatçılıktan gelen eski birikimler, başa geçme tutku ve özlemi de kuşkusuz bazı kişilerin davranışlarında, karşı devrim eylemlerinde yer alışlarında etkili olmuştur; fakat asıl neden inanç ayrılıklarıdır (Gözcü, 2006: 8).

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra başlayan iktidar paylaşımı sürecinde, Birinci Grup, Mustafa Kemal'in önderliğinde toplanıp Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) çatısı altında kurumsallaşmıştır (11 Eylül 1923). İkinci Grup ise, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele'nin öncülüğünde ve Kazım Karabekir başkanlığında 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurmuşlardır (Şeyhanlıoğlu, 2012: 79-80).

Birinci Grup'un temel düşüncesi (İttihat ve Terakkinin devamı olarak) devrimci, radikal, rasyonalist ve seçkinci bir zümre anlayışına dayanmaktadır. İkinci Grup (Prens Sabahattin ve muhafazakârların devamı) ise muhafazakâr eğilime sahip, hâkimiyet-i millîye ilkesinin tam olarak öne çıkmasını isteyen ve Osmanlının tadili ile devamının da mümkün olabileceğini savunan bir anlayışla Tek Adam'ın yetkilerini sınırlandırmaya yönelmiş ve zümre seçkinciliğine karşı bir politik anlayış ortaya koymuştur. İkinci Grup mensupları, TBMM'nin gerçek bir tartışma ve görüşme fonksiyonu bulunmazsa, siyasî saltanatın şekil değiştirmekle beraber bu kez şahıs veya parti diktatörlükleri ile devam edeceğini savunmuş ve aslında hedefin Mustafa Kemal Paşa olduğu da iddia edilmiştir (Demirbaş, 2001: 23-24).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğması normal şartlar içerisinde olmadığından, meclis içinde iki farklı görüşte grup oluşmuştur. Görüşmelere muhalefet olarak katılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası taraftarları hükümetten pek çok konuda açıklamalar istemiş, İsmet Paşa'nın hükümetine karşı çok sert muhalefet yapmışlardır. Muhalefet, ara seçimlerde partilerinin baskı gördüğünü söyleyerek, iktidarı baskı yapmakla suçlamış ve Ankara İstiklal Mahkemesine idam yetkisi verilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır (Haytoğlu, 1997: 48).

Cumhuriyetin ilk çok partili hayata geçiş girişiminde TpCF'nin getirdiği tabandan tavana bir örgütlenme anlayışı, onun geniş bir toplumsal tabana dayanma amacına işaret etmektedir. Uzun sürmese de partiyi kuranların önemli şahıslardan oluştuğunun kamuoyunca bilinmesi geniş bir toplumsal direncin varlığını koruduğunu göstermektedir. Kısa zamanda Meclis içinde ve dışında gösterdiği etkinlik bu yargıyı güçlendirmektedir. Yeni partinin iktidara aday bir parti olduğunun anlaşılması ise mevcut iktidarı endişelendirmiştir (Yılmaz, 1997: 48).

Bu endişe hâkim olmuşken, Doğu Anadolu'da 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Böylece, ülke Lozan'da çözülemeyen sorunlarını çözeceği sırada ciddi bir bunalımla karşılaşmıştır. Olayın ciddiyeti anlaşılınca 4 Mart 1925 yılında Takrir-i Sükun Kanunu kabul edilerek isyanın bastırılması için İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına taraftar olan kişilerin, Cumhuriyete karşı olan kimselerden oluşması, aynı zamanda ayaklanmada rolleri bulunduğunun da öne sürülmesiyle 5 Haziran 1925'de parti kapatılmıştır (Haytoğlu, 1997: 48).

Sonuç olarak bütün demokratikleşme çabalarına rağmen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 yılında bakanlar kurulu kararıyla kapatılmıştır ve 1930 yılına kadar çok partili sisteme geçiş girişimleri askıya alınmak zorunda kalmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ise, TpCF'den daha güçlü bir şekilde Türk siyasi hayatına giren Serbest Cumhuriyet Fırkası ile birlikte çok partili sistem girişimleri tekrar gündeme gelmiştir.

2.3.2.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Yaklaşık beş yıl süren muhalefetsizlikten sonra Mustafa Kemal, yeni bir parti kurulması için İstiklal Savaşı'nda önemli görevler almış, 1922 ve 1924 tarihlerinde iki kez başbakanlık görevinde bulunmuş ve partinin kurulacağı tarihlerde, Paris'te elçilik yapmakta olan Ali Fethi Okyar'a, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurdurmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2012: 80). 12 Ağustos 1930 yılında siyasi faaliyetlerine başlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan (1924) sonra kurulan ilk, tek partili dönemin ise ikinci muhalefet partisi olmuştur (Kili, 1998: 111).

Atatürk'ün iktidara geçecek bir parti değil iktidarın yanlışlarını gösterecek muvazaalı, kontrollü bir parti olmasını istediği SCF, kurulduğu andan itibaren geniş halk kitleleri tarafından gerçek bir muhalefet partisi gibi algılanmış ve CHP karşıtı muhaliflerin toplandığı bir savunma menziline dönüşmüştür. Sitembölükbaşı'ya göre SCF'ye yönelen destek şu kesimlerden oluşmaktadır (Sitembölükbaşı 2001'den aktaran Şeyhanlıoğlu, 2012: 80):

“TpCF'de olduğu gibi SCF'nin yöneticileri liberal görüşlü, CHP içinden çıkan ve devletle bağlantılı kimseler olmasına karşılık partiye destek verenler çoğunlukla geleneksel görüşlü, Mustafa Kemal'in yaptığı reformlardan hoşlanmayan ve CHP'nin politikalarından olumsuz etkilenen halk yığınlarıydı.”

Kuruluşundan çok kısa bir süre içinde geniş halk ve aydın desteğine kavuşan SCF'ye yönelen desteğin gerekçesini Ağaoğlu ise şöyle değerlendirmiştir (Ağaoğlu 1994'den aktaran Şeyhanlıoğlu, 2012: 80):

Yoksulluk ve ağır bürokratik baskıdan bunalan insanların SCF'ye olan teveccühü 1930 yılının Ekim ayında yapılan belediye seçimlerinde meyve vermiştir. Bazı yörelerde SCF adaylarının seçimi kazanması CHP'lileri endişelendirmiştir. SCF'nin başarıları karşısında gerek mecliste gerek basında SCF'liler aleyhine eleştirilerin ve ithamların dozu artmaya başlamış, zaman zaman iftiralara kadar uzanmıştır. Tabiri caizse CHP'li bürokratlar, milletvekilleri ve gazeteciler belden aşağı vurma siyasetini tercih etmişler, siyasetin gerginleşmesine neden olmuşlardır. SCF'nin gelmiş olduğu nokta CHP'liler

tarafından yalnızca kendi parti iktidarlarına yönelik bir tehdit olarak değil, doğrudan doğruya rejime yönelik bir tehlike olarak yorumlanmıştır. Bu algılama nedeniyle SCF ve taraftarları resmi ağızlarca "mürteci", "serseri", "saltanatçı", "rejim düşmanı", "vatan haini" gibi kavramlarla tanımlanmasına neden olmuştur.

SCF, Cumhuriyet tarihinin ömrü kısa ancak kısa ömrüne kıyasla etkisi büyük siyasi partilerindedir. SCF ile ilgili gelişmelerin, SCF hareketi olarak nitelendirilmesi bu yüzdendir. 1930 yılı Ağustos ayı (12Ağustos) ile Kasım ayı (17 Kasım) arasında toplam 99 gün siyasi faaliyette bulunmuş olan SCF, var olduğu süre boyunca CHF'nin de facto olarak tek parti konumuna son vermiştir. Yani SCF'nin kurulması ile birlikte siyasi sistem, kısa bir süre içinde olsa, tek partili görünümünden çıkmıştır (Erdem, 2013: 3).

SCF'nin çok kısa dönem siyasi arenada kendisine yer bulmasına rağmen, kuruluş amacı ile çelişkili bir şekilde bu kadar önemli bir etki yaratması ve toplumun çok farklı kesimlerince desteklenmesinin altında yatan sebebin, o dönem Dünya genelinde etkisini sürdüren Büyük Buhran ve ekonomik refah için liberal bir sistemin var olması gerektiği inancından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Büyük bir savaştan çıkan ve henüz kuruluşunun ilk yıllarını yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, bu iç sebeplerden dolayı ekonomik darboğazda olmasının yanı sıra, Büyük Buhran'ın etkilerini önemli derecede hissediyor ve İsmet İnönü'nün Devletçi düşüncesine karşı Ali Fethi Okyar'ın Liberal düşüncesi yüksek sesle dile getiriliyordu. Muvazaalı bir düşünce ile kurulan SCF'nin halk tarafından bu denli destek görmesinin temel sebebi bu liberal umut olmuştur (Taşkiran, 1994: 264).

Bu desteğin içinde inkılapları ve millî birliği tehdit eden fanatik unsurların varlığı endişeye neden olmuştur. SCF'nin kısa sürede ülke genelinde genel seçimleri kazanacak duruma gelmesi ise bu endişeleri artıran bir başka nedendir. Mustafa Kemâl Paşa partiler arasında tarafsız kalacağını belirtmesine rağmen, gelişmeler karşısında CHP'yi destekleme kararı almıştır (1994: 264-265).

Henüz teşkilatlanmasını bile tamamlayamadan, kontrol altında bile olsa, "halkın henüz Demokratik bir olgunluğa sahip olmadığı" gerekçesiyle SCF 17 Kasım 1930 tarihinde bizzat Atatürk'ün isteği üzerine feshedilmiştir. Bazı yazarlara göre kapatma

sürecindeki asıl etken, SCF'nin Belediye seçimlerindeki üstün başarısı olmuştur (Koçak, 2006: 163).

SCF'nin muhalefet anlayışını gerçekleştirilmeden siyaset sahnesinden çekilmek zorunda bırakılması, CHF'nin on beş yıl sürecek olan "II. Tek Parti Dönemi" yönetiminin başlamasına sebep olmuştur. Başbakan İsmet İnönü'nün, 1 Haziran 1936 günkü genelgesiyle İçişleri Bakanı'nı parti genel sekreteri, illerin valilerini parti il başkanı yapmasıyla artık siyasetin ortadan kaldırıldığı bir görüntüye ulaşılmıştır. (Karpuz 2010'dan aktaran Şeyhanlıoğlu, 2012: 81).

Böylece, Atatürk'ün çok partili rejime geçme isteğine rağmen, iki teşebbüste başarılı olmamıştır. İkinci bir muhalefet partisinin kısa sürede halk içinde yayılması ve taraftar bulması, bu partiler üzerinde kuşkuları artırmıştır. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen reformlar ve özellikle halifeliğin kaldırılması gibi sebepler, CHP iktidarını daha kontrollü bir anlayışa itmiştir. Devletin ve yeni kurulan cumhuriyetin siyasî, ekonomik ve toplumsal dengelerinin henüz tam oturmamış olması, yaşanan olaylar neticesinde karışıklıklar çıkmasına ve art niyetli kişilerin ülkeyi bir kaosu içine sürüklemesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle 1924 ve 1930 yıllarında kurulan iki önemli hareket kapatılmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak TPCF ve SCF'nin kapatılması ile birlikte CHP 1925 yılında kazandığı tek parti iktidarına geri dönmüş ve bu tek parti niteliğini 1945 yılına kadar sürdürmüştür.

2.3.3. Çok Partili Dönem

İkinci Dünya Savaşı sonunda demokrasinin faşist devletlere karşı kazandığı zafer ile ülkemizde çok partili siyasi hayata geçiş için uygun şartlar oluşmuştur. 1946 olarak adlandırılan kilometre taşı, egemen sınıfların belli bir gelişme, yaygınlaşma ve gruplaşma sonucu artık tek parti içinde uzlaştırılamayacak kadar bölünmelere uğradığı bir dönüm noktasıdır (Perinçek, 2008: 45). Cumhuriyet'in kurulması ile beraber, özellikle Atatürk'ün aralarında bulunmak istediği batılı medeniyetler seviyesinde olmak için, çok partili siyasi rejime geçiş denemeleri yapılmıştır. Ancak, çeşitli etkenlerden ötürü, Atatürk'ün bu amacını gerçekleştirmek İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde mümkün

olmuştur. Demokrat Partinin kuruluşuna geçmeden önce, çok partili döneme geçişte rol oynayan iç ve dış etkenlerden bahsetmek gerekmektedir.

2.3.3.1. Çok Partili Döneme Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler

Türkiye’de tek partili siyasi rejimden çok partili siyasi rejime geçişte, siyasal, sosyal ve ekonomik iç etkenler ile Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşması’nın imzalanması, İkinci Dünya Savaşı’nı demokratik cepheyi oluşturan ülkelerin kazanması ve dünyada demokratik ideolojilerin egemen olması gibi dış etkenler önemli rol oynamışlardır. Çok partili siyasal hayata geçişin, siyasal muhalefetin oluşumu ve demokrasi açısından önemi, muhalefet kurumunun resmi olarak ve bir daha vazgeçilemeyecek bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu ortaya çıkışı, 1945’lerin iç ve dış koşulları birlikte hazırlamıştır.

Çok partili hayata geçiş döneminde ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapının siyasal sisteme etkileri demokrasiye geçiş sürecini doğrudan etkilemiştir. Sosyal yapıda oluşan değişimler ve ekonomik sorunlar rejimin sorgulanmasını sağlamış ve temel yapıdaki değişim gereksinimi özel sektör ve özellikle halk arasında bu talebin artmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi kurulduktan sonra, tek parti rejimi ile ve bu rejime özgü bir seçim sistemi ile büyük çatışmalara meydan vermeden ülkeyi yönetebilmiştir. Ancak, CHP, toplum nezdinde halk söyleminden uzaklaşarak yavaş yavaş bürokratikleşmeye başlamış ve halkın gözünde bir baskı aracı olarak görülmesi gecikmemiştir. (Timur, 2003: 29).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na girmemiş olmakla birlikte, 1939-1945 yılları arasında ekonomik siyasal sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş, sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına neden olurken, diğer yandan da işçi, memur, küçük üretici vb. halk kesimlerinin daha da yoksullaşması sonucunu yaratmıştır (Kirman, 2006: 47). İkinci Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken, öte yandan da bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı yöntemiyle önlenmek istenmiştir. 1940 başında yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu da bu enflasyonist politikanın temel dayanağını oluşturmaktadır (Timur, 2003: 24).

Muhalefetin girişiminin başarıya ulaşmasında, iç ve dış koşulların yanında çok partili demokrasiyi ve onun getireceği özgürlükler ortamını ülkesinin gelişmesi açısından yararlı gören aydınların ve siyasilere etkisi küçümsenmemelidir. Burada özellikle iktidardaki yöneticilerin rolü önemlidir (Kirman, 2006: 49). CHP yöneticilerinin batılılaşma istekleri ve bu doğrultuda giriştikleri çabalar ve Cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirlerin çok partililiğe geçişteki önemine birçok yazar tarafından işaret edilmektedir (2006: 50).

Çok partili döneme geçiş İsmet İnönü'nün kişisel katkısının da önemli bir etken olduğu kesindir. İnönü'nün bu konuda arzulu olması, er ya da geç kurulmak zorunda olan çok partili siyasi rejime geçiş sürecini uzatacağı. İnönü'nün çok partili sisteme geçişini ne kadar arzuladığı Mayıs 1945'de dile getirdiği şu sözlerinden anlaşılabilir:

“Tek parti rejimleri, normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da, birçok zahmetle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız” (Toker, 1990: 59). İnönü, geçişin kendisi hayattayken yapılması istemiş ve bu durumu da şöyle izah etmiştir: *“Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu nedenle vakit geçirmeksizin bu işe girişmeliyiz”* (1990: 60).

Türkiye'de tek partili yönetimden çok partili yönetime geçiş sürecinde ekonomik faktörlerin etkisi göz ardı edilemez. Çünkü Ekonomide uygulanan devletçi ve müdahaleci yönetim, siyasal hayatta otoriter uygulamalar olarak kendisini göstermektedir.

1929 yılının Ekim ayında New York Borsası'nda patlayan büyük kriz kapitalist dünyayı büyük bir felakete sürüklemiş, birçok ülke gibi Türkiye'de bu buhrandan ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Özel girişime büyük darbe indiren kriz, dünyadaki üretim fazlasının fiyatları korkunç bir biçimde düşürmesi sonucu başlamış ve Türkiye'de tarım ürünü fiyatlarını da olağanüstü bir biçimde etkilemiştir. Bu koşullar altında özel girişimciliğin yürütülmesinin kolay olmadığını gören rejim ister istemez devletçiliğe kaymıştır (Duverger 1982: 107).

Yukarıda belirtilen iç etkenlerin yanında, Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinde uluslararası dış faktörler de önemli rol oynamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı Batılı devletlerin kazanması, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Ekonomik ve askeri yönden Sovyetler Birliği karşısında oldukça güçsüz bir durumda bulunan Türkiye'nin, Batının desteğini sağlayabilmesi için siyasal yapısını demokratikleştirmesi, çok partili hayata geçiş sürecinde bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

Savaş dönemi boyunca Sovyetler ile olan ilişkilerin giderek zayıflaması karşılıklı nota vermeye kadar gitmiş ve Türkiye'yi uluslararası alanda zor durumda bırakmak için, Sovyet radyosu sürekli olarak, Türkiye'nin demokrasiden uzak, faşist ilkelerle yönetildiğini vurgulamış, bu rejimin mutlaka değişmesi gerektiğini öne sürmüştür (Ekinci, 1997: 74-75). Sovyetler Birliği'nin bu tehditkar açıklamaları, Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasete geçme kararını hızlandırmıştır.

Savaşta üstünlüğü elinde tuttuğu 1941-1943 yıllarında Almanya ile sıkı ilişkiler kurmuş olan Türkiye, demokratikleşme şartlarını yerine getirerek müttefikler yanında yer almadığı takdirde, uluslararası alanda yalnızlığa itilebileceğinin farkına varmıştır. Bunu üzerine savaşın son anlarında müttefiklerden yana tutum alan Türkiye demokratikleşme sürecinde geri dönüşü olmayan bir yola girmiş ve İnönü'nün şu açıklamaları da sürece ışık tutmuştur: "*Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçeceğiz*" (Karatepe 1997: 11-12).

Türkiye'nin savaş süresince, savaştan kaçınmak uğruna güttüğü tarafsızlık politikası, savaş sonrasında oluşan bloklaşma ortamında yalnız kalmasına neden olmuştur. Gerek bu yalnızlık gerekse demokratik ideolojinin zaferi ve tek partili otoriter rejimlere karşı duyulan kuşkunun motive edici etkisi ile Türkiye tercihini demokrasi yönünde yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin o dönemdeki koşulları bu tercihi kolaylaştırmıştır. Şöyle ki; ülkede uzun yıllar tek parti iktidarı tarafından yönetilmenin yarattığı olumsuz hava, muhalefetin ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır (Koçak, 2006: 59).

Sonuç olarak, hem ülkede yaşanan ekonomik, sosyal ve politik sorunlar hem de uluslararası arenada özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasinin zaferi, faşist yönetimlerin dışlanması gibi etkenler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine önemli etkiler yaparak, sonrasında çok partili sisteme geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmelerin ışığında 1946 yılında Demokrat Partinin kurulması ile birlikte, Türkiye bir daha kapanmamak üzere çok partili siyaset defterini açmış ve demokratikleşme sürecinde ilk fiili ve başarılı adım atılmıştır.

2.3.3.2. Demokrat Partinin Kuruluşu

Türkiye'nin sahip olduğu siyasal çizgilerin en önemli ikisi Osmanlı'nın son dönemi dâhil olmak üzere Jön Türk hareketiyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, Türk siyasal yaşamının baş aktörleri haline gelmiş olan biri 'devletçi', diğeri 'liberal' iki siyasal eğilimin iktidar mücadelesi hem yüzyılı aşkın bir tarihi analiz etmek hem de Demokrat Parti'yi tanımak açısından oldukça anlamlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü bir dönemine tekabül eden siyasal tartışmaların sonunda, devletin nasıl kurtarılacağına dair reçeteyi sunanların aynı siyasal hareketin içinden gelmiş olmalarına rağmen bir uzlaşmaya varamamış olmaları, Türk siyasal yaşamında daha sonraki yıllara da damgasını vuracak ve bir türlü bitmeyecek bir tartışmanın önünü açmıştır. 1902 tarihinde yapılan Jön Türk kongresi, hareketin bir bütün halinde yürütülebilmesi amacıyla toplanmıştır. Fakat istenilen olmamış ve hareket Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin taraftarları olarak ikiye bölünme ile sonuçlanmıştır. Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki grubunu oluşturmuş ve devletçi, merkezîyetçi bir çizginin öncüsü olmuştur. Bu grup daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi'ni oluşturacaktır. Prens Sabahattin ise liberal, adem-i merkezîyetçi bir çizgi benimsemiş, Ahrar Fırkasını kurmuştur. Aynı görüşün temsilcileri olarak bu İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti adıyla faaliyetlerine devam edecektir (Akşin, 1988: 13-15).

Tek parti iktidarı, 1924 ve 1930 tarihli çok parti denemelerinde başarı sağlayamamıştır. Bu nedenle söz konusu dönemde, demokratik eğilimler varlığını sürdürmüş olmasına rağmen, farklı seslerin ifadesine, ulusal bütünleşme sorunu öne sürülerek izin verilmemiştir. İç ve dış dinamiklerin de etkisiyle çok partili siyasal yaşamın

kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında 1940'lara gelinmiştir. Nuri Demirağ 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuş ve ilk adımı atmıştır. Ancak yeni partinin etkinliği fazla olmamış, Cumhuriyet Halk Partisi'ne etkili bir muhalefet için Demokrat Parti'nin kuruluşunu beklemek gerekmiştir (Toker, 1970: 77-78).

Cumhuriyet Halk Partisi'nden yeni ve muhalif bir partinin ortaya çıkacağı Dörtlülük Takrir'iyle netleşmiştir. Demokrasiye geçiş için mücadele veren ama ihraç kararını onaylayan İnönü ise yaptığı değerlendirmede; takririni veren kişileri yakından tanıdığını, bir parti kurma işini başarabileceklerine inandığını ve bu yüzden Saraçoğlu'na takririni reddetmesi talimatını verdiğini ifade etmiştir. Böylece, bu kişilerin partiden ayrılma yönünde bir düşünce içine gireceklerini, süreci hızlandırmak içinse sudan sebeplerle bu kişileri partiden uzaklaştırma yolunu seçtiklerini belirtmiştir. İnönü ayrıca, Celal Bayar'a dokunmayarak, O'nun kendi isteğiyle partiden ayrılacağını tahmin ettiğini ifade etmiştir. İnönü'nün sözünü ettiği, Bayar'ın partiden ayrılış süreci ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 5 Kasım 1945 tarihli Meclis oturumunda, İzmir Milletvekili Bayar'ın 26 Eylül 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifa ettiğine dair dilekçesi okunmuştur. Bayar bu istifasını Köprülü ve Menderes'e destek için yaptığını açıklamıştır. Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş ama CHP'den istifa etmemiştir. Bunun nedenini şu cümlelerle açıklamıştır (Dokuyan, 2014: 157):

“CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim”

Bayar'ın istifası çeşitli yorumlara neden olmuştur. Kimileri onun siyasetten tamamen çekileceğini düşünürken, kimilerine göre ise Bayar, yeni bir parti kurma çalışmaları içerisine girmiştir. Bazılarına göre ise Bayar, kararsız olduğu için böyle bir adım atarak beklemede kalmayı tercih etmiştir. Bayar'ın, CHP'den tamamen kopuşu ise 2 Aralık 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Bayar, Basın Kanunu'nun haberleşmeyi engelleyen 17 ve 50. maddelerinde değişiklik yapılması için bir tasarı hazırlamıştır. Fakat tasarısı daha Meclise gelmeden parti grubunda reddedilmiştir. Bu tutum Bayar'ın istifasına giden yolu açmıştır. İstifanın ardından, 4 Aralık tarihinde yaptığı bir açıklamayla, da yeni bir parti kuracağını duyurmuştur (Aydemir, 2011: 442).

Demokratik talepleri ihtiva eden Takrir'in mimarları, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. CHP' den istifa etmiş olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü, Türkiye'de yeni bir dönem başlatmışlardır (Tekin ve Okutan, 2011: 127-128).

DP'nin kurulmasıyla çok partili döneme geçilmiştir. Ancak CHP yine de dizginleri elden bırakma niyetinde değildir. Her fırsatta DP'nin geleceğinin kendi ellerinde olduğunu hissettirmeye çalışmışlardır. Ancak büyük halk yığınları hızla DP saflarına kaymıştır. DP'nin hızla teşkilatlanmasını sürdürmesi üzerine, CHP toplumda mevcut olan hoşnutsuzluğun kendisine kanalize edilmemesi için bir takım önlemler almaya başlamıştır (Kirman, 2006: 86). Bu amaçla, Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, ülkeyi 23 bölgeye ayırarak her bölgeden sorumlu olacak parti görevlileri tayin etmiştir. Bu partililer, Demokrat Parti'nin, iktidarın teşviki ile kurulduğunu ve aynen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi bir süre sonra kapatılacağı ve o zaman Demokrat Parti'yi destekleyen vatandaşların çok güç bir duruma düşeceği şeklinde propaganda yapmışlardır (Bayar 1986'dan aktaran Kirman,2006: 85).

1947 yılına gelindiğinde ise bu yıl yapılması planlanan genel seçimlerin CHP tarafından 1 yıl erkene alınması ile başlayan DP-CHP gerilimi sonucunda CHP, yeni yasalar uyarınca DP'nin seçimlere katılmayı reddetmesi halinde partinin kapatılması tehdidinde bulunmuştur (Ahmad, 2015: 125). Böylece seçim süresini bir yıl erkene alan İnönü ve CHP'nin, erken bir zafer kazanmak istediği belli açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü 27 yıldır tek parti olan CHP bütün ülkede, hatta köylere kadar teşkilatlanmışken, seçimlere iki-üç hafta kala DP, Türkiye'nin ancak 41 ilinde ve 200 ilçesinde örgütlenebilmiştir.

Bu koşullarda yapılan ve 24 Temmuz'da açıklanan seçim sonuçlarına göre, seçimlere katılma oranını % 85'tir. 465 milletvekilinden 395'ini CHP kazanırken; DP 271 adaydan 64 milletvekili kazanmış ve 6 da bağımsız milletvekili meclise girmeyi başarmıştır. İstanbul'daki 27 milletvekilliğinden 18'ini alan DP, daha çok büyük şehirlerde kazanmış, CHP ise kırsal kesimde daha fazla oy almıştır (Karpaz, 2016a: 489).

14 Mayıs 1950 yılında yapılan ve olaysız geçen seçimleri Demokrat Parti büyük bir çoğunlukla kazanmış ve bu seçimle birlikte 27 yıllık tek parti iktidarı sona ermiştir. Bundan sonra 10 yıl sürecek olan Demokrat Parti iktidarı yönetimde olacaktır (Uyar, 1998: 202-203).

1950 ile 1960 yılları arasındaki on yıllık süreçte iktidarda olan DP, CHP'ye yönelttiği bazı eleştirilere kendisi maruz kalmıştır. İktidardaki konumu pekiştikçe muhalefete baskı yapmaya başlamış, tüm kurum ve kuruluşların kendi emrinde hizmet vermesinin gerekli olduğu yönünde bir inanış benimsenmiştir. Aynı zamanda, kalkınma ve istikrarın sağlanması için özgürlüklerin kısıtlanabileceği yönünde bir kanıya sahip olunmuştur. Öte yandan DP'nin din alanındaki uygulamaları da laiklik ilkesini tehdit edici bir unsur olarak görülmüş ve muhalefetin bundan sonra daha kesin bir tutum ve tavır içine girmesine yol açılmıştır. Tekerrür eden tarih bu kez bürokratik elitin, DP'ye karşı devleti korumak ve demokrasiyi restore etmek amacıyla ayaklanmasına sebep olmuştur. 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen ordunun siyasete müdahalesi sonucu DP kapatılmıştır (Sarıbay, 2001: 54-56).

2.3.3.3. Millet Partisi

Çok partili hayata geçiş ile birlikte siyaset sahnesine birçok parti çıkmıştır. Fakat bu partilerin tümünün aynı derecede önem arz etmediğini belirtmek gerekmektedir. 12 Temmuz Beyannamesi ile DP ve CHP arasında sağlanan uzlaşma sonucunda iktidarda ve muhalefette kırılmalar yaşanmış ve bu durum her iki partiden müfritlerin ayrılmasına neden olmuştur (Koçak, 2016: 465).

Bu durum ilk olarak DP'nin kendi içinde ikiye bölünmesine, daha sonra da yeni bir parti kurulmasına sebep olmuştur. Sonuç, 31 milletvekilinin yeni bir parti kurmasına yol açacak kadar vahimdir (Eroğul 1998: 81). DP'den ayrılan parti içi muhalefet açısından DP'yi terk etmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü partiden ayrılanların çoğu zaten partiden ihraç edilenlerden oluşmaktadır. Onlar için bir tercihte bulunma imkanı zaten hiç olmamıştır. Fakat partiden ihraç edilen üyelerin yanında tutum sergileyen ve henüz ihraç edilmeyen üyeler vardır ve bu üyeler de, partiden istifa ederek ayrılmayı tercih etmişlerdir. DP'den ayrılan ve ihraç edilen üyeler açısından bakıldığında, bir sonraki hamle hala belirsizdir. Çünkü parti içi muhalefet homojen bir grup şeklinde ortaya çıkmamıştır. Ayrıca

partiden ihraç edilenler ve istifa ederek ayrılanlar Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturmuş olmakla birlikte DP ile aralarına bir miktar mesafe koymuş olmalarına rağmen partiden tam olarak kopmamışlardır. Bu davranış ile esas amaçladıkları, ortaya çıkan kısa ayrılık neticesinde, partiyi ikna ederek, tekrar partiye dönmenin bir yolunu bulmaktır. Ama partiden kopan grup birlikte adım atma noktasında zorluk yaşamış ve durum beraberinde ihraç edilenler ile istifa edenlerin bir başka siyasi kanala yönelmesi ve 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'nin kurulması sonucunu doğurmuştur (Koçak, 2016: 466-475).

Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri liderliğinde kurulan, zamanla Osman Bölükbaşı'nın kişiliğiyle özdeşleşen Millet Partisi, DP içindeki liberallerin temsilcisi olduklarını iddia ettikleri için Halk Partisi'ne karşı uzlaşmaz bir tavır almışlar ve bunun yanı sıra DP'ye de şiddetle muhalefet etmişlerdir. Ancak Halkçıların ve Demokratların politikalarını eleştirmek yerine kişilere, özellikle İnönü'ye, saldırılarına nedeni ile Millet Partisi 1950 yılına kadar halk tarafından tutulmamıştır (Karpat, 2016a: 507; Uyar, 1998: 203-204).

Din anlayışının anayasaya açıkça aykırı olması gerekçesi ile Millet Partisi kapatılmıştır. Fakat kısa bir süre sonra, parti içindeki gericiilerin tasfiyesi ile birlikte Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kurulmuştur. Muhalefet partilerinin genişleme mantığına uygun bir şekilde Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek ismine 'Köylü' kelimesini eklemiştir (Karpat, 2016a: 510).

Siyaset sahnesine üçüncü bir partinin çıkması durumuna CHP açısından bakıldığında bu durumun aslında en çok onların işine yaradığı görülmektedir. Çünkü MP sayesinde muhalefet bölünmüş ve DP'nin ağır toplarından bir kısmı Millet Partisi'nde birleşmişlerdir. Sonuç olarak her ne kadar Millet Partisi CHP'yi eleştiren bir politika benimsemiş olsa da en büyük faydası yine onlara olmuştur. Ancak bu süreçte beklenmeyen bir olay yaşanmış ve bu olay en çok DP'ye yarar sağlamıştır. MP'nin lideri Fevzi Çakmak'ın 10 Nisan 1950 günü ani vefatında CHP kontrolünde olan bir radyonun, Kurtuluş Savaşı kahramanı Fevzi Paşa'nın vefatında normal müzik yayınına sürdürmesi büyük tepkilere yol açmıştır. Böylece Mareşal, varlığından çok ölümüyle CHP karşısında DP'ye katkıda bulunmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2012: 91).

2.3.3.4. Hürriyet Partisi

1957 yılında ortaya çıkan ve Demokrat Parti'den en büyük kopmayı (Perinçek, 2008: 51) temsil eden Hürriyet Partisi, tıpkı Millet Partisi'nde olduğu gibi partiden çıkarılan veya istifa eden milletvekillerinden oluşturulmuştur (Sarıbay, 2001: 56).

Hürriyet Partisi'ne göre, demokrasinin temelleri bireyde ve bireye tanınan özgürlüklerdedir. Bu inanış ile Demokrat Parti'nin temelinde var olan ancak belli bir noktadan sonra sapmış oldukları demokrasi idealinin yeniden gerçekleştirilmesi amacı ile bu parti kurulmuştur (Karpaz, 2016a: 511).

1957 seçimlerine gelindiğinde, parti, tüm ülkede tam bir örgütlenme sağlayamamış olması nedeni ile seçim sonucunda büyük bir hezimete uğramıştır ve bu durum parti içinde büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur. Bir süre devam eden görüşmeler ve yaşanan kararsızlıklar neticesinde Kasım 1958'de Hürriyet Partisi kapanma kararı almıştır (2016:513). Kapanma kararı ile mallarının devri CHP'ye geçen Hürriyet Partisi, böylece fiilen ortadan kalkmış olmakla birlikte hukuken varlığını sürdürmüştür (Sarıbay, 2001: 56-57).

2.3.3.5. Diğer Türk Siyasi Partileri

Türkiye'de 1945 yılı itibari ile kurulmuş olan daha pek çok parti bulunmaktadır. Bu partiler herhangi bir öneme sahip olmadıkları için -sosyalist partiler hariç- burada sadece isimleri verilip geçilecektir. Kurulmuş olan sosyalist partiler: Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'dir. Bu dönem itibari ile kurulan diğer partiler ise şunlardır: Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Partisi, Türkiye Yükselme Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Serbest Demokrat Parti, Müstakil Türk Sosyalist Partisi, Müstakiller Birliği, Çalışma Partisi, Liberal Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi, İslam Demokrat Partisi ve Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (Karpaz, 2016a: 513-516).

2.3.4. 1960-1980 Döneminde Başlıca Siyasi Partiler

Bayar-Menderes iktidarına karşı yükselen “*kahrolası diktatörler*” sloganı ve hürriyet istemi 27 Mayıs 1960 ihtilali ile sonuçlanmıştır. Bu olaya damgasını vuran şey ise orta sınıfların ve halkın hürriyet ve demokrasi arzusu olmuştur. İhtilal sonucunda yaşanan en önemli gelişmelerden biri, Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin yönetiminde olduğu süre zarfında partilerin faaliyetlerini bir süreliğine de olsa yasaklamış olmasıdır. Aynı zamanda DP kapatılmış ve yöneticileri üçü idam olmak üzere yargılanmışlardır. 1961 yılı Şubat ayına gelindiğinde ise siyasi partilerin kurulmasına ve faaliyette bulunmasına yeniden izin verilmiştir. Daha sonra 9 Temmuz 1961’de Anayasa’nın halkoyuna sunulması ve kabul edilmesi ile çok partili rejim yeniden işler hale getirilmiştir. Bu dönemde Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi başta olmak üzere çeşitli partiler siyaset sahnesine çıkmıştır (Perinçek, 2008: 51-54).

2.3.4.1. Adalet Partisi

Siyasi partilerin kurulmasına ve faaliyette bulunmasına ilişkin getirilen yasaklar kaldırıldıktan sonra, 11 Şubat 1960’da kurulan Adalet Partisi (AP), Demokrat Parti’nin gerçek mirasçısı olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır. Partinin kurucu genel başkanlığına Ragıp Gümüşpala getirilmiştir (Uzun, 2010: 218).

AP’nin DP’nin oylarını sahiplenen bir parti olduğu, 1961 yılında yapılan seçimler sonucunda açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yapılan bu seçim sonucunda CHP %36,7, AP ise %34,7 oy almış ve AP seçimdeki bu başarısı ile İsmet İnönü’nün koalisyon hükümetine ortaklık etmiştir. Ancak bu iktidar ortaklığı yalnızca altı ay sürdürülebilmiştir. (Sarıbay, 2001: 57).

1962-1965 yılları AP’nin muhalefette kaldığı yıllardır. Fakat 1963 yılında yapılan yerel seçimlerden AP birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Seçimlerden bir yıl sonra 1964 yılına gelindiğinde ise AP lideri Gümüşpala’nın vefatı üzerine parti genel başkanlığına Süleyman Demirel getirilmiştir. Demirel’in parti genel başkanı olması ile parti ekonomik ve siyasi alanda kendisini daha net bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır.

1964 yılı öncesi ile kıyaslandığında artık ne yapmak istediğini bilen, kendinden emin bir parti duruşu tavrı karşımıza çıkmaktadır (Baban, 1971: 265).

Sergilenen bu net duruşla birlikte girilen 1965 seçimleri AP'nin zaferi ile sonuçlanmış ve AP bu seçimden aldığı %52,9 oy ile tek başına iktidara gelmiştir. 1969 seçimleri ise AP'nin kapatılıncaya kadar tek başına iktidarda kalabildiği son seçim olmuştur. Fakat bu seçimden sonraki iktidarı çok uzun sürmemiş ve 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında hükümetin istifasına karar verilmiştir. Bu olaydan sonra AP bir kez daha tek başına iktidar olma başarısını gösterememiştir. 1960 yılında yapılan darbe ile başlayan süreç, 1980 yılına gelindiğinde tekerrür etmiş ve 12 Eylül tarihinde ordunun yönetime bir kez daha el koyması ile faaliyetleri durdurulan tüm siyasi partilerin kapatılması ile AP'nin ömrü sona ermiştir (Uzun, 2010: 222-230).

2.3.4.2. Yeni Türkiye Partisi

Darbe sonrası siyasi yasakların kalkması ile birlikte, DP kapatıldıktan sonra bu parti taraftarlarının açıkta kaldığına yönelik oluşan yaygın inanış, ortaya çıkan boşluğun doldurulması için bir yarış ortamının oluşmasına sebebiyet vermiştir ve DP'li kitleye sahip olabilmek adına birbiri ardına siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Darbeden sonra kurulan partilerden birisi olan Yeni Türkiye Partisi (YTP), bu koşullar altında, 13 Şubat 1961 tarihinde, ortaya çıkmıştır (Uzun, 2010: 205-208).

İlk ortaya çıkışı itibarıyla YTP, DP'nin mirasına sahip olacak olan parti olarak görülmüştür. Ancak, YTP kadrosu incelendiğinde DP'den ziyade, DP döneminde muhalefet partisi olarak kurulan Hürriyet Partisi'nin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Bu parti 1973 yılında yapılan olağanüstü bir kongre ile fesih kararı almış ve siyasi faaliyetlerine bundan sonra AP çatısı altında devam edeceğini bildirmiştir (2010: 208-2016).

2.3.4.3. Türkiye İşçi Partisi

13 Şubat 1961 tarihinde sendikacılar tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP), amacını "*Türkiye'de çalışan bütün halk kitlelerini işçi sınıfının toplumcu aydınlarla iş*

birliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamak” olarak açıklayarak kurulan ilk büyük sosyalist partidir (Sarıbay, 2001: 57-58).

TİP kurulduktan kısa bir süre sonra genel başkanlığına Mehmet Ali Aybar getirilmiştir. Partinin siyasal hayatta etkili olması ise ancak 1963 yılında mümkün olmuştur (2001: 58). Partinin ilk olarak kuruluş amacı, işçi sınıfını sosyalist bir iktidar alternatifinin öncüsü olarak örgütlemekten ziyade daha çok işçi oylarıyla parlamentoya milletvekili sokmak ve böylece işçilerin sorunlarına yasama organı vasıtası ile çözüm bulmak olmuştur (Uzun, 2010: 240).

TİP 'in doğuşu nasıl bir Askeri müdahale sonrasında oldu ise kapatılışı da bu şekilde olmuştur. 1960 askeri müdahalesinin sonrasında ülkede yeniden tesis edilen özgürlük ve güven ortamı neticesinde ortaya çıkan parti, 1971 müdahalesi sonrasında, 11 Haziran 1971'de, kapatılmıştır (2010: 368).

2.3.4.4. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Türk siyasal hayatında yer almaya başladığı tarih 9 Şubat 1969'dur. Fakat MHP'nin partileşme sürecinin asıl başlangıcı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ne Alparslan Türkeş'in genel başkan seçildiği Ağustos 1965'e dayanmaktadır. 1965 yılının öncesinde CKMP milliyetçi ve muhafazakar nitelikte bir partidir. Ancak, milliyetçi – Türkçü ideolojinin bir siyasal ideoloji olarak parti içerisinde benimsenmesi Türkeş'in partiye girmesinden sonra mümkün olmuştur (Uzun, 2010: 233).

Özellikle 1995 seçimlerinde baraja takılıp meclis dışı kalan MHP, 1999 genel seçimlerinde oy oranlarını yüzde yüz arttırarak büyük bir başarıya imza atmış ve koalisyon ortağı olarak meclise geri dönmüştür. Alparslan Türkeş döneminde milliyetçi – Türkçü ideolojisini koruyan MHP, Türkeş'in 1997 yılında vefat etmesinden sonra Devlet Bahçeli genel başkanlığında siyasi yaşamını devam ettirtirmektedir.

2.3.4.5. Milli Nizam Partisi

26 Ocak 1970 yılında Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi (MNP), mevcut rejime karşı sosyoekonomik muhalefeti dinsel muhalefetle birleştirerek ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle çok partili siyasal hayatın dinsel ideolojiye sahip olan ilk siyasi partisi olarak doğmuştur. Fakat 12 Mart rejimi MNP 'nin sonunu hazırlamış ve parti Anayasa Mahkemesi kararı ile 20 Mayıs 1971'de kapatılmıştır (Sarıbay, 2001: 61).

Kapatılmasının ardından Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla, 12 Ekim 1972 tarihinde, yeniden kurulmuş olan MNP seçimlerde aldığı hatırı sayılı oy oranı ile 1978 yılındaki Ecevit hükümetine kadar ülkeyi yöneten bütün koalisyonlara katılmayı başarabilmiştir (Perinçek, 2008: 59). 12 Eylül darbesi ile tüm siyasi partilerin kapatılması MSP'nin de sonunu getirmiştir.

2.3.5. 1980 Sonrası Dönemde Başlıca Siyasi Partiler

12 Eylül darbesi ile siyasi partilerin kapatılması ve ancak 1983 yılı itibari ile yeniden kurulmalarına izin verilmesi ile kimi partiler eski isimleriyle, kimileri de yeni isimler alarak tekrar ortaya çıkmışlardır. Müdahalenin ardından siyasi partilerde iki yönelim ortaya çıkmıştır. Bir taraftan eski hatlarını muhafaza etme edimi görülürken, diğer taraftan da ülke içinde ve dünyada yaşanmakta olan değişim sürecine yanıt verme çabasına şahit olunmaktadır (Uzun, 2010: 317).

2.3.5.1. Anavatan Partisi

Modern toplumda muhafazakar değerlerle var olma düşüncesi ile ortaya çıkan parti, Turgut Özal tarafından 20 Mayıs 1983'te kurulmuştur. Kuruluşu itibari ile hiçbir partinin mirasçısı olarak doğmadığını açıkça belirtmiştir (Kiriş, 2012: 28). Anavatan Partisi (ANAP), 12 Eylül müdahalesi ile kapatılan partilerin yarattığı boşluğu doldurmak iddiası ile dört eğilimi, liberal-İslamcı-milliyetçi-sosyal demokrat, bünyesi içine alan bir parti olduğunu ifade etmiştir. Partinin siyasi söylemi uzlaşmacı ve ılımlı olmuştur. Özal ile birlikte değişen zihniyet, o güne kadar bürokratik vesayetın aracı olarak görülen devlet

yerine, zihinlerde millete hizmet verme amacıyla olan bir devlet fikrinin yaratılmasını sağlamıştır (Sarıbay, 2001: 69).

Bu düşünce ile girilen 1983 seçimlerinde ANAP, aldığı %45,1 oy oranı ile birinci parti olmuştur. 87 seçimlerinde ise partinin oyları %36,3'e düşmesine rağmen, iktidarda kalmayı sürdürmüştür. 1980 öncesi yıllarda sağın bir büyük merkez parti ve küçük uç partiler etrafında şekillendiği parti sistemi dönüşüme uğramıştır. 80'lerin sonundan itibaren merkez sağ ANAP ve Doğru Yol Partisi (DYP) arasında ikiye bölünmüştür (Kiriş, 2012: 29). Girdiği seçimlerde aldığı oy oranlarında yaşanan düşüşün, meclise hatta seçimlere dahi giremeyecek duruma gelmesine yol açması ile parti, 2009'da Demokrat Parti'ye katılmıştır (Uzun, 2010: 387).

2.3.5.2. Doğru Yol Partisi

23 Haziran 1983'te kurulan Doğru Yol Partisi (DYP), 80 öncesinin sağda etkili ismi olan Adalet Partisi yerine kurulmuş bir partidir. Kurucu genel başkan Ahmet Nusret Tuna'nın vetolu olması sebebi ile parti başına Yıldırım Avcı geçmiş ve parti kısa sürede örgütlenmesini tamamlamıştır. 1987 yılında siyasi yasaklılığı sona eren Demirel partinin başına geçmiş ve cumhurbaşkanı seçilince dek bu görevini sürdürmüştür. Demirel'den sonra DYP'nin Genel Başkanı Tansu Çiller olmuştur. Bu durum DYP için en büyük kırılma olarak anılmaktadır. (Sarıbay, 2001: 72-73).

Kuruluşu itibari ile DYP'yi üç dönem halinde incelemek gerekmektedir: Demirel Dönemi, Çiller Dönemi, Ağar Dönemi. 1990'lı yılların sonuna kadar DYP, dayandığı toplumsal tabandan ötürü kırsal kesimlerden ve alt gelir gruplarından oy almıştır. Bir bakıma köylü ve yoksul sayılabilecek insanların partisi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise partinin bu niteliği değişikliğe uğramıştır. Parti kentli sınıftan daha çok destek görmeye başlamıştır (Uzun, 2010: 413).

Siyasal hayatları boyunca DYP ve ANAP birbirleri ile rekabet halinde olan iki parti olmuşlardır. Bu rekabetin temel nedeni, her iki partinin de merkez sağı tek başına temsil etme gayesi gütmesidir.

2.3.5.3. Demokratik Sol Parti

12 Eylül Darbesi'nden sonra Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığından istifa etmiş ve CHP güdümünde olan hiçbir partide yer almamıştır. 1985 yılında kurulan Demokratik Sol Parti (DSP) ile siyasal hayatına yeniden başlamıştır. Bu bakımdan DSP'yi, CHP-SHP geleneğinden ayırmak gerekmektedir. DSP ile aynı dönemde kurulan ve CHP'nin mirasına sahip çıkan bir anlayış ile daha sonra onunla birleşme yoluna giden SHP'den farklı olarak DSP, bütünüyle CHP mirasını reddetmiştir (Alpay ve Gürsel, 1986: 64-65).

DSP kurulduğu tarihten 2002 yılında yapılan seçime kadar, girdiği her seçimden başarılı bir grafik çizerek ayrılmıştır. Ecevit'in tıpkı CHP lideri olduğu dönemdeki gibi halk ve halk anlayışından yola çıkmış olması, bu başarısının altında yatan muhtemel sebeplerden biri, belki de en önemlisi, olarak karşımıza çıkmaktadır (Kiriş, 2012: 31).

2.3.5.4. Adalet ve Kalkınma Partisi

1990'lı yılların bölünmüş yapısını, 2002 yılında girdiği seçim ile nihayete erdiren parti, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) olmuştur. Parti söyleminin genelinde, siyasal iktidarın sistem dışı bir müdahale olmaksızın demokratik yollardan el değiştirmesi ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ifadeleri yer almaktadır. Siyasal düzlemdeki konumları ise muhafazakar-demokrat olarak nitelendirilmektedir (Uzun, 2010: 332-333).

AKP, Fazilet Partisi (FP)'ndeki gelenekçilere benzer şekilde İslam'ın sosyal ve siyasal boyutlarıyla ilişkisini korumaktadır. Ancak, onlardan farklı olarak siyasal düzlemde İslam ile ilgisini keserek iktidara gelmiş bir partidir (Kahraman, 2007: 125). 2002 yılında iktidara gelmiş olan parti, bu konumunu hala sürdürmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER VE LİDER DEĞİŞİMİNİN YANSIMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME: CHP ÖRNEĞİ

3.1. Lider ve Liderlik Kavramı

İnsanlık tarihi boyunca var olan liderlik çok eski bir kavram olup bilime söz konusu olması 1920'li yıllar itibari ile olmuştur. Üzerinde çok fazla çalışma ve tanım yapılmış olan bu kavram ile ilgili yalnızca yirminci yüzyılda bile beş binden fazla çalışma ve üç yüz elliden fazla tanım ortaya atılmıştır. Fakat üzerinde fikir birliği sağlanmış, kesin bir tanım hala söz konusu değildir (Erçetin, 2000: 3).

Lider ve liderlik kavramlarının tanımlanması söz konusu olduğunda her toplum olaya kendi perspektifinden bakmakta ve farklı bir tanım ortaya koymaktadır. Bir toplum için lider, mutlak itaat edilmesi gereken, kutsal bir kişilik olarak görülürken, başka bir toplumda ise yalnızca sorumluluk sahibi bir birey olarak karşımıza çıkabilmektedir. Toplumdan topluma göre, üzerine değişik şekillerde anlamlar yüklenen bu kavramın tanımlanması söz konusu olduğunda ise ortaya farklılıklar çıkması kaçınılmaz olmaktadır (Erdem ve Dikici, 2009: 199).

Yirminci yüzyılda ortaya konan en temel kavramlardan biri liderliktir. Bu kavramın böyle bir zaman itibari ile popülerlik kazanmasının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin en başında sanayi devrimi ile birlikte başlayan süreçte ekonominin etkili bir şekilde yönetilmesi anlayışının ortaya çıkması gelmektedir (Aytürk, 1990: 1). İlk olarak bu şekilde ortaya çıkan kavram zamanla diğer alanlarda da etkili olmuştur.

İnsanların yaşamında önemli bir kavram olarak yer tutan liderlik için henüz kesin bir tanım yapılmış değildir.

Çeşitli yazarlar tarafından ortaya konmuş farklı tanımlamalar mevcuttur. Maxwell (1998) liderliği, “*etkili olabilmek ya da etki gösterme potansiyeline sahip olmak*” şeklinde tanımlamıştır. Hicks (1978)’e göre ise “*Bir organizasyona can veren ve onu başarıya götüren şey ruhtur. Bu organizasyona can verip onu başarıya götüren kişi ise liderdir.*” Bir başka tanıma göre ise liderlik, gruptaki diğer üyelerden karizma, zeka ve yetenek gibi sahip olunan çeşitli özellikler bakımından elde edilen üstünlüktür (Fiedler, 2005: 187).

Yapılan tanımlar farklı olmasına rağmen, inceleme yapıldığında bu tanımlarda ortak bir noktanın, örtülü veya açık olarak, var olduğu görülmektedir: etkileme gücü. Bu bağlamda lider, yönetilenleri etkileme gücüne sahip olan, onların davranışlarını yönlendirme potansiyeli olan ve sosyal etkileşim sürecini yöneten bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak ifade edildiğinde liderlik ise, kişi ile grup arasında mevcut olan, güç ve otoriteye dayanan bir ilişkidir. Lider ise, sahip olduğu gücü kullanarak bu grubu belli bir hedefe yönelten kişidir (Erdem ve Dikici, 2009: 199).

Yaşanan toplumsal değişim süreci ile birlikte liderlik anlayışında da bazı değişimler ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durum bir liderin sahip olması gereken nitelikler bakımından çok fazla bir değişim yaratmamakta, bu durum değişmezliğini korumaya devam etmektedir. Bir liderin başarılı olabilmesinin ön koşulu, öncelikle içinde var olduğu toplumun sosyal ve kültürel değerlerini bilmekten ve sahip olunan değerler bakımından bir yönetim anlayışı ile görev ve sorumluluklarını yerine getirmekten geçmektedir. Bir toplumun türdeş olamayacağı hususu göz önünde bulundurulduğunda ise, sahip olunan bu farklılıkların bir çeşit zenginlik olarak algılanması ve toplumun bu farklılıklar üzerinde kaynaştırılması, hiç kimsenin ötekileştirilmediği bir toplum yaratılması gerekmektedir. Belli bir kesimin ötekileştirildiği toplumlarda söz konusu lider, artık o toplumun değil topluluğun lideri olmaktadır. Topluluk yerine topluma nüfuz edebilmek için, lider olan kişinin tüm halkın güvenini kazanması, belli bir gruba değil tüm halka seslenmesi ve toplumun ortak çıkarlarını gözetmesi gerekmektedir (Ertan Kantos, 2011: 136).

3.2. Liderlik Türleri

Hızlı bir değişimin yaşanmakta olduğu günümüz toplumunda liderlik kavramı giderek önemi artan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç incelendiğinde her dönemde ve her yerde, dönemin koşullarına göre değişik türde liderlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumlar sürekli olarak değişime ve dönüşüme açık oldukları için insanlarla birlikte değişen çevre koşulları beraberinde yeni lider tiplerinin doğmasına neden olmaktadır (Eren, 1993: 286).

Farklı lider tiplerinin ortaya konması meselesi söz konusu olduğunda bu iş, meşruluk temeli üzerinden yapılmıştır ve bu alanda yapılmış en temel çalışma Max Weber'in otorite tipolojisi denemesidir. Weber meşruluğun üç temel kaynağı olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak geleneksel otorite tipinde, siyasal iktidar meşruluğunu çok eski zamanlardan beri yerleşmiş olan geleneklerden ve insanların bu geleneklerin kutsallığına duyduğu inanç kudretinden almaktadır. Bu otorite tipinde yönetilenler, iktidarı elinde bulunduran lidere itaat etmeyi kendilerine verilmiş bir görev kabul etmektedirler. İkinci otorite tipi olan hukuki otorite de ise iktidarı kullananlar yönetme güçlerini herkes için geçerli ve bağlayıcı olan kurallardan almaktadırlar. Bu sistemin meşruluğu hukuktan gelmektedir, iktidara olan itaat onun hukuka uygun olduğu inancından ötürü ortaya çıkmaktadır. Son otorite tipi olan karizmatik otorite de ise iktidarın meşruluğu, liderin olağanüstü sayılan niteliklerine dayanmaktadır. Halk liderde üstün bir kişilik simgesi gördüğü için ona bağlanmakta ve yarattığı düzene tam bir uyum ile itaat etmektedir. Bu tip liderler genel olarak, bir toplumda tarihi, sosyal ve psikolojik şartların yarattığı belli durumlarda çıkmaktadırlar (Kapani, 2016: 99-103).

3.3. Bürokrasi Kavramı

Bürokrasi sözcüğü, bugün kullanılan anlamıyla ilk kez 18. yüzyılda Vincent de Gournay tarafından kullanılarak, daha sonra da pek çok dile yerleşen bir kavram olmuştur. Bu sözcük, günümüzde farklı anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Günlük kullanımı ile yaygın olarak 'kırtasiyecilik', yani gereksiz yere zaman israfına ve verimsizliğe yol açan formaliteler, sorumluluktan kaçınma, keyfi kararlar gibi durumlar kast edilmektedir. Fakat bunlar bürokrasinin değil, bürokratizmin özellikleridir. Bürokrasi kavramını bu şekilde

tanımlamak aslında sonuçlar hakkında bilgi vermektir ibaret olmaktadır (Türküne, 2003: 452).

Yönetim anlamında bürokrasi, modern devlete özgü bir kavramdır ve bu kavram ile ilgili en derin tahliller, modernliğin getirdiği dönüşümlere tanıklık eden Weber tarafından yapılmıştır. Onun ortaya koyduğu biçimi ile bürokrasi, teknik olarak diğer tüm örgütlenme biçimlerinden üstün ve en rasyonel örgütlenme biçimidir. Bürokrasileşme, güvenilir, önceden tahmin edilebilir ve daha da önemlisi etkili bir sosyal örgütlenme yoludur. (Bayram ve Çınar, 2007: 12). Bu şekliyle bakıldığında Weber 'in kavram üzerine olumlu bir anlam yüklediği ortaya çıkmaktadır.

Siyaset bilimi açısından incelendiğinde bürokrasi, siyasetçiler tarafından alınan kararlara ve uygulanacak olan politikalara danışmanlık desteği veren ve bir takım teknik işleri yürüten, sonuçta ortaya çıkan politika ve kararların uygulanması için gerekli olan tüm işleri yapmakta sorumlu olan, atanmış memurlardan oluşan büyük çaplı örgütlerdir (Türküne, 2003: 453).

Bürokrasinin bir iktidar biçimi olarak tanımlanmasını ise kavramın ortaya çıkış tarihi kadar eskiye götürmek mümkün olmaktadır. Kavramın ilk kullanım zamanı olan 18. yüzyılda Fransız Filozof Baron Grimm bürokrasiyi "*bürokratların hâkimiyetindeki beşinci yönetim biçimi*" olarak tanımlamıştır. Yani kavramın ilk ortaya çıkışı itibari ile zaten bir iktidar ve hâkimiyet biçimi olarak algılanmaya ve işlerlik kazanmaya başlamıştır (Bayram ve Çınar, 2007: 12).

Bürokrasi ile ilgili ana iki yaklaşım mevcuttur: özel bir örgütlenme biçimi olarak bürokrasi ve yetkililerin hâkimiyeti anlamındaki bürokrasi. Hem kavramsal çerçevesinde yer alan hem de işleyişte karşımıza çıkan hâkimiyet-iktidar şekli olarak bürokrasi, siyaset ile ilgili olan dalların kullandıkları anlama gelmektedir. Bu çalışma için ilgili olan kısımda da üzerinde durulacak olan nokta bu anlamdaki bürokrasidir. Siyaset biliminde yer alan Laski, Kaplan ve Lasswell gibi klasikler bürokrasiyi, "*sıradan yurttaşların özgürlüklerini tehlikeye atan ve tamamen memurların elinde olan ve bu görevlilerce denetlenen yönetim biçimi*" şeklinde ifade etmişlerdir. Yapılan bu tanımda üzerinde önemle durulması gereken

nokta ise söz konusu kişilerin, bürokrasiyi siyaset literatüründe bir iktidar biçimi olarak tanımlamış olmaları hususudur (Bayram ve Çınar, 2007: 12).

İktidar odağı olarak bürokrasi ile ilgili bir diğer önemli husus da modern toplumdaki en baskın yönetim biçimi olarak karşımıza çıkışı noktasındadır. Zira devletlerin tarihsel süreçte yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, hem insanlık tarihi açısından hem de tek tek devletler bakımından, yönetici bir seçkin grubu olan bürokratların daha kalıcı oldukları ortaya çıkacaktır. Zaten siyaset kurumu karşısında bürokrasilerin sahip olduğu en büyük kudret bu kalıcılıkları olmaktadır. Weber 'e göre bir iktidar düzeneği olan bürokrasi, devrim olsa da varlığını korumaya devam edecektir (Eryılmaz, 2002: 212).

3.4. Elit Teorisi

Fransızca 'elite' sözcüğünden dilimize geçmiş olan elit kavramının Batı toplumlarında kullanılmaya başlanması 17. yüzyıla kadar geri gitmektedir. İlk olarak üst düzey askerler ve soyluları tanımlamak için kullanılan bu kavramın sosyal bilimler alanında kullanılmaya başlanması ise 19. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Teorinin ortaya çıkışı ise, klasik eserleri ve temelleri Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels tarafından ortaya atılması ile mümkün olmuştur. Elit kavramını sosyal bilimler literatürüne ilk kazandıran kişi ise Mosca'dır. Mosca bu kavramı Fransız sosyolog Henri de Saint Simon'un etkisinde kalarak ortaya atmıştır. Kavramın bilimsel alanda popülerlik kazanması ise Pareto sayesinde olmuştur. Pareto 'ya göre elit, "*kendi çalışma alanlarında en üst konumda, zirvede bulunan insanların oluşturduğu toplumsal sınıftır*" (Arslan, 2004: 3).

Yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayırım, Antik Yunan'dan bu yana siyaset biliminin temel sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrımı, temel referans noktası olarak ele alan ilk teorik çaba 'Elit Teorisi' olmuştur. Sosyal bilimler alanında 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan bu kavramın yaygınlaşması ise 20. yüzyılın ortaları itibari ile mümkün olmuştur (Arslan, 2015: 77).

Toplumsal ve siyasal yaşam içinde ortaya çıkan teorilerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda bunların içinden çıkıp geldikleri toplumdaki ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Bu inanıştan hareketle, elit teorisinin doğuşunu da belirli bir tarihsel bağlam içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu teoriye ilişkin en yaygın inanış, teorisinin, Marksizmin ortaya attığı sınıf çatışması kuramına yönelik olarak ortaya çıktığı ve toplumsal yapıda var olan eşitsizliklerin temelinde sınıfsal olmayan bir ayrışmaya işaret etmek üzere bina edildiği şeklindedir (Bottomore, 1997: 19-23).

Marksist düşüncenin ve sosyalizmin eleştirisi, bu teorisinin klasik eserlerini ortaya koymuş olan üç yazarın da eserlerinde vurgulanan ortak nokta olmuştur. Bu noktada Marksizmi eleştirme elit teorisinin temel damarlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu teorisinin ortaya çıkışı yalnızca bu eleştiriler ile ilişkili değildir. 19. yüzyıl boyunca giderek daha sistemli şekilde ortaya çıkmaya başlayan kitle hareketlerinin yaydığı korku da bu teorisinin ortaya çıkışında etki sahibi olmuştur. 19. yüzyıla damgasını vuran tek şey Marksizm olmamış, aynı zamanda bu yüzyıl kitle hareketlerinin de yüzyılı olmuştur. Kitlelerden doğrudan iktidara yönelen hareketler, tarihin hiçbir anında görülmediği kadar yaygınlık kazanmıştır. Elit teorisi, kitlelerden duyulan korkuyu aşabilmek için, onları yeniden siyasal kuramın içine dâhil edebilme ve böylelikle yönlendirilebilir hale getirme çabası olarak ortaya atılmıştır (Arslan, 2015: 77-78).

Bir toplumu kimin yöneteceği sorunu, kimlerin yönetici olabileceği hususu her zaman canlı bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaya verilen en eski yanıt Platon'a aittir. Ona göre, *“ya krallar filozof olmalıdır ya da filozoflar kral”* (Platon, 2002: 148). Platon'un bu yaklaşımı ile modern zamanlara kadar yöneticilere atfedilmiş olan seçilmişlik ve üstünlük niteliklerini içinde bulunduran temel bir bakış açısı ortaya konulmuş olmaktadır. Çünkü tarihsel süreçte, uzun bir dönem boyunca yöneticiler tanrısal ve aşkın niteliklere sahip, ayrıcalıklı kişiler olarak tanımlanmışlardır. Yöneticiler ile yönetilenler arasındaki bu eşitsizlik ise toplumsal düzenin garantörü olmuştur. Yöneticilere dair olan bu görüş, egemenliğin tanrısal düşüncesinden arındırılıp, dünyevi temeller üzerine inşa edilmeye başladığı zamanlarda bile varlığını korumaya devam etmiştir (Arslan, 2015: 78).

Marksizmin ortaya attığı en temel düşünce eşitsizliğin ortadan kaldırılması gerekliliği hususudur. Marx'a göre devleti, egemenliği ve hatta siyaseti birer doğal olgu

olarak görmek mümkün değildir. Marx 'ın teorisine göre, toplumsal yapı, hâkim üretim ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan sınıflar arasındaki çatışma üzerine kurulmuştur ve bu çatışmada üretim araçlarına sahip olan sınıf aynı zamanda toplumda egemen olan sınıf konumundadır. İnsanlığın tarihi her türlü eşitsizlik, sömürü ve sınıfın ortadan kaldırılması ile başlayacaktır (Marx ve Engels, 2004: 18).

Pareto 'ya göre elitler, herhangi bir toplum içinde var oluş koşulları, akılları ve zenginlikleri sayesinde diğerlerine oranla üstün bir çizgide yer alanlardır. Yani en iyi memurlar, en iyi avukatlar, en çok kazanlar, en iyi politikacılar (Pareto 1935'den aktaran Arslan 2015: 80). Sartori 'ye göre ise elitler, toplumun dikey yapılanması içinde en tepeye yerleşmiş olanları ifade eden gruptan oluşmaktadır (Sartori, 1996: 155-157).

Pareto, elitleri kendi içinde yönetimde söz sahibi olmaları-olmamaları bakımından ikiye ayırmakta ve buradan hareketle yönetici elit- yönetici olmayan elit şeklinde bir ayırım yapmaktadır (Pareto 1935'den aktaran Arslan 2015: 80). Dolayısı ile Pareto'ya göre toplum öncelikle elitler ve elit olmayanlar şeklinde ikiye ayrıldıktan sonra, elitler kendi içinde yönetimde söz sahibi olup olmamalarına göre ikiye ayrılmaktadır.

Pareto ile benzer bir kavramsallaştırma yapmış olan Mosca ise yönetici elit yerine yönetici sınıf kavramını kullanmaktadır. Ona göre tüm toplumlarda mevcut olan iki sınıf vardır: yönetici sınıf- yönetilen sınıf. Nicelik olarak her zaman sayısı daha az olan yönetici sınıf siyasal işlevlerin yerine getirilmesi ile yükümlüdür. Aynı zamanda bu yönetici sınıf iktidar tekeli elinde bulundurun ve onun imkânlarından faydalanan kesimi oluşturmaktadır (Mosca 1939'dan aktaran Arslan 2015: 81). Hem Pareto hem Mosca'nın önemle üzerinde durdukları ve asıl ilgilendikleri, siyasal gücü kullanan ya da siyasal gücü kullanabilecek konumda olan insan yığınları olarak elitlerdir. Bu iki yazar da her toplumda yönetenler ile yönetilenler arasında bir ayırım olduğu konusunda hemfikirdirler (2015: 81).

Elit teorisi, toplumu kesin bir şekilde birbirinden ayıran yöneten-yönetilen ikiliği yaratmakla birlikte, aslında sınıf içi hatta sınıflar arası yükselmelerin ya da düşmelerin yaşanabileceği hususunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Elitlerin dolaşımı ifadesi iki anlama gelmektedir. İlki, elitler ile elit olmayanlar arasındaki dolaşımdır. Buna göre yöneticilerin alt sınıflardan gelen aileler tarafından yenilenebilmesi mümkün olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında elitlerin kapalı bir sınıf olmadıkları, toplumun her kesiminden ailenin ya da kişinin dikey yükselme şansının veya alçalma durumunun olduğu ortaya çıkmaktadır. Elitlerinin dolaşımının ikinci anlamı ise, yönetsel pozisyonlarda ortaya çıkabilecek değişikliklere ilişkin yaşanmaktadır (2015: 84).

Teorinin diğer bir temsilcisi olan Robert Michels'e göre kurumlar var olmadan demokrasiden söz edilmesi mümkün olmamaktadır. Bir sınıfın, ister politik olsun ister siyasal, kendi amaçları ve çıkarları doğrultusunda toplumda istenç yaratabilmesi ancak kurumların varlığı ile mümkün olmaktadır. Bu kurumların da hiyerarşik olarak örülmüş, akılcı bürokratik örgütlenmeler yaratması bir zorunluluktur. Çünkü yönetimin yoldan çıkmasını önlemek yalnızca iyi örgütlenmiş bir bürokrasi ile sağlanabilmektedir (Michels 1966'dan aktaran Arslan, 2003: 116).

Her ne kadar Pareto, ortaya attığı kuram ile elitlerin dolaşımının mümkün olduğu noktasını ön plana çıkarmakta ise de, aslında bu kuramın odak noktası bir seçkin gurubunun düşmesi ve bunların yerini yine bir seçkin grubunun almasından ibarettir. Bu değişim sürecinde halkın sömürülen konumu ise değişmezliğini korumaktadır. Marx'ın sınıfsız toplum hayali Pareto'da herhangi bir önem teşkil etmez. Her ne kadar açık bir şekilde dile getirilmese de halk onun gözünde güdülen bir koyundan başka bir şey değildir. İşte tam da bu noktada seçkinler devreye girmektedir. Çünkü çobanlık vazifesini yürütecek kişi onlardır. Toplumsal değişim yeni ve eski seçkinlerin iktidar mücadelesinden ibarettir. Gelen ve giden seçkin daima halkın servetini sömürmektedir. Yaşanan tüm dolaşımdan sonra bir şekilde; fikirlerle, ideolojilerle, sistemlerle ve dinlerle birlikte eski ve yeni seçkinler yer değiştirir, halk için sömürü ise sonsuza dek var olmaya devam eder (Sarp, 2013: 111).

Elit teorisinin seçkinci bir kimliğe sahip olduğuna yönelik eleştirilere gelince, bu yaklaşım ideolojik açıdan nötr bir niteliktedir. Çünkü bu yaklaşımda elitler hiçbir zaman toplumsal hayattaki öteki bireylere kıyasla daha iyi, daha üstün, akli ve ahlaki yeterlilikleri bakımından daha gelişmiş bireyler olarak tanımlanmamıştır. Bu teoriye yöneltilecek bir başka eleştiri noktası ise onun faşizm ile arasında bağlantı olduğu noktasında karşımıza çıkmaktadır. Fakat elit teorisinin herhangi bir ideoloji ile arasında bağlantı olduğunu söylemek bir yanılsamadan ibaret olacaktır. Nasıl ki Marksist yaklaşım kendisine obje

olarak sınıfları seçip incelediği halde sınıfcı bir yaklaşım olarak suçlanamıyor ise, elit teorisi inceleme konusu olarak elitleri seçmiş olmasından ötürü elitist bir teori olarak yaftalanamaz (Arslan, 2003: 133).

3.5. Türk İktidar Seçkinleri

Stratejik toplumsal kurumların en üst konumlarını işgal eden bireyler olarak elitler, yalnızca güç ve toplumsal kaynakları elinde bulundurmamakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal-siyasal karar verme sürecinde söz sahibi olmaktadır. Toplumsal hiyerarşide en üst katmanda yer alan iktidar seçkinleri, yalnızca toplumda uyulması gereken kuralları belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda bireylerin oynayacağı rolleri belirlemektedirler (Arslan, 2004: 1).

Türk iktidar seçkinlerine yönelik olarak yapılan çalışmalar, Türkiye’de bir iktidar seçkinleri varlığının olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Türk iktidar seçkinleri dört gruptan oluşmaktadır: ekonomi elitleri, siyasi elitler, askeri elitler ve medya elitleri. Türk toplumunun iktidar yapısı içinde önemli bir yere sahip olan bu elitler, toplum için önemli olan sosyal, ekonomik ve siyasi kararların verilmesinde söz sahibi olmaktadır. Onlar yalnızca devleti ve karar verme sürecini kontrol etmek kalmamakta, birçok insanın yaşantısını ve elitlerin dolaşımı sürecini kontrol etmektedirler (Arslan, 2001: 135-164).

Türk iktidar seçkinleri iktidar, servet ve prestij bakımından toplumun en varlıklı bireylerini temsil etmektedirler. Onlar yalnızca insanların kaderini belirlemekle kalmamakta; toplumun, ulusun kaderinin belirlenmesinde söz sahibi olmaktadır. Sahip oldukları kurumsal güç ve yetki ile yalnızca servet, prestij ve statü gibi toplumsal kaynakları değil; karizma, zaman ve motivasyon gibi psikolojik ve bireysel kaynakları da kontrollerinde tutmaktadırlar (Giddens 1997’den aktaran Arslan, 2004: 5).

Günümüz Türk toplumunun iktidar yapısı incelendiğinde, toplumsal ve siyasi gücün çok sayıda birey ve elit grubu arasında dağılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte belirleyici ve etkin güç, az sayıda elit grubunun elinde yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda Türk iktidar seçkinleri büyük ölçüde benzer toplumsal kökenlere, benzer eğitim durumlarına ve benzer mesleki kariyerlere sahip kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Devlet mekanizmasını kontrol edenler, önemli kurumları yönetenler, toplum düzeninin şekillendirilmesinde görev sahibi olanlar ve hatta toplumsal yapıdaki değişmeye yöne verenler de yine onlardır (Arslan 1999'dan aktaran Arslan 2004: 6-9).

3.6. Devleti Kuran Parti: CHP

Değişen ve dönüşen dünyada Cumhuriyet Halk Partisi yüzyıla yaklaşan uzun ömrünü neye borçludur? Bir partinin bu kadar uzun süre hayatta kalmış olması hangi nedenlere bağlı olarak açıklanabilir? Bu sorulara verilebilecek en kestirme yanıt, partinin kendisini kurduğu devlet ile özdeşleştirmiş olması ve varlığını devletin varlığına bağlamış olması şeklinde ortaya atılabilmektedir. Fakat değişen dünyada devletin sabit ve değişmez bir unsur olarak kalmayacağı hususu göz önünde bulundurulduğunda bu soruya verilmesi gereken yanıt da farklılaşmaktadır. Bu noktada CHP'yi ayakta tutan iki unsurun niteliği önem teşkil etmektedir: ideoloji ve partinin kurumsal yapısı (Uzun, 2010: 127).

Türk siyasal hayatında kurucu ideoloji de bir partinin kurumsal yapısı da hiçbir zaman zannedildiği kadar sert bir yapıya sahip olmamıştır. Parti ideolojik olarak değişse de Kemalist olma iddiası sürdürülmeye devam edilebilmiştir. Zaten partiyi uzun süre ayakta tutan da siyasal hayattaki değişimlere ayak uydurabilme yeteneği olmuştur. Fakat bu durum, İnönü dönemi de dâhil olmak üzere her dönemde parti yönetiminin, muhalifler tarafından Atatürk'e sadık kalmamakla suçlanması sonucunu doğurmuştur (2010:128).

3.6.1. İsmet İnönü ve “Ortanın Solu” Söylemi

CHP öncelikle Atatürk'ün partisidir (Kili, 1976: 47). 10 Kasım 1938'de Ulu Önder'in vefat etmesinin üzerinden geçen bir aylık süreden sonra Kurultay toplanmıştır. Toplanan kurultayın temel amacı bellidir: yeni parti liderini seçmek. Seçim sonucunda partinin yeni lideri İsmet İnönü olmuştur. İnönü'ye seçimden kısa bir süre sonra değişmez genel başkan ve Milli Şef unvanları verilmiştir (Karpat, 2015: 65).

Atatürk'ün ölümü ile Cumhuriyet'in kuruluş devri tamamlanmış ve bu tarihten sonra yeni bir döneme girilmiştir. Cumhuriyet öncesinde var olan halk-yönetici ayrımı, bu dönem itibari ile daha da belirgin hale gelmiştir. Yeni ile eskinin kaynaştırılması fikrinin

temelleri Atatürk döneminde atılmış olsa, bu fikrin olgunlaşma evresi için İnönü dönemini beklemek gerekmiştir. Her ne kadar İnönü' nün cumhurbaşkanlığı döneminin ilk altı yılı aşırılıkların yaşandığı yıllar olarak gün yüzüne çıkmaktaysa da, toplumdaki Osmanlı-İslam benliği ve kişiliğinin inkılaplar ile bağdaştırılma çabası devam ettirilmiştir (Karpat, 2016b: 162).

İnönü devrinin ilk yılları incelendiğinde, O'nun partinin başına geçiş tarihi ile 1950 yılına kadar olan sürecini ikiye ayırmak gerekmektedir. Bu ayırmadan hareketle 1945 yılına kadar olan süreçte İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi, bu tarihten sonra ise çok partili rejime geçişte yaşanan çalkantıların sebep olduğu bunalımların etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Çok partili döneme geçiş ile birlikte yaşanan süreçte, CHP Hükümeti iki noktada ağır eleştirilere maruz kalmıştır: aşırı devletçilik ve laikliğin eksik veya yanlış uygulanması. Bu eleştiriler partinin halk ile arasındaki mesafeyi daha keskin bir hale getirmektedir. Sonunda, CHP iç tüzüğünde ve programında yapmaya başladığı değişiklikler ile daha normal bir parti görünümüne almaya başlamış ve bu sayede halk ile yakınlaşmaya başlamıştır. 1947-49 tarihleri arasında din okullarının yeniden açılmasına müsaade edilmesi ise bu durumun somut bir örneğini oluşturmaktadır. Bu çabaya rağmen DP ile CHP bu dönem itibari ile kıyaslandığında, her iki partinin Cumhuriyet'e ve Atatürk'e saygı konusunda hemfikir olduğu, ancak DP'nin aşağıdan yukarıya teşkilatlanmış bir yapısı olduğu halde, CHP'nin yukarıdan aşağıya teşkilatlanmış bir kuruluş olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca DP orta sınıfa ve köylü kesime dayanmasına karşılık CHP, bürokrasiye, okumuş zümreye, zengin olmuş tüccarlara, büyük toprak sahiplerine ve aşiret reislerine dayanmaktadır (2016b: 162-168).

Çok partili hayata geçiş ile birlikte değişim mevzusu sürekli olarak CHP'nin gündemini teşkil etse de, devletle bütünleşen parti olma niteliği ve onun ile başlangıçta kurulan bağın çözülmeye başladığını söylemek mümkün değildir. CHP'de yankı bulan değişim ihtiyacının sebebi ise DP'ye kaptırılan iktidarı yeniden elde etme amacı ile ilişkili görülmektedir. Bu dönem itibari ile elde edilen her başarısız sonuç, nihayetinde iktidar mücadelesinde ve parti içi rekabette bir değişime gidilmesi gerekliliği noktasını daha önemli hale getirmektedir (Altunoğlu, 2014: 17-19).

İktidardan muhalefete düşen CHP, DP'nin 1950'li yıllar boyunca gün geçtikçe otoriterleşmeye başlayan iktidarı karşısında çareyi demokrasiye daha güçlü bir şekilde sarılmaktan yana bulmuştur. Siyasal hayatta DP'nin sertleşen uygulamalarına karşılık CHP her geçen gün hukuk devleti vurgusunun daha ateşli savunuculuğunu yapmaktadır. Partinin gerçek anlamda seçmen kitlesine hitap ettiği politikaları ise 57 seçim bildirgesinde yer almaktadır. Bu dönemde yoğun bir şekilde yaşanan parti içi mücadele, parti politikalarının toplumun ihtiyaçları ile uyumlulaştırılması sonucunu doğurmuştur. Fakat bu seçim bildirgesinin elit içi çatışmanın izlerini tam anlamı ile sildiğini söylemek her ne kadar doğru bir ifade olmasa bile, yeni halkçı söylemleri bünyesinde barındırdığını göz ardı etmemek gerekmektedir (Uzun, 2010: 144-145).

1950-1960 yılları arasında belirgin şekilde hissedilen değişim vurgusunun arkasındaki temel neden partiyi geniş halk kitlelerine açarak yeniden iktidara gelebilme arzusunda karşılık bulmaktadır. Halkın desteğini alma noktası işin içine girdiğinde tek parti döneminin CHP'si ile sonrasındaki arasında önemli bir ayrımın olduğu ortaya çıkmaktadır. Önemle üzerinde durulan konular olarak hukuk devleti, bireysel hak ve özgürlükler, yoksulların, dışlanmışların desteğini almama arzusu, bu dönemde yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Tüm bunlar ise aslında halka gitme yolunda atılmış birer adımın timsali olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası 1950-60 dönemi 'halka gitmenin' mümkün yollarının arandığı bir dönem olarak yankı bulmaktadır (Altunoğlu, 2014: 26).

1957 yılı seçimlerinden, kendisinden önceki iki seçime oranla daha büyük başarı ile çıkmış olan CHP'nin, yapmış olduğu siyasete toplumsallaşma yönünde ivme kazandırması olumlu bir şekilde katkı sağlamış olmaktadır (Güngör, 2004: 200). Darbe sonrasında yapılan 1961 seçimlerinde, yine bir önceki oy oranı (%37) korunmaktadır. Türk siyasi tarihinde darbecilerin yanında olanlar her zaman kaybetmeye mahkûm olan taraf olarak karşımıza çıkmaktadırlar. CHP ise, darbeden sonraki ilk seçimde onlarla hareket ettiği halde böyle bir durum yaşanmamıştır. 1960'ı diğerlerinden farklı kılan en temel unsur, CHP'nin toplumsal değişimi ilk kez yakalamış olmasıdır (Uzun, 2010: 145-146).

61 seçimleri sonrasında iktidarda kalışında askerinin desteğini alan parti, yaşanan bu durum ile toplumsal desteğini yeniden zayıflatmış olmaktadır. Çünkü CHP iktidarda iken taşra ile olan bağını koparmaktadır. 1961 ile 1965 arasında tesis edilen CHP iktidarı,

değişim hamlesinde yeniden bir geri dönüş yaşanmasının sebebi olmaktadır. Çünkü bu dönemde CHP iktidarı tek parti dönemindeki politikalarına dönüş yapmıştır (Altunoğlu, 2014: 27).

1965 seçimlerinden önce CHP, siyasi yelpazedeki konumunu belirginleştirecek bir kavramı ortaya atmıştır: Ortanın Solu. Kavramın ilk ortaya çıkışını 1960'lı yılların başına kadar geri götürmek mümkündür. Fakat bu kavramsallaştırmanın siyaset literatürüne girişi, İsmet İnönü'nün 65 seçimleri öncesinde, 29 Temmuz 1965 tarihinde Abdi İpekçi'ye verdiği bir mülakat ile netlik kazanmıştır. İnönü, "*CHP'nin siyasi yelpazedeki yerinin ortanın solu*" olduğunu ifade etmiştir. Bu kavramın ortaya atılmasının ardında temel olarak yer alan üç düşünce bulunmaktadır. Bunlardan ilki, siyasi yelpazedeki konumunu belirgin hale getirmek, ikincisi aşırı sağ ve aşırı sol eğilimler arasında bir barikat görevi görmek suretiyle varlığını ortaya koymak ve sonuncusu, sosyal refah devleti uygulamalarını ön plana çıkartacak olan bir program ileri sürebilmek (Gülteginil, 2008: 196-199).

Ortanın solu söylemini geliştiren CHP, 12 Mart 1971 Muhtırası ile sivil yönetime son verilmesi üzerine bu durumdan üzerine düşen payı almış ve siyaseten iki ana çizginin ortaya çıkması söz konusu olmuştur: İsmet Paşa ve başını çektiği ekip darbeye destek verirken, başında Ecevit'in bulunduğu demokratik solcular darbeye karşı çıktıkları için, bu iki grup arasında sert bir muhalefet başlamıştır (Övür, 2011: 6).

Askeri cuntanın CHP'li Nihat Erim önderliğinde bir hükümet kurması ve İnönü'nün kurulan bu hükümete destek vermesi karşısında Ecevit, genel sekreterlikten istifa ederek sert bir şekilde tavrını ortaya koymuştur. Çünkü CHP'nin ordu ile olan birlikteliği, onun halk gözünde var olan seçkin iktidar konumunu bir kez daha gün yüzüne çıkarmak anlamına gelmektedir. İnönü-Ecevit arasında girilen bu yol ayrımının çözüme kavuşturulması ancak kongre ile mümkün olabilmiştir ve 1972 tarihli 5. Olağanüstü Kongre, Bülent Ecevit'in partinin başına geçmesi ile sonuçlanmıştır (Ahmad, 2010: 389).

3.6.2. Bülent Ecevit ve “Demokratik Sol” Söylemi

Tek parti döneminden sonra 1973 seçimleri ile tek başına iktidara gelme şansını yeniden yakalayan CHP, “*bu düzen değişecek*”, “*toprak işleyenin, su kullananın*” sloganları ile halkla buluşan bir söylem yaratarak tarihinin en önemli çıkışını yapmış olmaktadır. Bu şekilde parti bir kez daha köklü bir değişim sürecine girmiştir. Fakat tek parti döneminin altı okuna sadık kalınmış, yeni sosyal demokrat politikalar devreye sokulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın karşılığı ise seçim sonuçları ile alınmıştır. Türk toplumu ile buluşan Halkçı Ecevit, 1973 seçimlerinde aldığı %33 ‘lük oy oranını, 1977 yılında yapılan seçimlerinde %41,6 ‘ya çıkartarak tarihi bir başarıya da imza atmıştır (Övür, 2011: 6).

İnönü döneminde ortanın solu söylemi statükoyu koruma amacına hizmet etmekteyken, Ecevit döneminde terimi, daha reformist anlamlara gelebilecek şekilde kullanmak amaçlanmıştır. Bu amaç ile kavramı siyasal program içerisinde daha açık bir şekilde ifade eden kişi Ecevit olmuştur. Ona göre bu kavram her şeyden önce CHP’nin elitizm ile hesaplaşmasının adıdır. CHP halka gitmeli, halkı hor gören, ona tepeden bakan elitist kadro yerine halkla bütünleşen ve kaynaşan bir CHP yaratmak temel gaye olmalıdır (Ecevit, 2009: 13).

1970’li yılların başından itibaren yavaş yavaş ortanın solu kavramının yerini demokratik sol kavramı almaya başlanmıştır. Kavram, 1974 yılında yapılan kurultay ile parti tüzüğüne girerek resmi şeklini almıştır. Ortanın solundan demokratik sola doğru yapılan evrim ile, CHP’de 1965 yılı itibari ile başlayan değişim ve dönüşümde mevcut olan belirsizlikleri ortadan kaldırmak hedeflenen temel amaçtır. Aynı zamanda kavramın demokrasi vurgusunun altını çiziyor olması da bu değişimin sebeplerinden birini oluşturmaktadır (Ecevit, 2010: 33).

Demokratik solun ana damarlarını, halka ve özgürlükçü demokrasi anlayışına verilen önem ortaya çıkarmaktadır. Ecevit halkı, “*daha çok bedensel veya düşünsel emeği ile yaşamını kazanmak zorunda olan, tek başına sahip olduğu olanaklar ile toplum içerisinde ve devlet katında fazlaca bir etkinliği olamayan insanların toplumu*” şeklinde ifade etmektedir. Buna karşılık, bir şekilde herkesten farklı imtiyazları elde etmiş olanlar,

demokrasinin ortaya koyduğu eşitlik ilkesinin ötesinde güç sahibi durumuna ulaşmış olanları halk kavramının dışında tutmak gerekmektedir (2010: 5).

Ecevit'in parti başına geldiği günden itibaren farklılık yaratmasının temel nedenini, o güne kadar hâkim olan devletin halkın üstünde ve ona yön veren bir kurum olması düşüncesinin artık değişikliğe uğramaya başlaması noktasında aramak gerekmektedir. Ecevit iktidarı ile birlikte devlet artık, halkın hizmetinde ve altında olan, bir aygıt olarak görülmeye başlanmıştır. Sahip olunan bu zihniyetin arkasında yatan temel saik, tek parti döneminde var olan devlet-halk karşıtlığını ortadan kaldırmak ile ilişkilidir. Özgürlükçü demokrasinin tesisi ile halkın yönetimde söz sahibi olmasının önündeki engellerin kaldırılacağı düşüncesi dönemin zihniyetini oluşturmaktadır. Özgürlükçü bir demokratik yöntem ile halka ulaşmak Ecevit'in CHP'sinin ya da demokratik solun ulaşmak istediği nihai hedefi şekillendirmektedir (Altunoğlu, 2014: 36-37).

12 Eylül 1980 İhtilali ile siyasi partilerin kapatılması, CHP'nin de tarihinde ilk kez kapatılması sonucunu doğurmuştur. Bu durum merkez sol içinde yeni partileşme arayışlarının başlamasına neden olmuştur. 1983 yılında ilk olarak Halkçı Parti'nin (HP), ardından Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) kuruluşu, sosyal demokrasinin Türkiye'deki rotası açısından, yaşanan önemli gelişmeler olarak anılmaktadırlar. Bu iki partinin 3 Kasım 1985 tarihinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşmesi, CHP tarihinde hep var olan kadro-ideoloji çatışmasının bu parti de devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Baykalcılar, Yenilikçiler ve İnönücüler' den oluşan hizipler arasındaki iktidar mücadelesi, altı okun reddi ya da kabulüne yönelik tartışmalarda varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Altunoğlu, 2014: 39-40).

3.6.3. Deniz Baykal ve “Yeni Sol-Kemalist Sol” Söylemi

12 Eylül sonrası kapatılan CHP, kapatılmasının üzerinden geçen 12 yılın sonunda, 9 Eylül 1992 tarihinde, yeniden açılmıştır. 80'li yılların sonu ve 90 yılların başında tüm dünyada yaşanmakta olan değişime Türkiye de tepkisiz kalmamıştır. Ancak bürokratik vesayetçi yapının bu sürece tepkisi farklı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yapılan tercih çağın ruhuna kendini yenileyerek ayak uydurmak yerine, vesayetçi dinamiklere yasalanarak mevcut sistemin ömrünü uzatmaktan yana olmuştur (Övür, 2011: 7).

SHP kurultaylar partisi olarak anılmaktadır. Bu dönemde Deniz Baykal, Erdal İnönü karşısında üç kez aday olmasına rağmen hiçbir şekilde ona karşı üstünlük sağlayamamıştır. CHP açıldıktan sonra yapılan ilk kurultayda ise Baykal partinin dördüncü genel başkanı olma unvanını kazanmıştır. Partinin yeniden ortaya çıkışı ile SHP ve DSP'den sonra üçüncü bir sol partinin inşası hedeflenmektedir. Fakat bu düşüncenin aksine Baykal, her partinin kendi kulvarında yarıştığı yeni bir sol parti yaratma niyetindedir. Bu dönem itibari ile partinin sloganı “*yeni sol*” olmuştur. Bu slogan ile geçmişle cesurca hesaplaşmak ve geleceği dünde aramaktan vazgeçileceği vaat edilmektedir (Uzun, 2010: 156-157).

Yeni sol sloganı ile ortaya çıkan strateji ancak 1999 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bu tarihten sonra ise yeni bir söylem yaratılmıştır: Anadolu Solu. CHP'nin 1992 yılında yeniden kuruluşundan 1999 yılına kadar geçen süre, birinci Baykal dönemi olarak anılmakta iken, 99 sonrası ise ikinci Baykal dönemini ifade etmektedir. Yeni sol sloganı ile girilen ilk dönemin özelliği, partiyi kısa vadeli düşünmekten ve elitist köklerden arındırma girişimleri olmuştur. Anadolu solu ile başlayan ikinci dönemde ise Baykal, çareyi geçmişe-atalarımıza dönmekten yana görmektedir (Altunoğlu, 2014: 43).

1999-2002 yılları arasında ortaya atılan Anadolu solu kavramının ömrü üç yıl ile sınırlı olmuştur. 2002'den sonra Baykal döneminin son evresinde ise “*Kemalist sol*” söylemi açığa çıkmaktadır. Bu söylemin belirgin özelliği, yenilikçi söylemin artık terk edilmiş olması noktasında önem kazanmaktadır. CHP bundan sonra laik, ilerici ve cumhuriyetçi olmayan tüm kesimleri vatan haini olmakla suçlamaktadır (Ete ve Eşkinat, 2013: 16).

94 yılında yapılan yerel seçimler ile üç kola ayrılmış durumda olan solun seçim başarısızlığı gün yüzüne çıkmış olmaktadır. SHP, tek çarenin CHP ile birleşmekten geçtiğini görmüş, nitekim iki parti 1995 yılı başında birleşmiştir. Baykal, 95 seçimlerinin hemen öncesinde, o güne kadar üzerine gidilmekte tereddütler yaşanan bir mevzu olan güneydoğu sorununu “*kürt sorunu*” olarak tanımlamıştır. Ortaya atılmış olan yeni sol sloganına uygun olarak, kültürel çoğulculuk vurgusu yapılmakta ve teröre karşı olağandışı yönetim eleştirilmektedir. Fakat Baykal'ın güttüğü bu siyasetinin toplumsal destek

gördüğünü söylemek doğru değildir. Nitekim yapılan seçimin sonuçları CHP için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Uzun, 2010: 157-158).

2000'li yıllara gelindiğinde, 3 Kasım 2002'de yapılan seçim sonucunda sahip olunan %34' lük oy oranı ile Ak Parti tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu tarih bir dönüm noktası niteliğini teşkil etmektedir. Çünkü bundan sonra CHP, daha sert bir politika tavrı ile siyasetini sürdürmeye başlamıştır. Toplum sorunlarının merkeze alınmasından ziyade, daha çok laik cumhuriyetin korunması düşüncesi merkeze yerleştirilmiştir. Baykal, Türkiye'yi demokrasi ve özgürlükle buluşturacak olan her girişimle arasına set koymaktadır. Aynı zamanda Ak Parti'nin iktidarda olduğu yıllar boyunca vesayetçi kurumlara sahip çıkan Baykal, CHP'yi neredeyse tek parti dönemindeki mevcut yapısına yeniden döndürmüş olmaktadır (Övür, 2011: 8).

Deniz Baykal döneminde CHP, %20'leri bir türlü aşamamıştır. Fakat bu oy oranı Baykal tarafından her zaman yeterli görülmüştür. Çünkü ona göre CHP'nin asıl amacı, rejimin değiştirilmesine engel olmaktır. Baykal, sürekli olarak %20'lerde seyreden oy oranının ve muhalefette yer almanın önemli unsurlar olduğuna işaret etmektedir (2011: 9).

Tarih 29 Mart 2009 yerel seçimlerini gösterdiğinde, ilk kez halka dokunan bir siyaset dili, gerçek anlamda devreye girmiştir. Bu dönemde İstanbul İl Başkanı olan Gürsel Tekin ile İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu ikilisi yeni bir siyaset dili yaratarak birçok ilke imza atmışlardır. Sonuçta, ortaya rejimi savunan CHP ile halkı buluşturan iki siyasi aktör çıkmıştır (2011: 9).

Kısacası, 1992'den 2010 yılına kadar sürmüş olan Baykal dönemi üç evreye ayrılmaktadır. Her bir evrede yaşanan değişim macerasının en özet anlatımı, sosyal demokrat ilkelerin merkeze alınması ile başlatılan değişim arzusu ve yeniden CHP'nin mirası ile özdeşleşmek zorunda kalınmış olmasında ifadesini bulmaktadır. Bu durum, 12 Eylül öncesinde yaşananların bir benzeri niteliğini teşkil etmektedir (Altunoğlu, 2014: 43).

3.6.4. Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı: Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi

CHP'nin toplumsal desteğini arttırma, iktidar alternatifi haline gelebilme veya en azından daha güçlü bir şekilde muhalefet yapma eylemlerinde AK Parti karşısında yetersiz kalması, AK Parti karşıtı olan çevreler tarafından CHP'ye yönelik rahatsızlığı arttırmaktadır. CHP'nin daha güçlü bir muhalefet sergileyerek siyasal arenada yer alması görüşü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu inanış ile atılan ilk adım genel başkanın değiştirilmesi yönünde olmuştur (Ete, 2010: 16).

Deniz Baykal'ın istifası ile boşalan CHP genel başkanlığı koltuğuna parti içindeki tüm grupların ortak adayı olarak Kemal Kılıçdaroğlu getirilmiştir. Kılıçdaroğlu parti için kan değişimi ya da yeni bir başlangıç anlamı taşımaktadır (Tosun, 2010: 31). Kılıçdaroğlu, genel başkan seçildiği 33. Kurultayda yaptığı konuşmada, *“yoksulların, ezilenlerin, işçilerin emekçilerin haklarını korumak için geliyoruz”* diyerek, tıpkı ortanın solu ve demokratik sol söylemlerinde yapılmaya çalışıldığı gibi, CHP'yi elitist bir parti olmaktan çıkartıp, onu toplumdaki dezavantajlı kesimlerden yana bir pozisyona yerleştirmek istediğinin ilk işaretlerini vermektedir. Yani Kılıçdaroğlu ile CHP, bir kez daha halka gitme eğilimine yönelmektedir. Nitekim bu davranışın somut örneği, 30 Ekim 2012 tarihli grup konuşmasında daha net şekilde açığa çıkmaktadır. Kılıçdaroğlu, *“gücümüz halktır, halka gideceğiz, halkla beraber yürüyeceğiz”* derken aslında yeni CHP'nin ana gövdesini nasıl şekillendireceğini ifade etmektedir (Altunoğlu, 2014: 46).

Kılıçdaroğlu iktidarı döneminde CHP gündeminde ağırlıklı olarak yer tutan gündem maddeleri şunlar olmuştur: yoksullukla ve yolsuzlukla mücadele, gelir dağılımındaki adaletsizliklerle mücadele, taşeron işçiliğe son verme, grev ve örgütlenme hakkından yana olma ve işsizlikle mücadele. Tüm bu üzerinde durulan meseleler hem mevcut iktidara yönelik bir eleştiri hem de halka gitme söyleminin hayata geçirilmesi olarak ifade edilebilir. Fakat Kılıçdaroğlu'nun gündemini yalnızca bunlarla sınırlandırmak doğru değildir. Bunlar dışında sıklıkla, insan hak ve özgürlükleri, ifade özgürlüğü, daha ileri bir demokrasi anlayışının tesisi, yargı bağımsızlığı gibi meseleler üzerinde de durulmuştur (2014: 46).

3.6.5. Baykal'dan Kılıçdaroğlu'na: CHP'den Yeni CHP'ye

2002 ile 2010 yılları arasında iktidarda olan AK Parti'nin sahip olduğu politikalar, CHP'nin aynı dönemde daha laik, Kürt meselesinin çözümüne şüpheyle yaklaşan ve vesayetçi denetimin sürdürülmesinden yana olan bir tavır almasına neden olmuştur. Bu bakımdan özellikle 2002-2010 yılları arasında Cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğu görüşünden hareketle laiklik vurgusu daha sık yapılmaya başlanmıştır. Ancak sahip olunan bu zihniyete, istediği toplumsal desteği bulamayan parti, siyasetini toplumsal taleplere uydurmak yerine, belirli bir kesimin talepleri üzerine yoğunlaşarak yapmayı tercih etmiştir (Ete ve Eşkinat, 2013: 6).

Kılıçdaroğlu'nun partinin başına geçişi hem CHP tabanında hem de toplumda müthiş bir rüzgarın esmesine sebep olmuştur. Ancak partinin başına geçtiği an itibari ile bu durumun, Kılıçdaroğlu'nun ismiyle anılacak dördüncü bir dönemi mi teşkil edeceği, yoksa Baykal sonrası dönem olarak mı nitelendirileceği belirsizdir. Yürütülen 12 Eylül anayasa referandumunda Kılıçdaroğlu, Baykal'ın CHP'sinin hayır kampanyasını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Kılıçdaroğlu'nün söylemleri birçok yenilik içermektedir. Türban meselesi ve genel af mevzusunun dile getirilmiş olması eski ile kıyaslanamayacak kadar ileri adımlardır. Özellikle devletin İmralı'da PKK lideri Öcalan ile görüşmesi ve Kılıçdaroğlu'nun bu konuda "*önemli olan ne görüşüldüğüdür, devlet tabii ki görüşebilir*" şeklinde yaptığı açıklamalar ise Baykal dönemi ile kıyaslandığında devrim niteliğindedir (Övür, 2011: 12).

Partinin yeni lideri Kılıçdaroğlu, amacının yalnızca CHP'yi yenilemek olmadığını, onu aynı zamanda iktidara taşımak olduğunu vurgulayarak, Baykal'dan farklı bir misyon yüklediğini belirtmektedir. Zira Baykal, muhalefet görevinin önemini vurgulamakta ve iktidara gelmeyi amaç edinen bir politika gütmemektedir. Bu dönem itibari ile rejim ve laiklik vurgusunun yerini işsizlik, yoksulluk ve yoksulluk gibi sosyal adalet temelli meseleler almıştır. Kılıçdaroğlu'nun partiye katkısı yalnızca bu söylemsel nitelikte meydana gelen değişimler değildir, yeni bir siyasal iletişim dili de getirilmiştir. Yani sözlerinde meydana gelen içerik değişimi aynı zamanda sözün söylenme biçimini de değiştirmiştir. Mesaj verici olarak Baykal'ın ağızından çıkan kimi ifadeler alıcı olan toplum

tarafından işitilmemektedir. Fakat bu mesajlar, Kılıçdaroğlu tarafından dillendirildiğinde toplum kesimleri tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır (Kömürcü, 2011: 39).

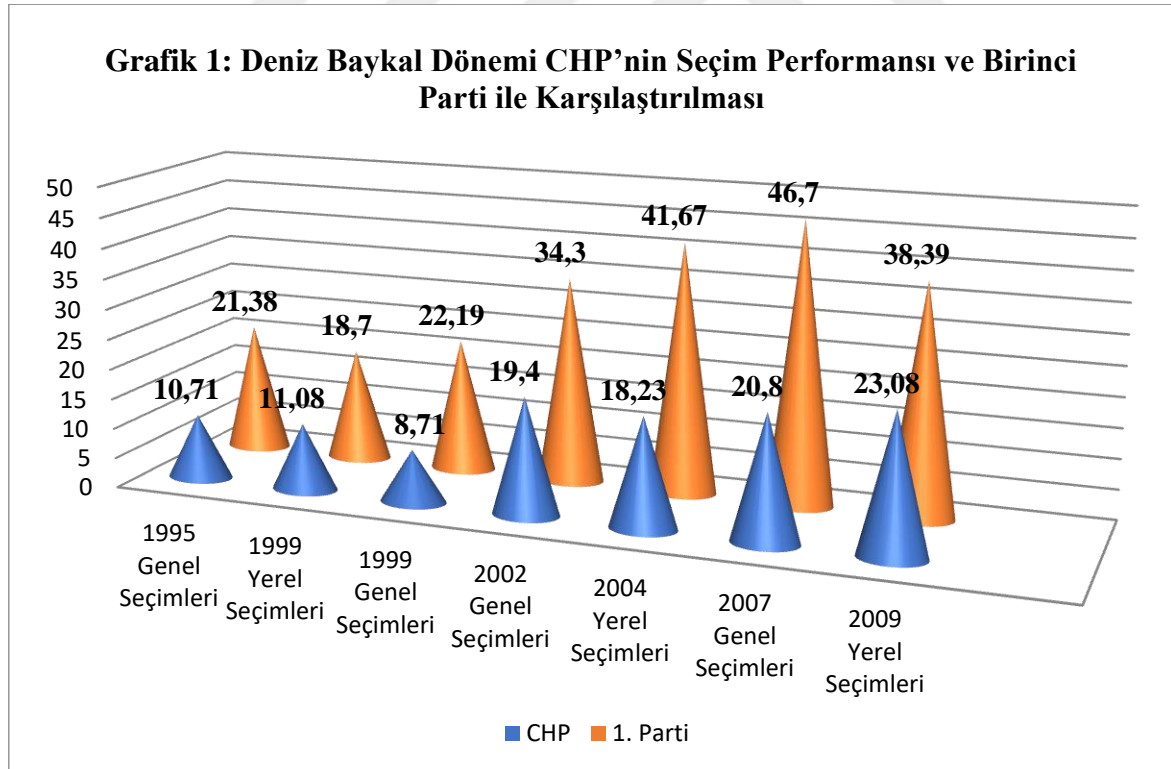
CHP’de değişim mevzusu söz konusu edilirken, değişime öncülük eden siyasi aktörlerin kimlikleri de üzerinde durulması gereken bir noktayı teşkil etmektedir. Çünkü değişime öncülük eden siyasi aktörlerin kimliği, aynı zamanda değişimin rotasını belirlemektedir. Bu perspektiften, sürece Kılıçdaroğlu ve CHP Genel Başkan Yardımcısı Gürsel Tekin’in öncülük ettiği ortaya çıkmaktadır. Onların bu niteliği, 1947 yılından beri CHP’nin değişimine öncülük edenlerden çok farklı olduklarını simgelemektedir. Devleti ve rejimi koruma üzerine kurulan ve ara ara halka yaklaşan CHP, ilk kez ötekileştirdiği kesimler içinden gelenler tarafından değişim serüvenine dahil edilmektedir. Yeni CHP söylemi ile çıkılan yolda Kılıçdaroğlu-Tekin ikilisi, kısa bir süre içinde farklı siyasi aktörleri CHP safına katarak, bu durumu daha belirgin bir hale getirmişlerdir. (Övür, 2011: 13).

Kılıçdaroğlu’nun CHP Genel Başkanı olmasını takiben sağladığı en büyük avantajlarından biri, Baykal’dan sonra CHP’nin başına gelmiş olmasıdır. Çünkü Baykal parti başında bulunduğu yıllar boyunca CHP’nin potansiyel kitlesine ulaşamayıp oylarını arttıramamış, parti içi muhalefeti tam anlamı ile bastıramamış ve AK Parti karşısında başarılı bir muhalefet sergileyememiştir. Baykal’ın güttüğü hırçın ve uzlaşmaz politikanın Kılıçdaroğlu’na olumlu yönde avantajları olacağı düşünülmektedir (Ete, 2010: 18). Baykal liderliğindeki CHP’nin toplumsal tabanını kentli orta ve üst sınıflar oluşturmaktadır. Partinin yeni lideri Kılıçdaroğlu’nun iddiası ise laiklik ve rejim kaygısı güden bu kitle ile emekçileri, kent yoksullarını kaynaştırmak noktasında açığa çıkmaktadır (Kömürcü, 2011: 40).

CHP’nin iç politikadaki temel sorunlara yaklaşımına değinilecek olursa, ilk olarak Kürt meselesinin ele alınması gerekmektedir. Baykal döneminde 2000’li yıllara damgasını vuran ulusalcı çizgiye yeniden bürünen CHP, Kürt sorunu ile ilgili atılmak istenen her adıma sert bir şekilde tepki vermiştir. Bu durum CHP’nin devletçi çizgisini muhafaza ettiğini göstermektedir. Kılıçdaroğlu ile başlayan yeni dönemde ise kıyılara ve kent merkezlerine sıkışan seçmen kitlesini kaybetmemek adına ilk olarak bu mesele ile ilgili ürkek bir siyasi duruş sergilenmiştir. Kürt demeden, “*üçüncü yol*” denilerek yeni bir yola

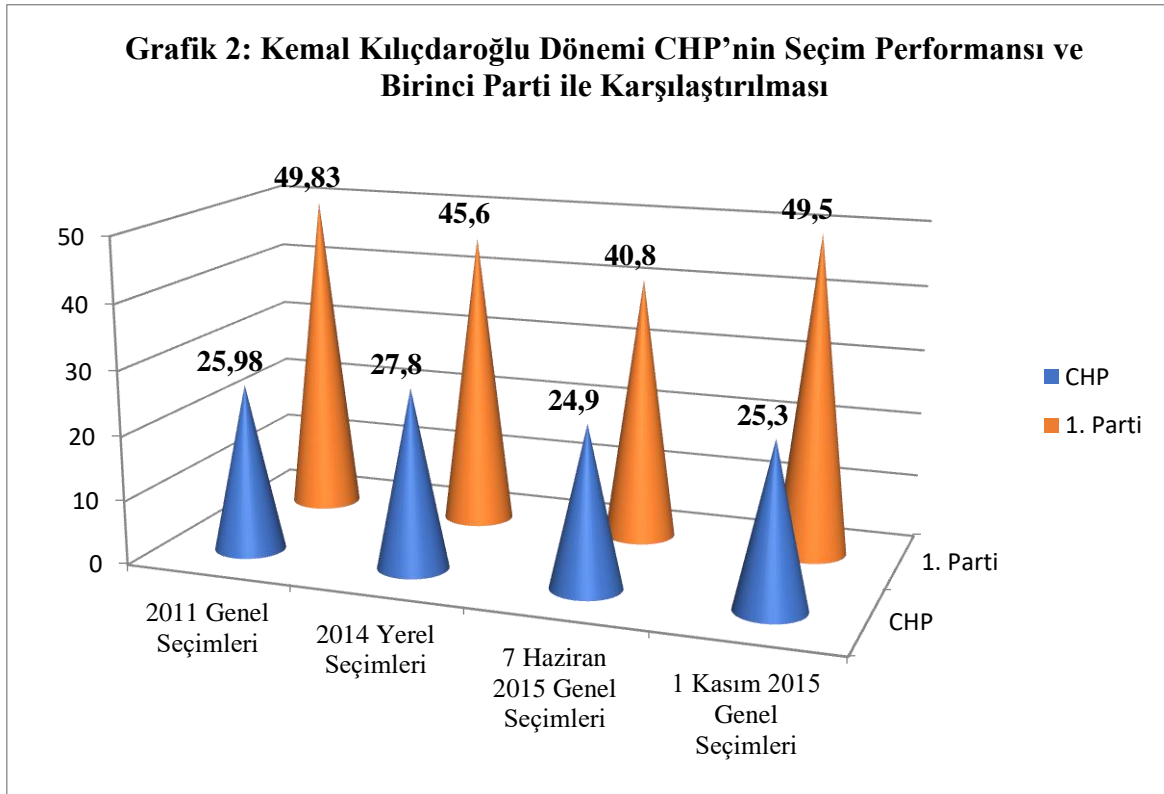
doğru adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu adımların en önemlisi, Kılıçdaroğlu'nun bölgeye gitmesi, daha önce yapılmayanı yapmayı denemesi, bölge ile iletişim kurmaya çalışması olmuştur (Övür, 2011: 17).

Kılıçdaroğlu'nun yeni CHP'si yalnızca Kürt meselesinde değil, sivil-asker, yargı ve Avrupa Birliği'ne bakış konusunda da ortaya yeni yaklaşımlar koymuştur. Eski CHP ile kıyaslandığında Yeni CHP'nin daha açılımcı bir siyaset anlayışı ile yol aldığı görülmektedir. CHP'nin hep askere yakın olan çizgisinde Kılıçdaroğlu tarafını sivil çizginin önemine vurgu yaparak netleştirmektedir. Temkinli olmak ile birlikte, 1960 darbesi de dahil olmak üzere tüm darbelere karşı bir duruş sergilenerek yeni bir tavır ortaya konmaktadır. Baykal döneminde neredeyse hiç üzerinde durulmayan AB ile ilişkiler konusunda yeni CHP, eskisiyle arasındaki farkın en net şekilde ortaya konduğu durumu yaratmaktadır. CHP-AB ilişkileri Kılıçdaroğlu döneminde kurumsal bir zemine oturtulmuştur (2011: 18).

Kaynak: www.ysk.gov.tr (Yazar tarafından düzenlenmiştir).

Baykal'ın CHP'si ile Kemal Kılıçdaroğlu'nun Yeni CHP'sinin karşılaştırılmasında girilen seçimlerde alınan oy oranlarının karşılaştırılması ortaya atılan değişimin ne denli gerçekleştiğinin anlaşılmasında fayda sağlayacaktır. Buna göre ilk olarak grafik 1'de Baykal'ın CHP'nin lideri olduğu dönemde girilen seçimlerde aldığı oy oranları, seçimde birinci olarak çıkan diğer parti ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Grafik 2'de ise Kılıçdaroğlu'nun partinin lideri olduğu 2010 yılı sonrasında yapılan seçimlerde aldığı oy oranı yine birinci parti ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Kaynak: www.ysk.gov.tr (Yazar tarafından düzenlenmiştir).

Deniz Baykal'ın girmiş olduğu son genel seçim olan 2007 seçimi ile Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğinden sonra ilk kez girmiş olduğu seçim olan 2011 genel seçimlerinin karşılaştırılması önem arz etmektedir. Baykal'ın, 2007 Seçim Bildirgesi'nin girişinde, “ *Ulus devlet-Üniter Devlet-Laik Cumhuriyet Atatürk Türkiye'sinin kuruluşunun temel taşlarıdır*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, “ *Anayasa'mızın değiştirilemez kuralları içerden ve dışardan tehdit altındadır(...) Atatürk İlke ve Devrimleri ve Cumhuriyetimizin çağdaş kazanımları yıpratılmaktadır*” deniyordu.

Kılıçdaroğlu'nun 2011 Seçim Bildirgesi'nde ise Anayasanın değiştirilemez kuralları da ulus devlet-üniter devlet kavramlarına da yer verilmemiştir. Kılıçdaroğlu'nun seçim bildirgesinde; *“özgürlükçü demokrasi, eşitlik ve toplumsal dayanışma, barış demokrasi ve kalkınma temelli dış politika”* kavramlarına yer verilmiştir (Özlü, 2015: 25).

2007 ve 2011 seçim bildirelerinde ortaya konan farklılıklar, seçim sonuçlarının da farklı olmasına yol açmıştır. Nitekim Grafik 1'de görüldüğü üzere Baykal'ın CHP'si son genel seçiminden %20,8'lik bir oy oranı ile ayrılmıştır. Grafik 2'deki görünümde ise Kılıçdaroğlu'nun yeni CHP'sinin %25,9'luk oy oranı görülmektedir.

Bir önceki seçime kıyasla, Kılıçdaroğlu'nun yeni CHP'sinin rakamsal bir ifade ile başarısı söz konusudur. Ancak, seçimden hemen önce partinin oy oranının %30'u aşacağına ifade edilmesi ve ancak seçimde yaklaşık olarak %26'lık bir oy oranının elde edilmiş olması, oy oranının armasına rağmen hedef gerçekleşmediği için başarı olarak değerlendirilmemektedir. Alınan oy oranının Baykal döneminden daha yüksek oluşu, değişimden yana olan olumlu tavrı gün yüzüne çıkarmaktadır. Ancak, oy oranının Kılıçdaroğlu'nun beklentisinin altında kalmış olması değişim sürecine yönelik tereddütlerin var olduğunu göstermektedir (Özhan ve diğerleri, 2011: 23).

2011 genel seçiminde %30'luk oy hedefinin tutturulamamış olması, partinin çalkantılı bir süreç yaşamasına neden olmuştur. CHP yönetimi, 2012 yazından itibaren siyasi stratejisini yaklaşan, 30 Mart yerel seçimlerine, 1989 mahallî seçimlerinden beri kazanamadığı İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerini geri almak üzerine kurmuştur. Bu eylem ile temel amaç, iktidar partisini Türkiye'nin en büyük iki şehrinde mağlup ederek, 2015 yılında yapılması planlanan genel seçimlerde ciddi bir iktidar alternatifi hâline gelmektir. Fakat yerel seçim sonucunda istenilen başarı elde edilememiştir. Bu durumun arkasında çeşitli nedenler yatmaktadır: CHP'nin hala devletin partisi kimliğinden tam anlamı ile sıyrılamamış olması ve parti içi iktidar mücadelesi (Altunoğlu ve Eşkinat, 2014: 20-27).

7 Haziran seçiminde ise CHP oylarını arttırmak bir yana yaklaşık olarak %1'lik oy kaybı yaşamıştır. Fakat seçim sonucunda dört partinin de meclise girmiş olması ve AK

Parti'nin yaşadığı %9'luk bir kayıp ile tek başına hükümeti kuramaması CHP'nin başarısızlığının gün yüzüne çıkmasının önüne geçmiştir (Miş ve diğerleri, 2015: 50-60).

1 Kasım seçimine, 7 Haziran sonrası koalisyon görüşmeleri sürecinde kamuoyuna verilen pozitif imajın yarattığı umutla giden CHP, sandıkların açılması ile büyük bir hayal kırıklığı içine düşmüştür. 7 Hazirandan 1 Kasıma gelindiğinde CHP, oy oranını ancak %1 kadar arttırabilmiştir. Bu durum parti içinde yeniden liderlik tartışmalarının yükselmesine neden olmuştur. Fakat bu durum yeni bir değişimin yaşanmasına sebep olmamıştır. Artık önemli olan, bu andan itibaren CHP'nin nasıl bir tavır ile siyasetini sürdüreceğidir (2015: 50-60).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Cumhuriyet Halk Partisi'nde yaşanan lider değişimlerinin analizinin sunulduğu bu çalışma sonucunda üzerinde durulması gereken ilk husus, partinin kendisini siyasi sıkışma anlarının içinde hissettiği her an "değişim" söylemi ile yeni bir dalga yaratmış olmasıdır.

Çok partili hayata geçiş sürecinde, "12 Temmuz Beyannamesi" ile partiler üstü bir konumda olacağını ilan eden İsmet İnönü, bu davranışı ile aynı zamanda değişime kapalı olunmadığını da ilk işareti vermektedir. Beyannamenin kabulünü takip eden 1950 seçimlerinin kaybedilmiş olması, CHP'deki değişim arayışlarının devam etmesine sebep olmuştur. 12 Ocak 1959 yılında gerçekleştirilen kurultayda ise ilk kez düzen değişikliğini içeren "İlk Hedefler Beyannamesi" kabul edilmiştir. beyannamenin kabulünün üzerinden yaklaşık olarak 6 yıl geçtikten sonra İnönü, bu kez günümüze kadar gelecek olan yeni bir kavram yaratarak değişim arzunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde CHP'nin siyaset yalpazesindeki yeri "Ortanın Solu" olarak tanımlanmıştır.

İnönü ile başlayan değişim rüzgarı, 1972 yılında parti başına geçen Bülent Ecevit ile daha somut bir hale bürünerek devam etmiştir. Daha somut bir hale bürünmesinin altında yatan neden, Ecevit'in parti lideri olduğu andan itibaren halkın desteğini almayı başarmış olmasıdır. Nitekim CHP, 1973 yılında yapılan seçimlerde tek parti döneminden sonra ilk kez birinci parti olarak iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu dönemde değişim rüzgarı ortanın solundan "Demokratik Sol" a evrilerek devam ettirilmiştir.

İki lider karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Ecevit'te var olan halk adamı imajı, onun İnönü'den farklı değerlendirilmesine yol açmıştır. İnönü, ortaya koyduğu imaj ve sergilediği siyaset ile belli bir kesime hitap etmekten öteye gidememiştir. İnönü döneminde partiye küstürülen kesimlerin desteğinin alınması, Ecevit'in amaçlarından biri olmuştur. İnönü'nün hitap ettiği elit zümrenin yerini Ecevit'in CHP'sinde halk almıştır. Yaşanan lider değişimi ile partinin kurulduğu andan itibaren içinde olan elitizm unsuru sekteye uğramıştır. Parti artık sadece seçkinlerin partisi olarak faailiyet göstermemekte, onlarda

başka bir kesimin, halkın, da var olduğu bilinerek bu kez onları da içine alan bir alanda siyaset yapılmaya çalışılmaktadır. Ecevit'in İnönü'den sonra girmiş olduğu seçimler değerlendirildiğinde ise bu değişimin halk tarafından içselleştirildiği ve başarıya ulaşıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında tüm siyasi partilerin kapatılması CHP için yeni bir dönemin başlayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü kapatılan siyasi partilerin eski isimleri ile yeniden açılabilceğinin duyurulmasından sonra bu kez CHP için Deniz Baykal Dönemi başlamıştır. Deniz Baykal'ın liderliğini devraldığı CHP, yeniden elitist yapısına kavuşturulmuştur. Baykal, tüm topluma değil de yalnızca belli kitlelere hitap ederek yürüttüğü siyaset tarzı ile partiyi dar bir tabana sıkıştırmıştır. Partinin başına geldiği yıllar itibari ile ortaya attığı farklı söylemlerde aslında onda da değişimin emareleri olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak ortaya atılan “*Yeni Sol*” kavramı, sonrasında yerini alan “*Anadolu Solu*” kavramı bu durumun birer örneğidir. Ancak 2002 yılı itibari ile benimsenen “*Kemalist Sol*” kavramsallaştırması CHP'nin artık tam anlamı ile kurulduğu yıllar ile özdeşleşdirilen bir parti olarak anıldığının ve bu şekilde yürütülen siyaset anlayışı ile yola devam edileceğinin işaretini vermektedir.

Baykal'ın CHP'sinin oy oranının bir türlü %20'leri aşamıyor oluşu ve CHP'yi yeniden iktidar partisi veya en azından güçlü bir iktidar alternatifi haline getirme düşüncesi ile partide yeniden bir lider değişikliği yaşanması kaçınılmaz olmuştur. 12 Eylül 2010 referandumunun öncesinde CHP için yeni bir döneme girilmiştir. Artık parti liderliğini devralan ve farklı siyaset anlayışı ile ortaya çıkan lider Kemal Kılıçdaroğlu'dur. Yaşanan bu değişim birçok toplumsal çevre için umut olarak görülmüştür. Çünkü insanlar artık muhalefetteki yerinden memnun olan ve sürekli bunun da önemli bir görev olduğunu iddia eden, bürokratik yapısı hiçbir zaman değişmeyen bir CHP'den ziyade, daha etkili politikalar ile siyasal arenada var olan gerçek bir CHP görmek istemektedirler. Bu kesimler, Baykal'ın siyaset çevresini seçkinler ile sınırlı tuttuğu ve zümreye hitap ettiği siyaset anlayışından, tıpkı Ecevit döneminde olduğu gibi halkın elit-halk ayırımına tabii tutulmadan muhattap alınacağı bir siyaset anlayışının ortaya çıkmasını arzu etmektedirler.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2010'lu yıllar sonrasında yürüttüğü siyaset ve söylem farkı onun Baykal'dan farklı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Baykal döneminde

amaç olmaktan çıkan iktidarı hedefleme düşüncesi, Kılıçdaroğlu döneminde değişikliğe uğratarak, ilk olarak Baykal ile misyon olarak farkını ortaya koyan bir Kılıçdaroğlu açığa çıkmaktadır. Baykal döneminde belli konular dışında siyasi yönelimlere bulunulmamış olunması ve laiklik meselesinin her zaman parti için en önemli konu olması Kılıçdaroğlu döneminde değişikliğe uğratılmıştır. Neredeyse hiç halkın sorunlarına değinmeyen Baykal'dan sonra Kılıçdaroğlu yeniden toplumu merkeze alan bir siyaset anlayışında olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yalnızca belli bir kesimden ve haritanın belli bölgeleri ile kıyı kesimlerinden oy alma potansiyeli olan Baykal Dönemi CHP'sinden sonra, Kılıçdaroğlu seçim mitinglerinde Baykal'ın gitmediği yerlere de, özellikle doğuya, giderek ondan farklı bir politika izlediğini bir şekilde daha ortaya koymuştur. Kılıçdaroğlu, sahip olunan tabandaki oyları kaybetmeden, ılımlı bir siyaset izleyerek halkı yeni kitlelere açmak istemektedir. Yani partinin elitizm ile olan ilişkisi Kılıçdaroğlu ile bir kez daha kesintiye uğramaktadır. 2010 yılı sonrası yapılan seçimler incelendiğinde ise Kılıçdaroğlu'nun farklılaşan siyasetinin gerçekleştirilmek istenen hedefler karşısında ne denli başarılı olduğu ortaya çıkacaktır. Bir umut olarak görülen Kılıçdaroğlu girdiği ilk seçim sonucunda kendisinden bekleneni verememiş, hedeflediği %30 oy oranına ulaşamamıştır.

Bu bilgiler ışığında, CHP'de incelenen dört lider özelinde, yaşanan lider değişiminin partinin sahip olduğu elitist bakış açısını sekteye uğratmakla birlikte varlığını sürdürmeye devam ettiği ve CHP'de elitizmin baskın olduğu dönemlerde halk tarafından benimsenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna bağlı olarak yapılan seçimlerde, partinin yaşanan lider değişimleri sonrasında, elitizmden sıyrıldıkça oy oranlarını yukarı taşımayı başardığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada CHP örneğinde liderin elit veya halktan olması durumunun farklı sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmıştır. Elitizm bu kesiklik unsuruna rağmen partide dönem dönem var olmasına karşılık, süreklilik unsuru olarak bürokrasi her zaman var olmaya devam etmiş ve hiçbir dönemde kesintiye uğramamıştır.

Parti, iktidar alternatifi haline gelebilmesi ya da daha güçlü muhalefet yapabilmesi veya en azından seçimlerdeki oy oranını daha yukarı çıkarabilmesi için öncelikle devlet partisi olmaktan kurtarılmalıdır. Kemal Kılıçdaroğlu parti lideri olduktan sonra, mevcut seçmen tabanını kaybetmemek adına, parti içinde kurmaya çalıştığı elit-halk arasındaki denge halkçı kesimin daha fazla olduğu bir şekilde büründürülmelidir. Tüm bunların yanında

halk öncelikle CHP'ye inandırılmalıdır. Tutarsız söylemler ortadan kaldırılmalı, verilen sözler tutulmalıdır. Halkın önemseydiği değerler CHP'nin de önemseydiği ve benimsediği değerler olmalıdır. Değişim söz konusu olduğunda değişen tek şey liderin ismi olmamalı, düşünce ve zihniyet de değişmelidir. Ancak bunlarla birlikte gelen bir lider değişiminin partiye olumlu yansımaları olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz (1986), **İttihat ve Terakki:(1908-1914)**, (Çev. Nurhan Yavuz). 19. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- _____ (2010), **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- _____ (2015), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), 14. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, Sina (1988), **Demokrat Partinin Kurulması, Tarih ve Toplum**, 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, C:9, Sayı:53, İstanbul, Mayıs 1988, s.13.
- _____ (2009), **Kısa Türkiye Tarihi**, 9. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2015), **31 Mart Olayı**, 4. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Altunoğlu, Mustafa ve Eşkinat, Doğan (2014), "30 Mart'a Doğru Cumhuriyet Halk Partisi", **SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 90, 3-32.
- Altunoğlu, Mustafa (2014), **Geçmişin Yüküyle Yenilik Arayışı CHP'de Lider, Tavan, Taban Analiz**, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı, Ankara: Turkuvaz Yayıncılık.
- Alpay, Şahin ve Gürsel, Seyfettin (1986), **DSP-SHP Nerede Birleşiyorlar, Nerede Ayrılıyorlar?**, 1. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.
- Arslan, Mutlu (2015), "Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 13 (50), 76-95.
- Arslan, Ali (2001), "Türk Medya Elitleri: Bir Durum Tespiti", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 4(2), 135-164.
- _____ (2003), "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 6(2), 115-135.
- _____ (2004), "Türk İktidar Seçkinleri", **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, (3), 1-14.

- Aydemir, Şevket Süreyya (2011), **İkinci Adam(1938-1950)**, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aytürk, Nihat, (1990), **Yönetim Sanatı**, 1. Basım, Ankara: Emel Yayınevi.
- Baban, Cihad, (1971), **Politika Galerisi**, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bakan, İsmail ve Büyükbeşe, Tuba (2010), “Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi** 12 (19): 73-84.
- Bayram, Ahmet Kemal ve Çınar, Kerim (2007), “İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 12-24.
- Bottomore, Tom (1997), **Seçkinler ve Toplum**, (Çev. Erol Mutlu), 2. Basım, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- CHP (2011), “Herkes İçin CHP: CHP 2011 Seçim Bildirgesi”, http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/Se%C3%A7im_Bildirgesi1.pdf (15.10.2016).
- Coşkun, Süleyman (1995), **Türkiye’de Politika**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Demir, Fevzi (1994), **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü.
- Demirbaş, O. (2001), “Birinci TBMM’de İkinci Grup’un “Milletvekili Seçim Yasası’nın değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 12(1).
- Doğan, İlyas (2007), “Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 9(1), 1-19.
- Dokuyan, Sabit (2014). “Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2(1), 151-169.
- Duverger, Maurice (1974), **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (1982), **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ecevit, Bülent (2009), **Ortanın Solu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2010), **Demokratik Sol**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Ekinci, Necdet (1997), **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erçetin, Şule (2000), **Lider Sarmalında Vizyon**, 2.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Erdem, Orhan ve Dikici, Metin (2009), “Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(29), 198-213.
- Erdem, Çiğdem (2013), “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(1), 1-22.
- Eren, Erol, (1993), **Yönetim Psikolojisi**, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Eroğul, Cem (2003), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.
- Eryılmaz, Bilal. (2002), **Kamu Yönetimi**, 1. Basım, İstanbul: Erkam Matbaası.
- Ete, Hatem (2010), “CHP’deki Değişim Lider Değişimi Mi, Siyaset Değişimi Mi?”, **SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 22, 3-28.
- Ete, Hatem ve Eşkinat, Doğan (2013), “Siyaset Arayışından Arayış Siyasetine Cumhuriyet Halk Partisi”, **SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 65 3-38.
- Ferhad, İbrahim ve Wedel, Heidi (2007), **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Fiedler, Fred E. Joseph E. Garcia (2005), **Leadership in a Non-Linear World**, Oxford: Oxford University Press.
- Gözcü, Alev (2006), **Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gültegingil, Murat (2008), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Güneş, İhsan (1987), “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden Halk Fırkası’na Geçiş”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 3(8), 427-442.
- Güngör, Süleyman (2004), **Muhalefette CHP**, Ankara: Alternatif Yayınları.
- Haytoğlu, Ercan (1997), “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3, 46-56.
- Hicks Herbert, (1978), **Örgütlerin Yönetimi: Sistemler ve Beşeri Kaynaklar Açısından**, (Çev. Osman Tekok), 1. Cilt, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Kaluç, Şenol, (2009), “Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu”, **Kış-Bahar Dergisi**, 53(54), 191-227.
- Kantos, Ertan Züleyha (2011), “Örgüt Metaforlarında Liderlik: Kavramsal bir Çözümleme”, **Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 135-158.
- Kapani, Münci (1993), **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- _____ (2016), **Politika Bilimine Giriş**, 52. Baskı, Ankara: BB101 Yayınları.
- KARATEPE, Şükrü (1997), **Tek Parti Dönemi**, 1 Basım, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, Kemal H. (2015), **Türk Siyasi Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları
- _____ (2016a), **Türk Demokrasi Tarihi**, 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları
- _____ (2016b), **Kısa Türkiye Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kili, Suna (1976), **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisindeki Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- _____ (1998), **Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 1. Basım, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kiriş, Hakan Mehmet (2012), “**Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post – 80 Sisteminde Partilerin Yükselişi ve Düşüşü**”, *Toplum ve Demokrasi*, 6(13), 25-53.
- Kirman Emin (2006), **Çok Partili Döneme Geçiş Süreci Ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi(1946-1950)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Koçak, Cemil (2006), **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Basım, İletişim Yayınları.
- _____ (2016), **Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2016), **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Uzlaşma**, 5. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kömürcü, Derya (2011), “Kılıçdaroğlu Sonrası CHP”, **İktisat Dergisi**, 515, 37-47.
- Kuran, Ahmet Bedevi (1956), **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2004), **Alman İdeolojisi**, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Miş, Nebi ve diğerleri (Ed.) (2015), **2015’te Türkiye**, İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş.

- Özhan, Taha ve diğeri (Ed.) (2011), “**2011’de Türkiye**”, İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş.
- Övür, Mahmut (2011), “12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, **SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, 40, 3-23.
- Özbudun, Ergun (1977), **Siyasal Partiler**, 2. Baskı, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Özlu, Turhan (2015), **Kılıçdaroğlu’yla Dört Yıl 2010-2014 Y-CHP**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Özüçetin, Yaşar (2009), “Çok Partili Hayata Geç Sürecinde Kırşehir (3)”, **Journal of International Social Research**, 1(6), 518-541.
- Perinçek, Doğu (2008), **Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması**, 4. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Platon (2002), **Devlet**, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarp, Çağatay (2013), “Pareto’yu Okumak Mantıklı Olmayan Davranış ve Seçkinler Teorisi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(2), 91-113.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Sartori, Giovanni (1996), **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Sezen, Saim (2000), **Seçim ve Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw (1994), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Baskı (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul: HC Yayınevi.
- Şeyhanlıoğlu Hüseyin (2012), “12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasal Hayatında Yeri ve Önemi” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(16), 77-100.
- Tanör, Bülent, (1998), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri:(1789-1980)**, 1. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşkıran, C. (1994). “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri 1925 1930”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4(14) 255-265.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, M. Çağatay (2011), **Türk Siyasal Hayatı**, 2. Basım, Ankara: Orion Kitabevi.

- Teziç, Erdoğan (2003), **Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Timur, Taner (2003), **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Toker, Metin (1970), **Tek Partiden Çok Partiye**, 1. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- _____ (1990), **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, 4. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Tosun, Tanju (1999), **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma**, 1. Baskı, İstanbul: Boyut Yayınları.
- _____ (2010), “The New Leader for the Old CHP: Kemal Kılıçdaroğlu”, **Insight Turkey**, 12 (4), 31-42.
- Tunaya, Tarık Zafer (1995), **Türkiye’de Siyasal Partiler:1859-1952**, 2. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları.
- _____ (2015a), **Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Cilt 1, 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2015b), **Türkiye’de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi**, Cilt 2, 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2015c), **Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Cilt 3, 6. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türköne, Mümtaz (Ed.) (2009), **Siyaset**, 10. Baskı, İstanbul: Opus Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), **T.C. Resmi Gazete**, 17863, 9 Kasım 1982.
- Uyar, Hakkı (1998), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 1. Baskı, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Uzun, Turgay (Ed.) (2010), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- Yanık, Murat (2013), **Parti İçi Demokrasi**, 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yılmaz, Mustafa (1999), “Sened-i İttifak’tan Demokrat Partiye Demokrasi İçin Atılan Adımlar”, **Kek Araştırmalar**, 1(1), 41-51.
- <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm> (04.04.2017).
- <http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler>(23.03.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Kader Yıldırım, 20.06.1991 tarihinde Erzurum ilinin Olur ilçesinde doğdu. İlköğretimini Gazipaşa İlköğretim Okulu'nda tamamlayan Yıldırım, ortaöğretimini Canik İMKB Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde başladığı lisans Eğitimi 2014 yılında tamamlayarak aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Yıldırım bekâr olup, İngilizce bilmektedir.